

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXXIII. évf. 2024. 3–4. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Főszerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:
SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai
GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen) CSÍKI TAMÁS (Miskolc)
KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

Köszönjük a lektorok áldozatos munkáját,
a szíves együttműködést!

Fordító és nyelvi lektor
CSONTOS PÁL

A borítóterv
M. SZABÓ MONIKA

A kötet megjelenését támogatta
OTKA NKFI K143711 program
HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézet

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke
ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

Tartalom

XXXIII. ÉVF. 2024. 3–4. SZÁM

LOKÁLIS MÚZEUMI GYAKORLATOK: MÚZEUM A DIGITÁLIS KORBAN

Sándor Zita: Múzeumi örökségátadás – Bluetooth és társai	5
Zábrátzky Éva: Magyar minta – Holló Valéria néprajzi kiállítás digitális eszközökkel	19
Csont István: A Covid-19 múzeumokra gyakorolt hatása: anyagi és immateriális veszteségek, valamint digitális válaszlépések. <i>Nemzetközi és hazai áttekintés (2020–2022)</i>	33

ÖRÖKSÉGREPREZENTÁCIÓ

Lupfer-Juhász Eszter: A hagyomány továbbélési lehetősége – az alapfokú oktatás és a múzeum szerepe az újratanulásban	49
Steib Janka: Az ipari munkásság múzeumi reprezentációja	70

ÖRÖKSÉGGONSTRUKCIÓ

Csiszár-Szabó Eszter: A szalma múltja és jelene. <i>A hajdúánási szalmafonás tradíciója és pedagógiai, ismeretterjesztő funkciója</i>	95
Kikilai Zsanett Sára: Hogyan válik egy fénykép, mint vizuális jegyzet kulturális örökséggé és a múzeum alappillérévé. <i>A szentendrei Skanzen esetpéldája</i>	118

KÖNYVÉSZET

Bihari Nagy Éva – Sály Szilvia (szerk.): Vallási néprajz 17. A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának és Molnár Ambrus szekcióalapító emlékének jubileumi kötete. <i>(Vadász Márton)</i>	143
Kiss Krisztina: Timár a Mesti <i>(Mikulics Ádám)</i>	145
Marion Trutter: Orosz, ukrán, grúz, örmény, azerbajdzsáni kulinária <i>(Kiszil Okszana)</i>	151
Ralph Lee Smith: Appalachian Dulcimer Traditions, (American folk music and musicians, No. 13) <i>(Posta Máté)</i>	155

Contents

Volume 33 Number 3–4 (2024)

LOCAL MUSEUM PRACTICES: MUSEUM IN THE DIGITAL AGE

Zita Sándor: Museum heritage transfer: bluetooth and other fellows	5
Éva Zábrátzky: Hungarian pattern: Valéria Holló ethnographic exhibition with digital tools	19
István Csont: The impact of Covid-19 on museums: tangible and intangible losses, as well as digital responses. <i>A national and international overview, 2020–2022.</i>	33

REPRESENTATION OF HERITAGE

Eszter Lupfer-Juhász: The potential of tradition to survive: the role of primary education and museums in re-learning	49
Janka Steib: Museum representations of industrial labor	70

HERITAGE CONSTRUCTION

Eszter Csiszár-Szabó: The past and present of straw. The tradition and the pedagogical and informative function of straw weaving in Hajdúnánás	95
Zsanett Sára Kikilai: How a photo becomes as a visual recording into cultural heritage and a pillar of the museum. <i>A case study of the Skanzen of Szentendre</i>	118

REVIEWS

Éva Bihari Nagy– Szilvia Sápy (eds.): Religious Ethnography Vol 17, About the Memorial Anniversary Volume of the College of Doctors at Calvinist Church, Hungary and of Ambrus Molnár, the Founder of Its Ecclesiastical Ethnography Section (<i>Márton Vadász</i>)	143
Krisztina Kiss: Timár the Mesti (<i>Ádám Mikulics</i>)	145
Trutter Marion: Russian, Ukrainian, Georgian, Armenian, Azerbaijani cuisine (Okszána Kiszil)	151
Smith Ralph Lee: Appalachian Dulcimer Traditions, (American folk music and musicians, No. 13) (<i>Posta Máté</i>)	155

Lokális múzeumi gyakorlatok: múzeum a digitális korban

Sándor Zita
Zábrátzky Éva
Csont István

Múzeumi örökségátadás – Bluetooth és társai

SÁNDOR ZITA

A múzeumi tudásátadás folyamata során jelentős szerep jut a múzeumpedagógusoknak és a múzeumpedagógiának. A muzeológusok, kurátorok és kiállítás-építők, látványtervezők megalkotta tárlatok sok esetben a múzeumpedagógusok munkája során válnak élővé, interaktívvá. Egy-egy múzeumpedagógiai foglalkozás során – mely a statikus térben egy meghatározott időben, *előben*, a különféle látogatói csoportok igényeihez, előzetes tudásához, tapasztalatához a lehető leginkább igazodva zajlik – lehetőség nyílik a kiállítások jelentésösszefüggéseinek megértésére, a bemutatott jelenségek részletesebb és/vagy élményszerű felfedezésére, egyéni értelmezések kialakítására. Egy-egy ilyen alkalom során a látogatónak módja van a kiállítás egyes elemeire rácsodálkozni, korábban nem ismert vagy nem tudatosított összefüggések válhatnak világossá számára, tényekre vagy azok kapcsolatára döbbenhet rá. Ez természetesen megtörténhet múzeumi látogatás vagy tárlatvezetés közben is, de sokak számára egy foglalkozás ad erre lehetőséget. Az önálló, passzív befogadás, az elmélyülés, a hosszas koncentráció ugyanis fárasztó, kevesek számára jelenti a szabadidő eltöltésének vonzó formáját, s egyre több az olyan látogató a múzeumokban (is), akik többféle impulzust igényelnek, vagy egyszerűen csak a változatos információátadásra, személyes jelenlétre, interakciókra vágyanak. Egy múzeumpedagógiai foglalkozás során (mely nem csak gyermekeknek, de felnőtteknek szóló, azaz múzeumandragógiai irányultságú is lehet) többféle érzékszerv segítségével, saját kérdések, helyben kialakuló kapcsolódások és kölcsönhatások révén, csoportosan történő gondolkozás vagy problémamegoldás közben, aktív részvételt igénylő pedagógiai eszközök igénybevételével jelentős támogatást kapnak egy-egy kiállítás saját interpretációjának kialakításában.

A múzeumpedagógiai foglalkozásokon terítékre kerülő, egy előre meghatározott téma és tartalom kapcsán gondosan kiválasztott, egységbe rendezett pedagógiai eszközök nem pusztán információk átadására törekszenek, hanem sokkalta

komplexebb feladatot vállalnak magukra. Igyekeznek személyes érintettséget kialakítani, így a múzeumi tartalmak értelmezésében résztvevők személyisége is szerepet kap, számít a meglévő tudásuk, tapasztalatuk, korábbi élményeik, személyes érdeklődésük, pillanatnyi fizikai és pszichikai állapotuk.¹ Az esemény alakítójává váló múzeumi vendégek a közvetlen tapasztalatszerzés mellett a kapott információk személyes megértésben, akár saját világerértési struktúrájuk módosításában, átrendezésében is támogatást kapnak.

Tanulmányomban egy olyan múzeumpedagógiai foglalkozást – és az alapjául szolgáló kiállítást – mutatok be, mely lehetőséget ad a konstruktivista tanulásra:

„a konstruktivista tanulásemélet lényege éppen abban rejlik, hogy a világról alkotott tudás nem a kívülről jövő, objektív világ tükörképe, hanem egyéni konstrukció. Vagyis a tanulás nem a mások által már feldolgozott ismeretek mechanikus elsajátítását jelenti, hanem saját konstrukciót, a belső világgép kiépítést. A tudást minden tanuló magának építi fel, miközben másokkal együttműködve tevékenyen dolgozik.”²

Vikingek és hasonszőrűek – magyarok és kalózkok

A debreceni Déri Múzeumban nem csupán az állandó tárlatokhoz, de a néhány hónapra a múzeum tereibe költöző és ott a kurátor(ok), valamint a kiállítárendező(k) szempontjai és elgondolásai mentén összefüggő egységet alkotó tárgye gyüttesekhez is kapcsolódnak múzeumpedagógiai, illetve múzeumandragógiai foglalkozások. Egy-egy ilyen alkalom létrehozása sok időt vesz igénybe: a múzeumpedagógusoknak előbb pontosan meg kell ismerniük és tanulniuk a kiállított tárgyakat (és azok történeteit), majd egy olyan szórakoztató/játékos, ugyanakkor ismereteket és információkat átadó foglalkozást kell összeállítani, mely változatos módszerekkel dolgozik, belefér az előre meghatározott időkeretbe, s egy-egy megcélzott korosztály sajátosságaira is tekintettel van. A továbbiakban egy olyan időszaki kiállításról lesz szó, mely témája és elrendezése által felkínált örökségkonstrukció egy konstruktivista szellemben létrehozott múzeumpedagógiai foglalkozást hívott életre.³

¹ A múzeumpedagógiai élmény létrejöttében szerepet játszó tényezőcsoportok áttekintését lásd: Kesik 2011: 183.

² Bihari Nagy 2023: 33. idézi Nahalka 1998; Fegyverneki 2016: 12.

³ „A konstruktivista múzeumpedagógiai foglalkozás a gyerekeket tapasztalatok szerzésére, feltevések megfogalmazására és önálló következtetések levonására inspirálja. A konstruktivista múzeumpedagógiai irányzatban különösen nagy szerepet játszanak a szociális interakció által megszerzhető vagy fejleszhető kompetenciák, a tanulás nyelvhasználattal összefüggő kérdései, valamint kiemelt jelentőséget kap a motiválás és a szellemi aktivizálás.” Koltai 2011: 53.

A *Vikingek a Kárpát-medencében* című, *A Nyemija-sisak és köre, avagy Magyarország 10–11. századi skandináv és orosz kapcsolatai a régészeti leletek tükrében* alcímű tárlat a Déri Múzeum Zoltai Terem galériájában és a Kupolateremben kapott helyet 2022. október 28. és 2023. május 7. között. A kiállítás meglehetősen speciális témájú: létrehozói azokat a régészeti leleteket gyűjtötték össze, melyek hazánk (pontosabban a 10–11. században létező, nagyméretű Magyarország) területéről származnak, s valamilyen-bármilyen módon a vikingekhez kapcsolhatók. A kiállítás belső logikája a címből is kivilágító kettős fókusszal büszkélkedhetett: egyrészt egy aktuálisan a populáris kultúrába jól beágyazott és sok helyütt előforduló jelenség (vikingek–skandináv kultúra) középpontba helyezésére törekedett, másrészt ehhez képest a lokális emlékezet hangsúlyosságát, nemzeti múltunkra történő utalásokat, nemzeti történelmünkön keresztül (vagy ahhoz képest) láttatott tárgyakat és jelenségeket vonultatott fel.

A tárlat gyakorlatilag egyetlen régészeti leletnek köszönhető, ez pedig nem más, mint egy igen kalandos utat bejárt, jelenleg a Déri Múzeum birtokában lévő Nyemija-sisak. Az 1892-ben, az oroszországi vasútépítések során előkerült fejfedő 1909-ben a Kamenyec-podolszkiji múzeum leltárkönyvében óoroszcikként szerepelt (aranyozott réz szegéllyel), innen 1915 és 1941 között tűnhetett el. A következő biztos nyom Erdélyi István 1968-as, a Déri Múzeum évkönyvében megjelent publikációja – hogy pontosan mikor és milyen módon került a debreceni intézmény gyűjteményébe, azt nem tudni, mint ahogy azt sem, hogy a Szovjetunió miért nem kérte vissza a műtárgyat.⁴ A sisakról aztán hosszú ideig el is feledkeztek, 2013-ban került be újra a kutatói „vérkeringésbe”, a Déri múzeum néhány éve kutatási programot indított a sisak vizsgálatára. Az itt született eredmények és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének egy kutatási projektje (mely a Kárpát-medence 10–11. századi kapcsolatrendszerének feltérképezésére és az északi örökséghez kapcsolható tárgyak összegyűjtésére fókuszál) adták a kiállítás apropóját; így a PPKÉ részéről Langó Péter, a Déri Múzeum oldaláról Dani János lett a tárlat kurátora.

A Nyemija-sisaknak nemcsak a régészeti leletként elmesélhető története az érdekes, hanem az értelmezési lehetőségei is. Sajátos díszítése és magas művészi színvonala miatt számos kutató is foglalkozott vele, a róla alkotott vélemények széles palettán mozognak. Tartották varég, besenyő, kabar, magyar, kun, mongol (tár) sisaknak, s a vele kapcsolatos, jelenlegi kutatások sem tudnak egyetlen, biztos megoldással előállni. A sisaktest jellegzetes nyugat-európai formájú, ám orrvédőjét eltávolították, s

⁴ Dani–Angi 2024: 48.

„a peremét vésett, Herakles-csomóból fonódó frizzel díszített, homlok részét pedig domborított, emberi arcot mintázó, aranyozott rézlemezekkel borították be.”⁵

A Héraklész-csomó az ókori egyiptomi, ill. római időkre utal, melynek elterjedése a bizánci művészet 10–12. századi hatásának köszönhető, az emberi arccal ellátott díszítések pedig a 11–12. századi kelet-európai fűvessztyeppék lakóira, a besenyők és kunok kőszobraival rokoníthatók.⁶ Ez a 10. és 13. század közepe között Nyugat-Európa számos helyén gyártott sisak utolsó viselője minden bizonnyal egy magas rangú katona lehetett, aki egy bizánci műhelyben alakíttathatta át saját ízlését, identitását, igényeit tükröző tárgyá. E tulajdonos a sokszínű (sok nemzetiségű) bizánci hadsereg vagy testőrség tagja lehetett, vagy a Kijevi Rusz nagyfejedelem környezetéhez tartozó varég-rusz előkelőség, esetleg a Varég Gárda egyik tagja, de akár nomád besenyő, magas rangú kun vezér.

A sisak kutatási történetéből kiolvasható, hogy a 10–11. században a nyugat-európai és a kelet-európai népek nem egymástól függetlenül éltek. Míg a kalandozó magyarok a nyugat-európai városokat és kolostorokat tartották félelemben, addig a skandinávok ugyanezt tették a tengerpartokon és a jól hajózható folyók partjain – s természetesen e két népcsoport nem elszigetelve tevékenykedett. A kiállításon szereplő tárgyak e kapcsolatrendszer sokrétűségét és bonyolultságát igyekeznek felmutatni, a vitrinekben látható, több mint húsz gyűjteményből összeválogatott lelet a magyarok és a vikingek szoros – katonai, kereskedelmi, diplomáciai – kapcsolatát bizonyítja.⁷

A kiállítás A Déri Múzeum Kupolatermében és a Zoltai Teremben kapott helyet. A falakon olvasható szövegek nem feltétlenül kötődtek szorosan a megtekinthető tárgyakhoz; nem csupán azok ismertetői vagy használatuknak, történetüknek a leírásai. A választott korszakra jellemző életviteli sajátosságokat, geopolitikai jelenségeket, érdekességeket tartalmaznak. Szerzői tevékenységük nem vettek részt a kiállítás látványvilágának, elrendezésének megalkotásában, hanem a tárgyak történeti jelentőségét jól ismerő és azokat munkájuk során, kutatásaikban számon tartó, a korszakkal, a korabeli társadalommal és életvitellel foglalkozó szakemberek (Szombathelyi-Illés Andrea, Katona Csete, Zágórhidi-Czigány Bertalan, Harangi Flórián). Ezek az írások nem szorosan a tárgyak vagy egy-egy kiválasztott vitrin, esetleg vitrincsoport mellett olvashatók, hanem azoktól tisztes távolságban, egyenlően elosztott helyközökkel kerültek fel a falakra. Így egyrészt a látogató számára

⁵ Dani–Angi 2024: 49.

⁶ Bővebben, részletesen Dani–Angi 2024: 51–56.

⁷ Elemző kritika a kiállításról Zsuppán 2022: <https://www.valaszonline.hu/2022/12/01/vikingek-a-karpat-medenceben-kiallitas-debreceeni-deri-muzeum-allamalapitas-kora-kijevi-rusz-varegek/> (A letöltés dátuma: 2024. 08. 15.)

adnak egyfajta ritmust a kultúrtörténeti ismeretek befogadásában, másrészt a tárgyakat (a belső tartalmat) körbeveszik. Ez a körbeölelés egy kicsit hasonlít a centrifugára, mely erős fallal (történeti, történészi tudással) keríti be a bemutatni kívánt anyagot, ugyanakkor el is különül tőle, s a belső tartalom elemei (a tárgyak és az azokat láthatóvá tevő vitrinek) fogódzó nélkül kavarnak: egymáshoz és a szövegekhez való kapcsolatuk jelöletlen, sorrendjük és viszonyuk nem meghatározott.

A kiállítás ilyen módon több szerzői, kutatói és kurátori hangnak ad teret, több műtárgyat is új kontextusba helyez, megnyitva ezzel új és váratlan értelmezési lehetőségeket. Az összegyűjtött tárgyak e különös szempont, vagyis a viking kultúrára utaló jegyek felőli bemutatása (például a honfoglalás kori süvegsúcson és kengyelen, fegyvereken megfigyelhető viking hatások és minták hangsúlyozása) a „nagy” történetek mellett párhuzamosan létező jelenségek érvényességének fontosságát, az elfogadott kánon megváltoztathatóságát, annak kritikai és reflexív vizsgálatát, sőt, átértékelését is lehetővé teszi. Egyik legszembetűnőbb példaként a kiállítás egyik ismertető szövegrészletét említeném, mely rávilágít arra, hogy Szent István királyunknak tulajdonított kard egy *viking ízléssel díszített*, elefántcsont ellenzővel és markolatgombbal ellátott kétélű vaskard! Talán nem túl merész azt állítani, hogy a honi kiállításrendezői gyakorlatba nehezen és lassan, kis lépésekkel érkező új muzeológia irányelveihez kapcsolódó kiállításról van szó – még ha nem is teljes mértékben jellemezhető egyértelműen ezzel a muzeológiai fordulatot takaró fogalommal.⁸

A tárlat ötletét adó Nyemija-sisak a Déri Múzeum kör alapú Kupolatermébe került három másik, jó állapotú sisak és két hosszú, kardokat bemutató tároló társaságában. A Zoltai Terem galériájában a vitrinek apró szigetekként helyezkedtek el. A látogató számára kissé kényelmetlenül pozícionált, csípő magasságban található, sok esetben alulról megvilágított tárgyak mellett tárgyjelölő számot lehetett látni; alattuk, a vitrinek alsó szegmensében kaptak helyet a hozzájuk kapcsolódó, a pontosan adatolható információk közlésére törekvő tárgyleírások (név, lelőhely, évszám, anyag, méret és a tárgyat őrző intézmény vagy személy neve). A látogató számára nem volt kijelölve haladási irány vagy a tárlókat és tartalmukat illető ajánlott sorrend, esetleg logika, ez teljes mértékben rá volt bízva.

A múzeumban tárolt örökségnek ez a konstrukciója és az installálás módja szabadságot biztosított az arra fogékony látogatóknak a megfigyelhető jelenségek

⁸ „Az új muzeológia a múzeumi tudás történeti változását jelenti: történeti átalakulásában szemléli a múzeumi interpretációt, a kiállítások megváltozott tudásra és tapasztalatra épített értelemadási praxisát, a kritika, az önreflexió és a szerzőség múzeumi szerepét, illetve a műtárgy, a gyűjtemény és a bemutatás egymást formáló fogalmait és praxisát. Ebben az összefüggésben a kiállítás nemcsak a tanulás és a szórakozás, hanem komplex politikai, ideológiai és esztétikai összefüggések megfogalmazásának helye, ahol a témára vonatkozó kortárs kurátori állásfoglalásoknak is szerepe van. Az új muzeológia viszont a muzeológia mint korszerű kritikai társadalom-, kultúra- és művészettudomány, illetve -elmélet születésének kulcsfogalma is.” Frazon 2013: 6.

összeillesztésében, a saját interpretáció kialakításában, a szubjektív jelentésadásban. A múlthoz, a történelemhez való viszony(unk) képlékenységének felmutatása a kiállítás egyértelmű erőssége. Ez az attitűd jól rímel Knausz Imre történelemtanároknak szánt módszertani könyvében leírt gondolataira, miszerint napjainkra (vagy már korábban) le kell mondanunk az egységes, mindenre és mindenkire érvényes, egységes történetírásról.⁹ A poliperspektivikus történetírás idejében élünk, azaz rá kell (vagy már rá kellett) döbbernünk, hogy egy jelenség vagy esemény több, érvényes perspektívából is leírható. A történettudomány nem objektív valóságot közvetít,

„nem a valóság tükre, hanem a valóságról szóló diskurzusokról szóló diskurzus, amely többszörös közvetítéseken és szükségszerű torzításokon keresztül képes csak beszámolni a múltrol.”¹⁰

Nemcsak történelemtanárként, de iskolások számára tartott (akár történelmi/történelmi, akár más témájú – néprajzi, irodalmi, képzőművészeti stb.) múzeumpedagógiai foglalkozásokat tartó pedagógusként sem egy meghatározott narratíva visszamondatására érdemes törekedni, hanem különböző csoportok egymással való kommunikációjának lehetőségessé tételére, arra, hogy (Knausz szavaival élve) a párbeszédre való készséget tanítsuk vagy gyakoroltassuk, a más csoportokkal való azonosulás képességét, a nyitottságot és a megértésre való hajlamot.¹¹ Vagyis, hogy a diákok megértsék a másik ember nézőpontját és képesek legyenek együttműködni vele. Erre a múzeumpedagógiában – melyet múzeumpedagógusként kénytelen vagyunk termékként felfogni, azaz olyan szellemi produktumként, melyet egy tanár vagy osztály megvásárol vagy sem – úgy kell törekedni, hogy a múltrol való gondolkodás érdekes és szórakoztató legyen. A szerepváltás gyakoroltatása és az összehasonlítás módszere alkalmas erre a feladatra, mint ahogy a következőkben leírt múzeumpedagógiai foglalkozásból is kiderül.

Karakterek és feladatok

A *Vikingek a Kárpát-medencében* című kiállítás – és a hozzá készült múzeumpedagógiai foglalkozás – érzékelhetővé teszi azt, amit Hans Ullrich Gumbrecht időfel fogása is sugall. Gumbrecht szerint jelenleg a táguló jelen kronotoposz idejét éljük. Az idő történetét kronotoposzok váltakozása alkotja – azaz azon módok váltakozása, ahogyan el tudjuk képzelni a múltat. A mostani időszakot megelőző

⁹ Knausz 2015: 15–17.

¹⁰ Knausz 2015: 15.

¹¹ Knausz 2015:17.

kronotoposz a historista kronotoposz, mely az 1800-as évektől kezdődik, a poszt-modernnel tűnik el, jelenleg pedig a táguló jelen kronotoposzában élünk. Azaz a korábbi időszzakkal ellentétben az idő nem foglalja magában a folytonos változást (nem egy fejlődési úton vagy állandó változás mentén haladunk és gyarapszunk), s a jövő sem a végtelen lehetőségek nyitotthorizontja (hanem szinte fenyegető, mint a globális felmelegedés). Magunk mögött hagyjuk a múltat, pontosabban már semmit sem tudunk magunk mögött hagyni az elektronikus memóriának köszönhetően. Jelenünk egy olyan táguló jelen, melyben az egyidejűségek által egyre tágabbá válik, ráadásul semmi nem múlik el: az elektronikus média a végtelen szempontból leírható jelent (és múltat) maradéktalanul tárolja, kellő informatikai képzettséggel minden – üzenetküldés és tett – újra előhívható, nem veszik el semmi. Azaz jelenünket megszállta a múlt; olyan mennyiségű múlt van felhalmozva, mellyel egyszerűen már nem tudunk mit kezdeni.¹² Tovább haladva a Gumbrecht által körvonalazott úton, talán azt is lehet mondani, hogy a múzeumok – azok, melyek történeti/történelmi jellegűek – a táguló múlt kifejezéssel jellemezhetők. Különösen így van ez a régészeti témájú kiállításokkal. A modern tudomány technikai felszereltsége és technológiai tudása lehetővé teszi, hogy a múlt bármely szakaszáról egyre több és több adatot, emléket nyerjünk. A szóban forgó kiállításon például a szenzációnak számító sisakok és kardok mellett nagyméretű képernyőn nézhette a közönség, hogy az Atommagkutató Intézet jóvoltából hányféle és milyen eredményeket hozó kutatásokat készítettek a kiállított tárgyakról, melyekkel azok anyagát, idejét egyre pontosabban lehet lokalizálni.¹³ Ezek az adatok és számcsoportok, eredményhalmazok sokrétű információval és részlettel látnak el minket, s nem egy historikus, narratív szálra fűzhetők fel. De hogyan kerülhet közel egy általános iskolai csoport ehhez a múlthoz, múltfelfogáshoz? (A tárlathoz kapcsolódó foglalkozás célközönsége az általános iskolák felső tagozata, mivel a nekik szánt iskolai tananyag tartalmazhat leginkább olyan elemeket, melyek kapcsolódnak a kiállításban tárgyalt korszakhoz és történelmi jelenségekhez.)

A múzeumpedagógus közvetítő, a történeti kiállításokban a múlthoz, a múltbéli dolgokhoz (tárgy, történet, nyelv, szokás stb.) történő hozzáférést könnyíti meg. A Déri Múzeumban kollégámmal, Sajtos Annával arra törekszünk, hogy a tárgyi-környezeti adottságokat kiaknázva közvetlen élményt, tapasztalatot nyújtva járuljunk hozzá a tanításhoz-tanuláshoz. Azt keressük, hogy mi köze van vagy lehet a hozzánk látogatónak a kiállításhoz, s hogy ezen közös érintkezési felület segítségével milyen készségeket tudunk fejleszteni vagy milyen jelenségekre (és esetleg azok továbbgondolására, későbbi analógiás használatára) van lehetőség rávezetni a hozzánk foglalkozásra érkezőket. A *Vikingek a Kárpát-medencében* című tárlat

¹² Gumbrecht 2016: 84–86.

¹³ A filológiai pontosságra törekvő, az eredmények interpretálását azonban nem ambicionáló kutatások összefoglalója Kis et al. 2024. és Török et al. 2024.

kapcsán érzékeltük a téma populáris kultúrába ágyazottságát (A History Channel hat évadot megélt *Vikingek* sorozata, a Netflix *Vikingek: Valhalla* című alkotása, ismeretterjesztő filmek és magazinok, skandináv krimik és IKEA-termékek a viking nevet őrző lakberendezési tárgyaktól egészen a viking gumicukorig), ám ezekre a fogódzókra nem találtunk utalást a kiállításban. Mégis, úgy gondoltuk, hogy ezen ismeretekre némileg utaló fikciós keret elősegíti a figyelem megragadását és megtartását.

A szóban forgó kiállítást választó, a Déri Múzeumba ellátogató osztályt a foglalkozás legelején egy fikciós keretbe léptettük be. Nem meséltünk ugyan narratív formában történetet, de meghatároztuk a szereplőket. Miután tisztáztuk, hogy milyen fogalmi kerettel dolgozunk, azaz hogy kiként és miként azonosítjuk a vikingeket,¹⁴ egy testőrséget, azaz viking gárdákat alakítottunk, melyeknek különböző, viking korból származó harcosok a vezetői. Egykor volt, létező (de a kiállításban nem említett) személyekből indultunk ki, viking sagákat és történeteket olvasva őket találtuk a játékhoz leginkább illő alakoknak (Vasbordájú Björn, Széphajú Harald, Kékfogú Harald).¹⁵ A csoportokba osztott gyerekek egy-egy viking harcost, illetve annak karakterlapját húzták. Mindegyik vezetőről elmondtunk egy-egy érdekes történetet, melyek általában beszédes gúnynevük jelentését fedték fel. Kékfogú Harald esetében az uralkodó nevének leírásával is foglalkoztunk, ugyanis monogramja viking rúnáírás szerinti betűjeleinek egymásra montírozásával egy nagy valószínűséggel minden felsős számára ismerős jelképet kapunk: a mobiltelefonokon is látható Bluetooth ikont. E frappánsnak szánt jelmagyarázattal igyekeztünk jó hangulatot teremteni, s a további kérdésekhez és lépésekhez kedvet csinálni.

A bevezető szakaszt követően a foglalkozás első nagy egységében rövid feladatokat kaptak a csapatok, a megoldásokért különféle tárgyak kicsi, laminált képe volt a jutalom. Ezek olyan tárgyak, melyek vagy a kiállításban megfigyelhetők, vagy a vikingek számára gyakori és fontos, skandináv országokból származó, kereskedelmi értékkel bíró cseretermékek. A jutalomképeket a korábban kihúzott viking harcos karakterlapjára kellett helyezni. A nevek alatt hét viking erény volt olvasható, melyek erőssége a melléjük kerülő cseretermékek számától függött. A gyerekek így a csapat ízlését tükrözve, közös döntések mentén építették fel a harcos vezető személyiségét. Az volt a tapasztalatunk, hogy a csoportok igen változó módon vonódtak be a foglalkozás ezen rétegébe: voltak, akik hosszú időt töltöttek el az erények erősségének variálásával és külön magyarázatot fűztek minden egyes

¹⁴ Skandináv származású kereskedők, hajósok és harcosok, akik a 8. és a 11. század között indultak rablóportyáikra vagy hódító hadjárataikra. Ismertek normann (északi ember), rusz és varég néven is. Sok esetben valamilyen király szolgálatában álltak katonaként, vagy a királyi testőrség tagjaként, zsoldosként felbérelték őket.

¹⁵ Nagyszerű forrás: Bernáth 2019.

tulajdonsághoz; mások nem bizonyultak ennyire tudatosnak, ők kevésbé törődtek a megalkotott karakter attribútumaival.

Egy viking harcos karakterlapja. (Fotó: Lukács Tihamér)

A feladatokat egymástól függetlenül kapták és oldották meg a csapatok (egy nagyobb létszámú osztály általában hat kisebb csoportra oszlott). A Kupolateremből a Zoltai Terem galériájába átlépve minden viking gárda kézbe kapott egy térképet, melyen csapatonként eltérő sorszámmal szerepeltek a felkeresendő vitrinek. Így a térkép által meghatározott sorrendben járták be a kiállítást, elkerülve a tumultust egy-egy látnivaló előtt (és feladatmegoldás közben). Alkalmom nyílt tehát a térképolvasás, a horizontális és a vertikális tájékozódás gyakorlására. Egyrészt meg kellett találni a megfelelő vitrint – horizontális síkon történő tájékozódás a leegyszerűsített teremséma alapján –, másrészt egy-egy vitrinben ki kellett keresni általában egy, de olykor több tárgyat is. Ez utóbbi, a „vertikális tájékozódás” is kihívás, mivel az egy vitrinben belül több polcon elhelyezkedő tárgyak és a tárgyjelölő számhoz tartozó tárgyleírások egymástól viszonylag távol helyezkedtek el, összekapcsolásuk némi kutakodást és gondolkodást igényelt.

Tájékozódás, tárgykeresés egy vitrinben belül. (Fotó: Lukács Tihamér)

Az egyes vitrineknél megoldandó rövid feladatok mindegyike más típusú volt. A kognitív készségek és képességek játékos fejlesztését a kódfejtő, a számkereső, a csoportosítást és fejszámolást megkövetelő, az áttetsző papírra nyomtatott párkereső, a szétvágott betűk kirakóját rejtő, vagy éppen a lószerszámok pontos helyére rákérdező feladványok egyaránt segítették.

Tárgy nevének kiderítése áttetsző papírra nyomtatott párkereső segítségével. (Fotó: Lukács Tihamér)

Feladatmegoldás és karakterépítés párhuzamosan. (Fotó: Lukács Tihamér)

A gyerekek versenyként fogták fel a párhuzamos csoportmunkát, s igyekeztek minél gyorsabban végezni, különböző taktikát kitalálni (nem volt ritka, hogy csoporton belül különböző felelősöket választottak maguk közül), így a Nemzeti alaptantervben meghatározott fejlesztési feladatok közül az anyanyelvi kommunikáció,

a matematikai és a természettudományos kompetenciák mellett a tanulás tanulásának és a személyközi kompetencia kialakításához és csiszolásához is hozzájárult a foglalkozás – ezzel igyekeztünk vonzóvá tenni a pedagógusok számára is a foglalkozást.

Egy, a foglalkozáson részt vevő osztály. (Fotó: Lukács Tihamér)

Miután minden feladványt mindenki sikeresen megoldott, a foglalkozások második nagyobb egységében újra, immár közösen végig jártuk a vitrineket, s megkérdeztük a gyerekeket, hogy emlékeznek-e arra, hogy egy-egy helyszínen mi volt a megfejtés. Ekkor a már a játék során szerepet kapott tárgyak sajátosságait, vagy egy velük kapcsolatos történetet is ismertettünk. A foglalkozásra bevitt szemléltető képek és a tárgyakhoz fűzött magyarázatok között előkerült Szent István koronázási palástja, kardja és az első magyar pénzérme is (melynek házálag elkészített reprodukcióját levegőre száradó gyurmából elkészítette Sajtós Anna kolléganóm). Itt válhatott világossá – s a feladatmegoldásokat követően reflektív – az a kapcsolat, ami a 10–11. századi magyarok és vikingek közötti viszonyt jellemzi vagy jellemezheti a tárgyak tükrében. A lelelték különféle lehetséges interpretációjának és a párhuzamos kultúrák együttélésének tudatosítására ekkor volt igazán lehetőség, vagyis mikor a tárgyak már ismertek, nem hatottak teljesen az újdonság erejével, rövid történetük-szerepük viszont érdeklődésre tarthatott számot az ezekkel a tárgyakkal korábban feladatokat megoldó gyerekek között.

A foglalkozás utolsó, lezáró szakasza lehetőséget adott a reflexióra: a csapatok a megalkotott karakterlapok segítségével bemutatták viking harcosuk jellemét, erősségeit és gyengeségeit. A végső megmértetés során a viking gárdák a megszerzett cseretermékeket egy táblázat segítségével átváltották grammal mért ezüstre, így képzeletben meg tudtak venni egy-egy olyan sisakot, mely a kiállítás központi vitrinjében volt látható, a Nyemija-sisak másolatát pedig fel is próbálhatták.

Összegzés

A fent leírt foglalkozást Sajtos Anna kolléganőmmel kifejezetten sikeresnek értékeljük. Egyrészt azért, mert szép számmal érkeztek osztályok és főleg szakkörök erre az időszaki kiállításra (mely csupán csak nagyon lazán kötődik az iskolai tananyaghoz), a versengő szakaszban a diákok kivétel nélkül aktívan és lelkesen vettek részt, illetve a feladatok sokféleségét és a fikciós keret ötletét több pedagógus is méltatta. Úgy gondoljuk, hogy sikerült egy olyan formát kidolgoznunk, ami a szerepváltás és az összehasonlítás módszerét játékos és izgalmas módon fűzi egybe, ugyanakkor cselekedtetve tanít, vagyis alkalmas a hatékony és emlékezetes információátadásra. Véleményünk szerint ez a séma (karakterek megalkotása a megoldott feladatokért cserébe kapott, kicsinyített tárgyfotók segítségével, illetve a kisebb csoportok sorszámozott vitrinek közötti párhuzamos mozgásának elve) akár más, hasonló elrendezéssel bíró kiállítások esetében (kisebb méretű, sziget-szerűen elrendezett, nem meghatározott sorrendben megtekinthető tárlók) adaptálható – más tudományterületen is (például a témához illesztett fikciós kerettel bíró néprajzi, művészettörténeti foglalkozás).

Másrészt azért, mert a kitalált forma gördülékenysége és működőképessége mellett a történelem, a történelmi események összetettségére is rá tudtunk világítani, azt tudatosítani. Úgy vélem, hogy egyrészt a „nemzet” 19. századi fogalmának kialakulására, tartalmának összetettségére, annak többféleképpen lehetséges, mégis érvényes értelmezési lehetőségeire is sikerült ráirányítani a figyelmet – még ha csak egy egyszeri, csupán másfél órán át tartó foglalkozás erejéig. Úgy igyekeztük közel hozni a gyerekekhez a múlt egy szeletét, hogy nem azt hangsúlyoztuk, hogy a kiállított tárgyak mit mondanak el a múltról, hanem hogy mi az, ami kapcsolódik a gyermekek életéhez, és ami egy eseményszerű (de nem az egyféle narratív hozzáférhetőséget megerősítő) alkalomba beszerkesztve számukra érdekes lehet. Gyakorlati és elméleti megfontolásokat egyaránt figyelembe véve konstruktivista tanulás lehetőségének megteremtését tűztük ki célul, így gyarapítva a társadalomtudományi (azon belül történettudományi) tantárgyokhoz kapcsolható jó gyakorlatok

és szakirodalomban hozzáférhető példák számát.¹⁶ A múltnak a kiállításban megidézett – elsődlegesen a vikingeket tematizáló – feneketlen kútja, annak is a felszíni víztükre úgy csillant meg a szemünkben, hogy magunkat láttuk benne. Saját, nemzeti és személyes történetünket és meggyőződéseinket.

Irodalom

- BERNÁTH István
2019 *Skandináv mitológia*. Budapest: Corvina
- BIHARI NAGY Éva
2023 Módszertani tanulságok az intézményesült örökségátadási dinamikában. *Néprajzi Látóhatár*, XXXII. évf. 1–4. 29–39.
- DANI János – ANGI János
2024 A Nyemija-sisak. In Dani János – Angi János (szerk.): *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből*. Debrecen: Déri Múzeum. 46–69.
- FEGYVERNEKI Gergő
2016 *IKT-s ötlettár. Gyorstalpaló digitális kultúra-azonos pedagógiából kezdőknek és haladóknak*. Budapest: Neteducatio Kft.
- FRAZON Zsófia
2013 Ú, mint új muzeológia. *Néprajzi Látóhatár*, XXII. évf. 2. 4–7.
- GUMBRECHT Hans Ulrich
2016 *Szellemtudományok – mi végre? Budapesti előadások*. Budapest: Kijárat Kiadó
- KESIK Gabriella
2011 A szerepjáték, szituációs játék, korfelidéző játék szerepe a múzeumpedagógiában, a megismerésben. In Vásárhelyi Tamás – Kárpáti Andrea (szerk.): *Múzeumi tanulás*. Budapest: Magyar Természettudományi Múzeum – Typotex Kiadó. 181–185.
- KOLTAI Zsuzsanna
2011 *A múzeumi kultúra közvetítés változó világa: A múzeumi kultúraközvetítés pedagógiai és andragógiai szempontú vizsgálata*. Veszprém: Iskolakultúra
- KIS Zoltán – MARÓTI Boglárka – DANI János
2024 Roncsolásmentes képkötés a Déri Múzeum gyűjteményéből származó három sisakra. In Dani János – Angi János (szerk.): *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből*. Debrecen: Déri Múzeum. 68–77.
- KNAUSZ Imre
2015 *A múlt kútjának tükre: a történelemtanítás céljairól*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó

¹⁶ Urbán Péter hívja fel a figyelmet arra, hogy a konstruktivista tanulásméletekre jóval több természettudományos példát és módszert lehet találni a szakirodalomban, mint társadalomtudományit. Urbán 2021: 159–161.

NAHALKA István

1998 A tanulás. In Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanulásban*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

TÖRÖK Béla – SZIKSZAI Zita – KERTÉSZ Zsófia – ANGYAL Anikó – DANI János – DÖNCZŐ Boglárka – CSEDREKI László

2024 A debreceni Déri Múzeumban és a pécsi Janus Pannonius Múzeumban őrzött 10-11. századi vassisakok az archeometriai vizsgálatok tükrében. In Dani János – Angi János (szerk.): *Különleges sisakok a Déri Múzeum gyűjteményéből*. Debrecen: Déri Múzeum. 78–89.

URBÁN Péter

2021 A konstruktivista tanuláselmélet és a társadalomtudományi tantárgyak tanítása. In Zagyváné Szűcs Ida – K. Nagy Emese (szerk.): *Kihívások és megoldások a XXI. század pedagógiájában: válogatás a Pedagógiai Szakbizottság tagjainak a munkáiból*. Miskolc-Eger: Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága – Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó. 159–169.

ZSUPPÁN András

2022 *Tapogatózás a múlt sötétjében: vikingek a Kárpát-medencében*. <https://www.valaszonline.hu/2022/12/01/vikingek-a-karpat-medenceben-kiallitas-debreceni-deri-muzeum-allamalapitas-kora-kijeve-rusz-varegok/> (A letöltés dátuma: 2024. 08. 15.)

Zita Sándor

MUSEUM HERITAGE TRANSFER: BLUETOOTH AND OTHER FELLOWS

The pedagogical tools used in museum education sessions, while carefully selected and organized around a pre-defined theme and content, are not simply intended to convey information, but also to perform a much more complex task. Museum pedagogues try to create personal involvement. Therefore, the personality of the participants in the interpretation of museum content, their existing knowledge and experience, their previous experiences and personal interest, as well as their current physical and psychological state are also important. In my study, I aim to present a temporary exhibition and the related museum pedagogy session that provides an opportunity for constructivist learning. The exhibition named ‘Vikings in the Carpathian Basin’ has presented a construction of the heritage preserved in the museum that could be used to re-contextualize our historical knowledge, whereas the accompanying ‘workshop’ sought to enable a selected age group of upper school children to do so. The related museum pedagogy session brought a slice of the past closer to the children by emphasizing not what the exhibits tell us about the past, but what is related to their lives with the help of an event-like educational experience (which does not follow the format of a narrative history lesson). This museum pedagogical session was created in order to help kids become aware of the complexity of historical events even during a single visit to the museum.

Magyar minta – Holló Valéria néprajzi kiállítás digitális eszközökkel

ZÁBRÁTZKY ÉVA

A Dobó István Vármúzeumban 2022. április 13-án nyílt meg az az időszakos néprajzi kiállítás, amely Holló Valéria műgyűjtő életrajzát és az általa létrehozott gyűjteményt mutatta be. A gyűjtemény nagy része az 1951-es államosítást követően a Dobó István Vármúzeumba került, a Szegedy-Maszák család jóvoltából 1985-ben majd 2022-ben további népművészeti darabokkal gyarapodott a múzeum „Holló Valéria gyűjteménye”.¹

A kiállított tárgyakon keresztül a látogatók a teljes Kárpát-medence népművészetéről kaphattak ízelítőt, illetve a két világháború közötti Magyarország népi iparművészetéről, a népművészeti áruk kereskedelméről szerezhettek információkat Holló Valéria életútjának megismerése mellett.²

A 2020-as években a korszerű kiállítással szemben támasztott követelmény, hogy legyen digitális lenyomata, elérhető legyen online, illetve interaktív módon bevonja a látogatókat, élményt adjon, amelyhez a digitális eszközök nagyban hozzájárulhatnak.³ A múzeumok kiemelt feladata a digitalizált gyűjteményeik felhasználóbarát közzététele, felhasználása, amire jó alkalom egy-egy kiállítási anyag feldolgozása.⁴ Magyarországon a kisebb múzeumok számára a digitális tartalomfejlesztés, modern technológia alkalmazása finansziális okokból komoly problémát jelent, különösen az időszakos kiállítások megvalósítása esetén. A Szentendrei Szabadtéri Múzeum és Oktatási Központ által koordinált *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* című kiemelt projekt felmérései alapján 2017-ben a hazai múzeumi intézmények csupán hét százaléka használt digitális vagy online alkalmazást vagy játékot az ismeretek közvetítésére.⁵ Ez a szám a Covid-19 járványt követően jelentősen megemelkedett. Berényi Mariann 2021. május 24. és július 30. között végzett

¹ Császi–Zábrátsky 2024.

² Petercsák 2023: 58–63.

³ Ringert 2022: 93–94.

⁴ Bánki–Ruttkay 2020: 78–79.

⁵ Pacsika 2020: 134.

országos kutatása szerint a pandémia időszakában az intézményi dolgozók Facebook-bejegyzéseket (47,1 százalék), gyűjteményi adatbázisokat (38,6 százalék), virtuális és online kiállításokat (31,8 százalék), múzeumi blogokat (27,9 százalék), múzeumról szóló híryanagokat (26,3 százalék), oktatást segítő anyagokat (26 százalék) készítettek, illetve jelentősen javultak a múzeumi dolgozók digitális kompetenciái is.⁶ A Dobó István Vármúzeum Digitalizálási Stratégiájában megfogalmazott célkitűzésünk, hogy a lehetőségekhez képest minden egyes kiállításnak legyen online elérhető változata, célunk a digitalizált műtárgyállomány minél szélesebb körű hasznosítása.

A Magyar minta – Holló Valéria NKA pályázati támogatásból megvalósuló néprajzi kiállítás szűkös költségvetése miatt a digitális tartalmak elkészítéséhez olyan költséghatékony applikációkat alkalmaztunk, amelyek megfizethetők, nem igényelnek különösebb technikai felkészültséget a múzeumi alkalmazottak részéről sem.

Magyar minta – Holló Valéria virtuális kiállítás

A múzeum weboldalára közzétett tartalom elkészítéséhez a Monguz Kft. által fejlesztett Storytelling alkalmazást választottuk, amely a digitális történetmesélés módszerére építve lehetővé teszi, hogy a múzeumi műtárgyainkat interaktív módon, játékos elemekkel, filmekkel, hanganyaggal, fotókkal és szövegekkel, kontextusba helyezve tudjuk bemutatni. A tartalom teljes egészében a kiállítás tematikáját követi, a kiállított tárgyakból, dokumentumokból válogatva, kiegészítve a YouTube-csatornán elérhető kisfilmekkel.⁷

A virtuális kiállítás a múzeumi honlap látogatóinak tájékoztatása mellett a múzeumpedagógiai programok alkalmával is jól hasznosítható. A Mesterkedő néprajzi táborban 2022-ben a Magyar minta – Holló Valéria kiállítás adta a fő tematikát, ahol a kiállításlátogatást a múzeumpedagógiai térben is megismételhetjük a Storytelling alkalmazásnak köszönhetően, felidézve az ott kiállított tárgyakat. Az alsó tagozatos gyerekek számára a Wordwall felületről beágyazott játékos feladatok tették élvezetesebbé a tartalmakat.⁸

⁶ Berényi 2021: 86.

⁷ <https://eger.storyqulto.eu/visitor/story/be0d75bc-59f7-4e36-8c62-64c4b0fc6c06/startPage> (A letöltés dátuma: 2024. 07. 24.)

⁸ Földi 2022. <https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/33-kiadvany-2022/1580-2022-foeldi-viktoria-muzeumpedagogiai-jo-gyakorlatok-a-dobo-istvan-varmuzeumban> (Letöltés: 2024. 07. 16.)

Kincskereső alkalmazás a kiállítási térben

A múzeumi kiállítás az informális tanulás színtere, mindig is izgalmas lehetőséget jelentett az ismeretek bővítésére, az élethosszig tartó tanulásra. A gyermekeknek, tinédzsereknek azonban a múzeum sok esetben egy unalmas hely, különösen akkor, ha nem találják meg a kapcsolódást a saját érdeklődésükhöz. A történelmi korok érthetetlenek, távoliak számukra, ezért a történelmi, néprajzi témák bemutatásánál különösen nagy szükség van a fiatal korosztályok igényeire szabott új módszerek alkalmazására. A 21. század múzeumaiban alapvető fogalom az interaktivitás, ami feltételezi a látogatók, a múzeumpedagógiai foglalkozásokon résztvevő diákok bevonását, aktív részvételét, az alkotást. Ennek egyik legjobb eszköze a játék. A játékos foglalkozások régóta jelen vannak a múzeumok életében, ezek tapasztalatait a modern infokommunikációs eszközök használatában is kamatoztatni lehet.⁹

A múzeum az a hely, ahol minden látogató tanul, ezt a folyamatot segítik a kiállításrendezési technikák, módszerek. A különböző digitális eszközök alkalmazása különösen hasznos az informális tanulási terekben, ahol a tanulási folyamat strukturálatlan, a látogatók sokszor véletlenszerűen fedezik fel a kiállításokat. Az ismeretszerzés során a megszokott iskolai környezethez képest hiányzik a visszellenőrzés, értékelés, fontosabb a belső motiváció szerepe. A múzeumi látogatókat a felfedezésben hatékonyan támogathatja egy applikációval irányított bejárési útvonal, egyes tárgyak, témák kiemelése.¹⁰

A digitális tartalmakhoz történő hozzáférés egyik legkézenfekvőbb módja a látogató saját eszközének bevonása, ami elsősorban az okostelefonok alkalmazását jelenti. A mobiltelefon múzeumi használatáról megoszlanak a vélemények, egyesek szerint a felhasználók figyelmét eltereli, ezért nem kívánatosak sem az iskolában, sem a múzeumban. A 2024–25-ös tanévtől kezdve rendelet született arról, hogy az iskolák a bevihető, internet elérésére alkalmas eszközök használatát korlátozzák, illetve tiltsák, amely erre a problémára igyekszik megoldást találni az iskolai közegben.¹¹ Kérdés, hogy ez a rendelet, ennek hatása a pedagógusok, szülők körében milyen mértékben befolyásolja a mobiltelefonok múzeumi használatát az arra nyitott korosztály körében. A másik oldal szerint a mai ifjúság természetes közege az internet, a mobilhasználat, így a múzeumi térben való integráció inkább pozitív hatással van az információszerzés folyamatára.¹²

⁹ Madsen 2017

¹⁰ Degner et al. 2022. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2021.100068> (Letöltve: 2024. 09. 02.)

¹¹ 245/2024. (VIII.8.) Korm. rendelet

¹² Ruttkey 2019: 4. <https://mkk.skanzen.hu/20200414digitalis-eszkozok-hasznalata-a-muzeumban-mit-kezdjunk-a-mobilunkkal> (Letöltve: 2024. 08. 25.)

A mobiltelefonok olyan szinten jelen vannak az életünkben, hogy a többség számára nélkülözhetetlen a folyamatos használatuk, az állandó online jelenlét elsősorban a mobilokon keresztül valósul meg. Az NMHH 2023-as kutatása alapján

„[...] a mobiltelefonok abszolút fölénybe kerültek a számítógépek, illetve laptopok felett, hiszen ez utóbbiakat a vizsgált időszakban (április 1. és 10. között) a 15 és 90 év közötti, internetező magyar lakosság (közel 6,6 millió ember) 39 százaléka használta, a mobiltelefonokat több mint duplája, 84 százaléka.

A 15–39 éves korosztályban kilencszer többen vannak azok, akik csak a mobiljukon keresztül neteznek, mint akik csak számítógépet vagy laptopot használnak; a 40–49 évesek esetében ez az arány már csak közel négyszeres a telefont használók javára, míg az idősebb korosztályokban szinte megegyeznek az értékek.”¹³

Ez a jelenség megalapozza a mobilok múzeumi alkalmazásnak a létjogosultságát – nemzetközi szinten jelen vannak a gyakorlatban az AR VR alkalmazásoktól kezdve a játékos kvízeken keresztül a kiállításvezetőig.¹⁴

A számos lehetőség közül a Magyar minta kiállításban egy saját eszköz használatára alapozó Actionbound kincskereső alkalmazást vezettünk be, amit elsőként 2023-ban a Múzeumok Éjszakáján próbáltunk ki. Az Actionbound applikációt 2012-ben oktatási célból fejlesztették Berlinben, a világ számos pontján használják különböző célú projektekben, többek között múzeumi kiállítások, kulturális örökségi helyszínek bemutatására is.¹⁵

A mobiltelefonra feltöltött applikáció, amely a kiállításához generált QR kód beolvasása után indítható, arra ösztönzi a felhasználót, hogy minél alaposabban megfigyelje a kiállított tárgyakat, elolvassa a tablókon fellelhető szövegeket, és mindeközben még szórakoztató is. Használható csoportosan, vagy egyénileg, múzeumpedagógiai, múzeumi programba illesztve. Az applikáció mind az Androidos mind iOS eszközökre letölthető. A Magyar minta – Holló Valéria kiállításban folyamatosan elérhető volt a látogatók számára, letöltéséhez ingyenes wifi elérést biztosítottunk.

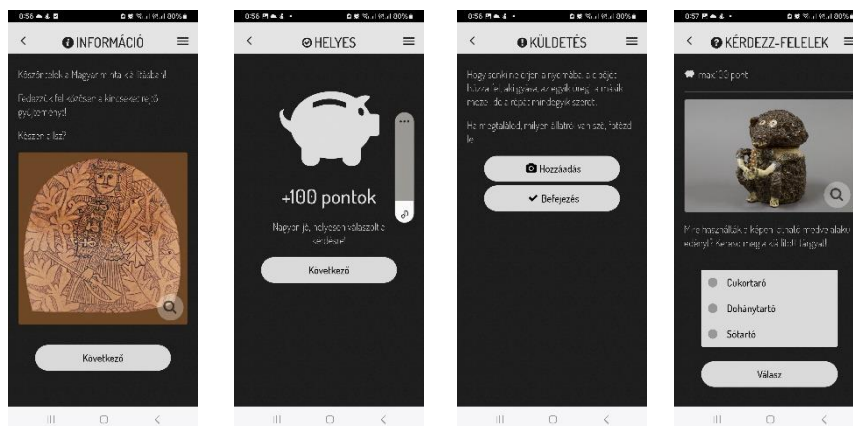
A kincskereső tartalom szerkesztői felületén több feladattípus választható: kvíz, küldetés, a GPS alapú térkép beágyazásával pontok, helyszínek felkeresése, de egyszerű leírással is kombinálhatjuk a feladatokat. A felhasználók a mobiltelefon kamerájával készült fotókat is feltölthetnek a megoldások közé. A feladatok teljesítése során minden egyes válaszról visszajelzés érkezik, az összpontszám és a

¹³ [https://hvg.hu/tudomany/20230530_NMHH_internetezesi_szokasok_PC_mobiltelefon_kozossegi_media_\(Letoltés dátuma: 2024. 08. 08.\)](https://hvg.hu/tudomany/20230530_NMHH_internetezesi_szokasok_PC_mobiltelefon_kozossegi_media_(Letoltés dátuma: 2024. 08. 08.))

¹⁴ Ruttkay–German 2018.

¹⁵ Skaraki–Kolokotronis 2022: 421. <https://doi.org/10.25082/AMLER.2022.02.010> (Letöltve: 2024. 09. 02.)

rangsor a játék végén összegződik, ami motiváló lehet, különösen a csoportok közötti verseny esetén. Az összesített feladatsort a válaszokkal, fotókkal együtt a játékos kérheti a saját e-mail címére, de lehetőség van a szerkesztői felületen az összesített eredmények megtekintésére, összehasonlítására is.

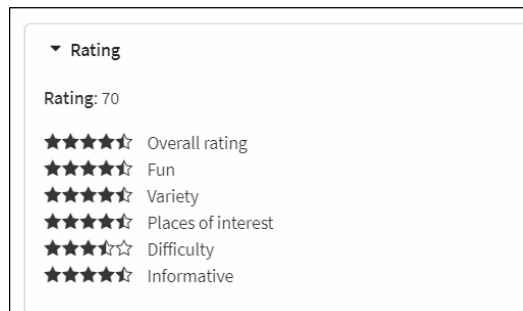
Képernyőképek a Magyar minta kincskeresőből. (Forrás: saját készítés)

A kincskereső játékot a 2023-as Mesterkedő néprajzi tábor programjában is szerepeltettük, illetve a látogatók számára folyamatosan elérhető a kiállításban elhelyezett információs felületen és szórólapokon keresztül.

Az alkalmazás szerkesztői felületén jól nyomon követhetőek a befejezett és feltöltött játékeredmények, amelyből kiderül, átlagosan hány percet töltött egy-egy látogató a kiállításban, lehetőség van az értékelésre is. A megfigyelések alapján a rendelkezésre álló számok nem teljes egészében mutatják a felhasználók számát, sok esetben az elkezdett és befejezett játékot nem zárják le oly módon, hogy az jelentkezzen az eredmények között. A játékban töltött idő átlagosan 18 perc, a gyermekes családok esetén a kiállítótérben töltött idő egyértelműen magasabb, mint azok esetén, akik csak végig pásztázzak a teret, de nem merülnek el a tartalomban.

A felhasználók a játék befejezése alkalmával az alábbi hat kategóriát értékelhetik: összesített értékelés, szórakoztató, változatos, érdekes, bonyolult, informatív.

A 102 db befejezett játék során 70 esetben használták a látogatók az applikáció felületén található értékelést, az alábbi eredménnyel:

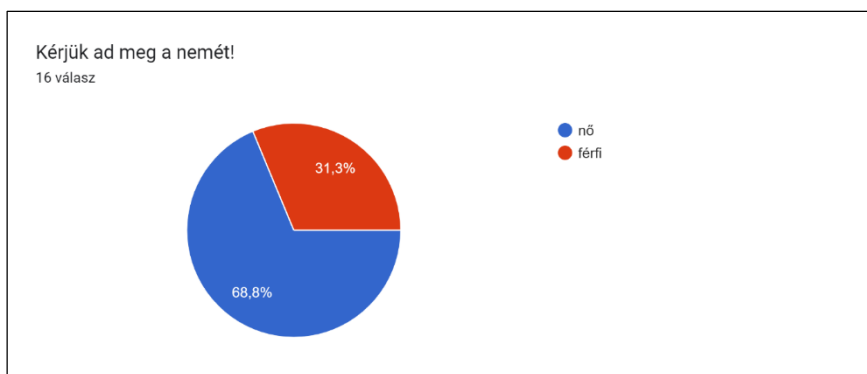
A Magyar minta kincskereső értékelése az Actionbound felületén. (Forrás: saját készítés)

A játék telepítése, illetve használata egyszerű, az önálló felhasználók számára sem okozott problémát, ahogy ez a látogatói értékelésből is kiderül.

Az Actionbound által mérhető szempontok mellett a 2024. május 9.–augusztus 20. közötti időszakra vonatkozóan az önkéntesen megadott e-mail címekre (19 személy) kiküldött Google kérdőívek segítségével felmérést végeztem a játék felhasználóinak demográfiai jellemzőiről, illetve az applikációról alkotott véleményükről.

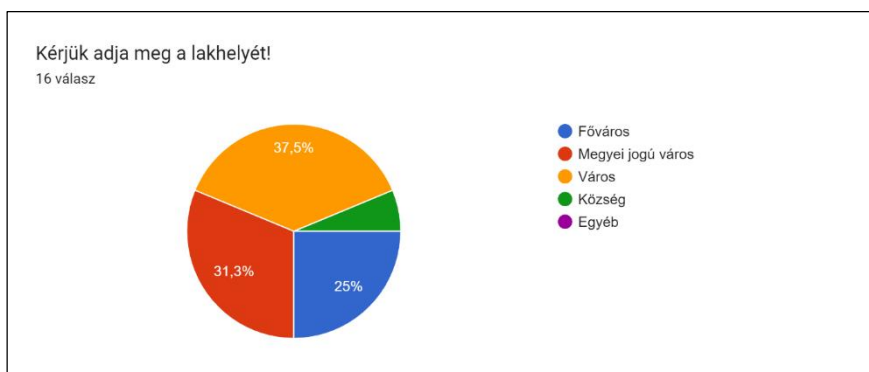
A kérdőívet csupán 16 személy küldte vissza, akik valamennyi kérdésre válaszoltak. Mivel a játékban résztvevők létszámára vonatkozó kérdés is szerepelt a kérdőívben, ebből tudjuk, hogy a 16 válaszadóval közösen összesen 49 látogatónak volt része a játékban.

A kérdőív eredményeit kitöltők neme az alábbiak szerint oszlik meg, 31,3 % férfi, 68,8 % nő. A férfiak valamennyi esetben családi körben látogatták meg a kiállítást (5 fő). A nők közül egy fő a párjával, 3 fő egyedül, 7 fő a családjával játszotta végig a kincskeresőt.

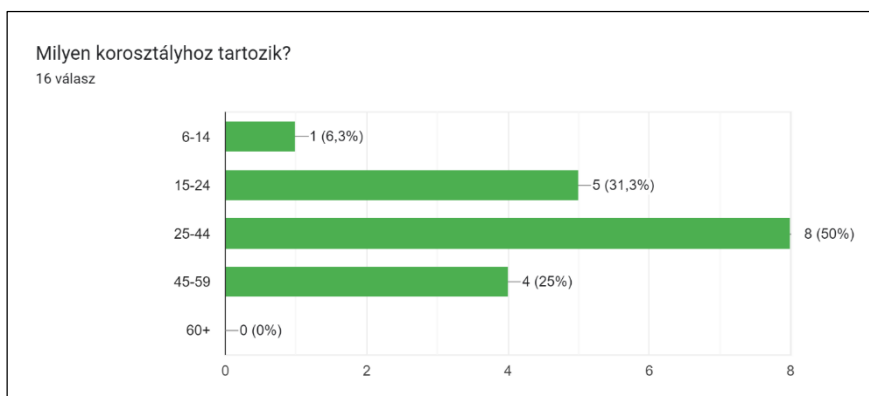
A kutatásban résztvevők megoszlása nemek szerint. (Saját szerkesztés)

A felhasználók többségének a lakóhelye város, az alábbi megoszlás szerint: főváros 25% (4 fő), megyei jogú város 31,3% (5 fő), város 37,5% (6 fő). A községben élők kevésbé használták az applikációt, a válaszadóknak mindössze 6,1%-a (1 fő).

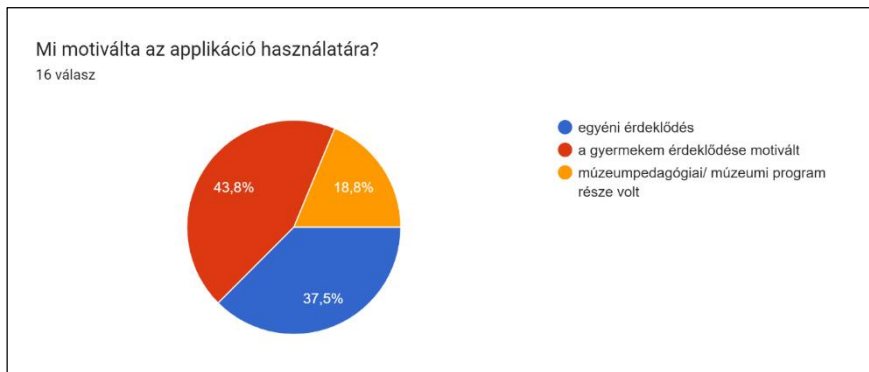
A kutatásban résztvevők lakóhely szerinti megoszlása. (Saját szerkesztés)

A kérdőívet kitöltő felhasználók életkora: 6,3% (1 fő) 6-14 év közötti, aki egy 25-44 éves korosztályba tartozó felnőtt kíséretében látogatta meg a kiállítást, 31,3% (5 fő) 15-24 éves korosztályt képviselte, a többség a 25-44 éves (50%), illetve a 45-59 éves (25%) korosztályhoz tartozott.

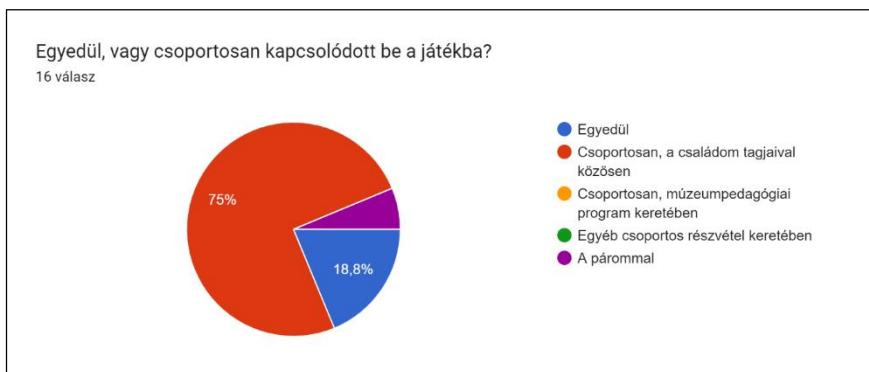
A kutatásban résztvevők életkor szerinti megoszlása. (Saját szerkesztés)

A kérdőívet kitöltők többsége 43,8% (7) a gyermeke kedvéért fogott bele a játékba, 37,5% (6) egyéni érdeklődésből próbálta ki, 18,8% (3) múzeumi program keretében játszott. (Múzeumok éjszakája)

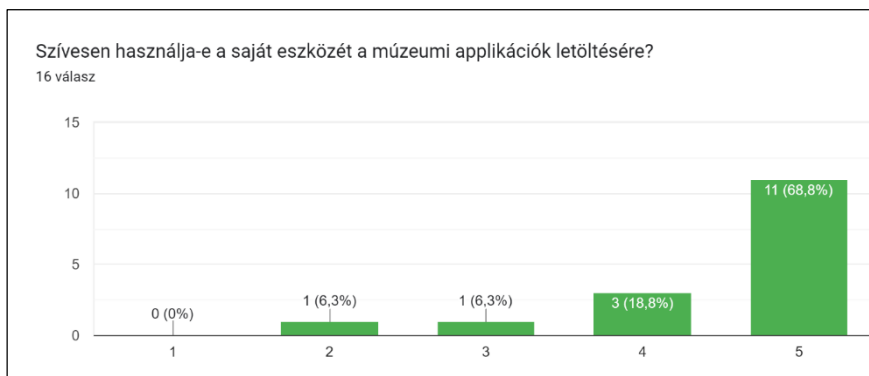
*A kutatásban résztvevők válaszai az applikáció használatának motivációjáról.
(Saját szerkesztés)*

A látogatók 75%-a (12 fő) családi körben látogatta a kiállítást, és gyermekekkel közösen játszottá végig az Actionbound kincskereső játékot. A látogatók 18,8%-a (3 fő) egyedül, 6,1%- a (1 fő) egyéb társasággal, a párjával vett részt a programban.

A kutatásban résztvevők válaszai az applikáció használatáról. (Saját szerkesztés)

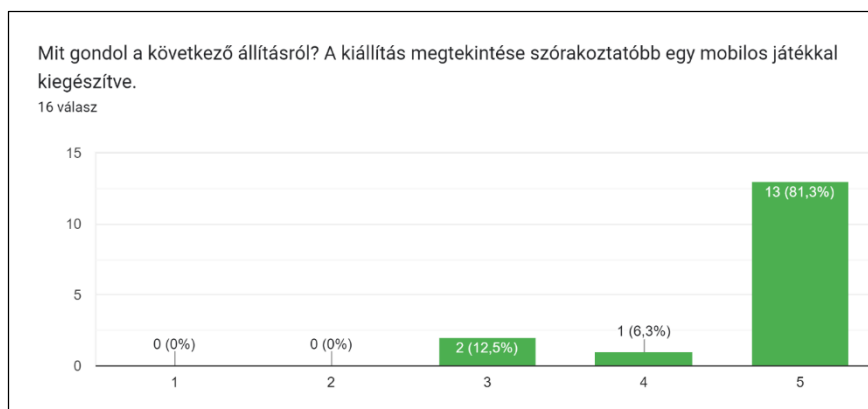
A saját eszköz múzeumi alkalmazásának megítéléséről kérdeztem a kérdőív 6. pontjában. A választ 1-5-ig terjedő lineáris skálán jelölhették meg a látogatók, ahol az egyes (1) érték jelentése: nem szívesen használok saját eszközt, az ötös (5) érték jelentése: szívesen használok saját telefont a kiállításban. A felmérés szerint a válaszadók többsége támogatja saját mobiltelefon használatát a kiállításhoz kapcsolódó játék kedvéért.

A kutatásban résztvevők válasza a saját eszköz használatáról. (Saját szerkesztés)

A játékban megfogalmazott feladatokkal kapcsolatban kérdeztem a látogatók véleményét arról, hogy vajon mennyire tartják szórakoztónak, illetve informatívnak a feladatokat. A kincskereső alkalmazás célja ugyanis kettős: szórakoztatás és oktatás.

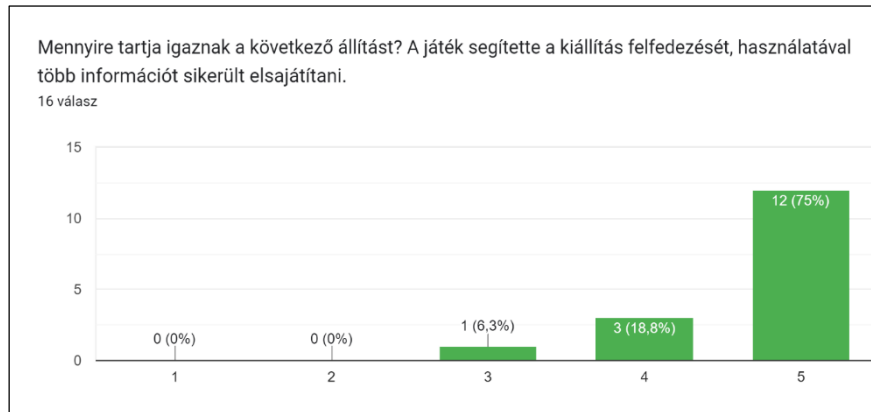
A többség véleménye szerint a játék szórakoztató: az 1-5-ig terjedő skálán a válaszadók 81,3%-a 5 pontra, 6,3%-a 4 pontra, 12,5%-a 3 pontra értékelte. (Az értékeléshez megadott szempontok: 1- nem értek egyet, 5- teljes mértékben egyet-értek)

A kutatásban résztvevők válasza az applikáció szórakoztató jellegével kapcsolatban. (Saját szerkesztés)

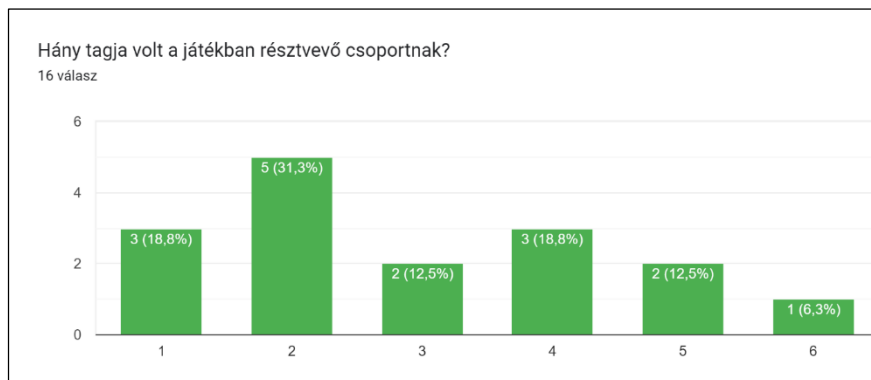
A válaszadók nagy többsége úgy ítélte meg, hogy a kiállításról több információhoz jutott a játék segítségével. Az 1-5-ig terjedő skálán 5-re értékelte a megkér-

dezetek 75 %-a, 4-re a 18,8%-a, illetve 6,3 % adott közepes értékelést. (Az értékeléshez megadott szempontok: 1- nem értek egyet, 5- teljes mértékben egyetértek)

*A kutatásban résztvevők válaszai az applikáció edukatív jellegével kapcsolatban.
(Saját szerkesztés)*

A korábbi kérdésekből kiderült, hogy a felhasználók többsége számára egy családi program pont volt a játék, a csoport tagjainak száma 3-6 fő közötti szórást mutat.

*A kutatásban résztvevők válaszai az applikációt felhasználó csoportok létszámáról.
(Saját szerkesztés)*

A kérdőívben szerepelt egy kérdés arra vonatkozóan, hogy milyen korosztályhoz tartozott a csoport többi tagja. A válaszokból kiderül, hogy a felhasználók körét elsősorban a 7-14 éves gyermekek (50%) és a 25-44 év közötti fiatal felnőttek

(56,3%), akik többnyire a gyermekekkel együtt játszó szülők, alkotják. Kisebb létszámban szerepelt a 0-6 éves, a 15-18 éves (18,8%), illetve a 19-24 (6,3%) éves korig terjedő korosztály. A pontos arány nem állapítható meg, mivel egy-egy csoportban akár több gyermek is lehet az egy korosztályokból, így ez csak egy becslést jelenthet.

A felmérés egyértelműen olyan látogatók véleményét tükrözi, akik nyitottak a mobilos játékok múzeumi alkalmazására, viszont a felhasználók viszonylag alacsony száma nem támasztja alá az Actionbound népszerűségét. Egy ismeretlen, véletlenszerűen megtalálható mobilos applikáció az újdonságokra nyitott látogatók figyelmét ragadta meg, az előzetes tájékoztatás fontos a látogatók bevonására.

A kérdőív utolsó kérdése a játékról alkotott véleményekre, javaslatokra vonatkozott és az előző eredményekhez hasonlóan pozitív attitűdöt tükröznek. Néhány válasz a kérdőívből:

„Nagyon ötletesnek tartom az applikációt. Minél interaktívabb egy múzeum, annál jobban felkelti az érdeklődést.

Nagyon tetszett, több helyen is használnak hasonlókat, támogatom.

Nem változtatnék semmit. Az egyszerűsége miatt ilyen tökéletes

Izgalmas volt és sokkal érdekesebbé tette a kiállítást

Szerintem nagyon jó ötlet.

Szórakoztató

Fantasztikus kezdeményezés. A 11 éves lányom így sokkal több mindent megnézett és elolvasott, mint e nélkül. Szuper kezdeményezés.

Nagyon élveztük, hogy fel kellett kutatnunk a különféle tárgyakat, információkat, játékosan. Örülnék, ha több kiállításon használnák ezt.

11 éves fiam nagyon aktív volt. Ez így sokkal érdekesebb, hasznosabb, mint egy idegenvezető mutatta volna be a kiállítást! Köszönöm!

Nagyszerű ötlet

Izgalmas. Gyerekekkel tökéletes

Tökéletes játék volt gondolkodtató! Szerintem lehetne több kérdést feltenni!”

A látogatók pozitív véleményéről a vendégkönyv bejegyzései is árulkodnak:

„Nagyon tetszett, főleg az applikációval.”

Kamilla

2024.04.20.

„Nagyon élvezetes a kiállítás, a játék fantasztikus ötlet!”

Edit, Regina, Vivien

2024.03.31.

„Nagyon izgalmas és érdekes volt az applikációs kalanddal nézni a kiállítást. Még sok ilyen.
AA”

2024.03.31.

Összegzés

A Dobó István Vármúzeum Magyar minta – Holló Valéria néprajzi kiállítás online virtuális változatával szélesebb körű hozzáférést biztosítunk a téma megismerésére, amely a tárlat bontása után is elérhető a múzeum honlapján.

A Magyar minta kincskereső alkalmazás egy egyszerűen szerkeszthető, költséghatékony applikáció, ami a kiállítás látogatói számára biztosított egy lehetőséget a játszva tanulásra. Elsősorban az alfa és a Z generációk igényeit szerettük volna kiszolgálni a tartalom készítésével. Célunk az volt, hogy a látogatót olvasásra, cselekvésre ösztönözzük. A játék, az aktív részvétel, a problémák megoldása a konstruktivista pedagógia elmélete szerint is segíti az ismeretek beépülését.¹⁶ A kérdőíves felmérésben, illetve az applikáció felületén megjelenő visszajelzések alapján ez sikerült is, a kiállítás látogatása szórakoztatóbb, a fiatalokhoz több információ jut el az applikációban megoldott játékos feladatokon keresztül.

Irodalom

- BÁNKI Zsolt – RUTTKAY Zsófia
2020 Digitalizált gyűjtemények oktatási hasznosítása. In Pacsika Márton: *Digitális múzeumi tartalmak a köznevelés szolgálatában*. Múzeumi iránytű 24. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ. 78–96. <http://mokk.skanzen.hu/20191223muzeumi-iranytu-24>
- BERÉNYI Mariann
2021 Áttört falak között: Múzeumi digitalizáció. *MúzeumCafé*, 15. 81–86. 53–89.
- CÁSÁZI Irén – ZÁBRÁTZKY Éva
2024 *Magyar minta – Holló Valéria. A Dobó István Vármúzeum kiállításvezetői 3.* Eger: Dobó István Vármúzeum
- DEGNER, Miriam – MOSER, Stephanie – LEWALTER, Doris
2022 Digital media in institutional informal learning places: A systematic literature review. *Computers and Education Open*, 3. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2021.100068> (Letöltve: 2024. 08. 29.)

¹⁶ Nahalka 1997.

FÖLDI Viktória

- 2022 Múzeumpedagógiai jó gyakorlatok a Dobó István Vármúzeumban. In Kónyáné Tóth Mária – Molnár Csaba (szerk.): *Oktatás a fenntartható fejlődésért – Hogyan tovább?* XXIV. Országos Közoktatási és Szakképzési Szakértői Konferencia. Debrecen: Suliszerviz Pedagógiai Intézet <https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/33-kiadvany-2022/1580-2022-foeldi-viktoria-muzeumpedagogiai-jo-gyakorlatok-a-dobo-istvan-varmuzeumban> (Letöltve 2024. 07. 26.)

MADSEN, Kristina

- 2017 *The Gamified Museum: A critical literature review and discussion of gamification in museums*. Gamescope: The Potential for Gamification in Digital and Analogue Places. Aalborg University https://www.researchgate.net/publication/327860304_The_Gamified_Museum_-_A_critical_literature_review_and_discussion_of_gamification_in_museums (Letöltve: 2024. 08. 29.)

NAHALKA István

- 1997 Konstruktív pedagógia – Egy új paradigma a láthatáron (III.). *Iskolakultúra*, 7. (4) Article 4. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/18587/18377> (Letöltve: 2024. 09. 01.)

PACSIKA Márton

- 2020 Alkalmazások, játékok és segédanyagok—Példák a digitális múzeumi tartalmak köznevelési célú felhasználására. In Pacsika Márton: *Digitális múzeumi tartalmak a köznevelés szolgálatában*. Múzeumi iránytű 24. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ. 133–149.

PETERCSÁK Tivadar

- 2023 Magyar minta. Népművészeti kiállítás Holló Valéria gyűjteményéből (Dobó István Vármúzeum, Eger, 2022-2023) *Néprajzi Hírek*. A Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. Ötvenkettedik évfolyam. 2. 58–63.

RINGERT Csaba

- 2022 A digitális múzeumpedagógia modellje. *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 2. 1. 92–112. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2022.1.92-112> (Letöltve: 2024. 09. 03.)

RUTTKAY Zsófia – GERMAN Kinga (szerk.)

- 2018 Digitális Múzeum. *Múzeumi Iránytű* 12. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum - Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ

RUTTKAY Zsófia

- 2019 *Digitális eszközök használata a múzeumban. Mit kezdünk a mobilunkkal?* Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ. <https://mokk.skanzen.hu/20200414digitalis-eszkozok-hasznalata-a-muzeumban-mit-kezdunk-a-mobilunkkal> (Letöltve: 2024. 09. 03.)

SKARAKI, Evaggelia – KOLOKOTRONIS, Fotios

- 2022 The use of the mobile application Actionbound in the teaching of local history. *Advances in Mobile Learning Educational Research*, 2.(2), Article 2. <https://doi.org/10.25082/AMLER.2022.02.010> (Letöltve: 2024. 09. 02.)

Éva Zábrazky

HUNGARIAN PATTERN: VALÉRIA HOLLÓ ETHNOGRAPHIC EXHIBITION
WITH DIGITAL TOOLS

Hungarian Pattern: Valéria Holló's temporary exhibition in Dobó István Castle Museum has presented a range of the outstanding objects of the ethnographic collection of the museum. The exhibition is instrumental in creating an image of the folk art of the Carpathian Basin, the creative folk craftsmen between the two world wars and the trade of folk-art objects.

The requirement for 21st-century exhibitions is that the visitors should also be able to access the content on an online interface, and to enrich what they have seen in the exhibition space by using digital tools. So we introduced a storytelling app to the Hungarian Pattern: Valéria Holló online exhibition, and we also added a cost-effective player application to the exhibition space. This Actionbound mobile treasure hunter application with the gamification toolbox motivates users to look at the exhibits and read the information tableaus more carefully. The game then was also used during museum programs and museum pedagogical activities.

This study focuses primarily on the presentation of the treasure hunt and presents the result of the survey I conducted in the summer of 2024. The questionnaire research has shown that users who answered the questions were welcome to use their own tools in the exhibition, while most of them played the Hungarian Pattern treasure hunt in groups, especially together with their family members. The age group between 7 and 14 and their parents constituted the majority of users. The survey supports the assumption that, for the alpha and Z generations, visiting the exhibition is more entertaining by using the playful application, with the help of which they obtain more information than without it.

A Covid-19 múzeumokra gyakorolt hatása: anyagi és immateriális veszteségek, valamint digitális válaszlépések

Nemzetközi és hazai áttekintés (2020–2022)

CSONT ISTVÁN

Témafelvetés

Jelenleg még nehéz pontosan összefoglalni, hogy hosszútávon a COVID-19 milyen hatással lesz a kulturális intézmények helyzetére, hisz a járvány – ugyan kevésbé intenzívebb szinten – de jelenleg is zajlik.¹ A múzeumi szférához kapcsolódó nagy nemzetközi szervezetek több olyan felmérést és statisztikát készítettek a korábbi, COVID időszakot felölelő évek tapasztalatai alapján, amelyek egy baljós jövőképet vetítenek előre a múzeumok világára nézve. A *Múzeumok Nemzetközi Tanácsa* (ICOM) valamint az UNESCO felmérései alapján már most látható, hogy a többszintű szigorítások és lezárások következtében akár minden nyolcadik múzeum végleg bezárhat.² Hasonló kimutatás hazánkban is készült, melyet az Emberi Erőforrások Minisztériumának megbízásából a Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ készített el 2021-ben.³

Jelen kutatás célja, hogy betekintést nyújtson a COVID-19 járvány következtében megvalósult lezárások, múzeumi szférára gyakorolt hatásaiba. Vizsgálatom középpontjába olyan intézményi példák állnak, amelyek más-más eszközzel ugyan,

¹ *Koronavírus esetek valós idejű követése.* <https://www.worldometers.info/coronavirus/> [Letöltve: 2024. 02. 21.]

² Antara–Sen 2020: 54.

³ A koronavírus-járvány miatt kialakult helyzet és várható hatásai a hazai múzeumokban (Skanzen, 2021) <https://mokk.skanzen.hu/20210301a-koronavirus-jarvany-miatt-kialakult-helyzet-es-varhato-hatasai-a-hazai-muzeumokban-2021> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

de valamilyen módon, a lezárásokat követően, rögtön megkíséreltek kezelni a pandémia okozta anyagi és immateriális veszteségeket. A bemutatott intézmények kiválasztása során törekedtem arra, hogy olyan szélesebb körű, nemzetközi és hazai példákat vegyek figyelembe, amelyek jól reprezentálják a COVID-19 járvány kulturális intézményekre gyakorolt hatását. Az intézmények kiválasztásánál az alábbi szempontokat vettem figyelembe:

- Nemzetközi és hazai kitekintés: célom volt összehasonlítani, hogy a különböző országok intézményei hogyan is reagáltak a pandémia kihívásaira, és milyen stratégiák mentén kívánták kezelni a veszteségeiket.
- Intézményi sokszínűség: az egyes bemutatott múzeumi példák kiválasztása során törekedtem arra, hogy azok eltérő méretűek, profilúak, és eltérő forrásokkal rendelkeznek. Ez lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a különböző típusú intézmények miként alkalmazkodtak a pandémia okozta körülményekhez.
- Digitális szolgáltatások: az elemzésben bemutatott intézmények mind eltérő módon és időben vezettek be digitális szolgáltatásokat. A vizsgálat rávilágít arra, hogy mely stratégiák működtek a legjobban a lezárások alatt, összehasonlítva a korábban létező és az újonnan létrehozott online szolgáltatásokat. Emellett bemutatja a saját, intézményi honlapokon elérhető virtuális szolgáltatások és a közösségi médiában ingyenesen hozzáférhető tartalmak közti különbségeket is.

Veszteségek meghatározása

A közzétett kimutatások elemzése alapján érdemes két szempont szerint külön vennünk a múzeumokat ért veszteségeket. Egyrészt beszélnünk kell a materiális, vagyis a kézzel fogható vagyoni veszteségekről, másrészt pedig érdemes különválasztani az immateriális veszteségeket, melyek a látogatóik számának visszaesésében, a kulturális intézmények iránti elkötelezettségük meggyengülésében mutatkozik meg.

A gazdasági károk szemléltetése céljából érdemes megvizsgálunk az ICOM által végzett felméréseket, miszerint az már most látható, hogy a múzeumok több mint 90%-át bezárták – mely 85 ezer intézményt jelent – a COVID-19 járvány következtében, az európai intézmények esetében ez a múzeumok csaknem 100%-át jelenti.⁴ Ezek a bezárások gazdaságilag hatalmas terhet eredményeznek (és még hosszú évekig fognak is eredményezni) a múzeumok számára, hisz a normatíva alapú támogatások mellett a jegyeladásokból származó bevételek is mérhető forrást

⁴ *Az UNESCO és az ICOM múzeumi COVID-19-cel kapcsolatos helyzetjelentése.* Online: <https://en.unesco.org/news/covid-19-unesco-and-icom-concerned-about-situation-faced-worlds-museums> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

jelentettek. A *NEMO* számszerűsítette a bezárás következtében keletkezett anyagi hiányokat, amely nagyobb múzeumok esetében elérheti a heti közel kétfélmillió forintot is. Ezen összegek kiesése tetemes hiányhoz vezet a mindennapos fenntartáshoz szükséges források tekintetében.⁵

A materiális veszteség azonban csak az egyik fele azoknak a hiányoknak, melyekkel szembe kell néznie a kulturális intézményeknek. Mellette legalább annyira fontos az immateriális „vagyonokról” és erőforrásokról is beszélni, melyeket szintén érdemes két nagyobb részre bontani. Egyrészt ide tartozik az intézmény iránt elkötelezett felhasználók megtartása, hisz amennyiben a múzeum nem tud kinyitni, úgy nem is tudja érvényesíteni a hagyományosnak mondható szolgáltatásait, így pedig rövidebb vagy hosszabb időre, vagy akár örökre elszakad látogatói körétől. Emellett pedig a kiesett bevételi források következtében a kimutatásokból már most jól látható, hogy a múzeumok közel egyharmada kényszerült csökkenteni munkavállalói létszámát, jelentős hiányt okozva ezzel a humán erőforrásaikban.⁶

Ezen hiányok pótlására a COVID-19 járvány időszaka során egyre több múzeum nyitott a digitális, e-megoldások felé, és egyre jobban fókuszba helyeztek olyan online szolgáltatásokat, mint a virtuális túrlatvezetések, online e-learning programok vagy épp a mindennapos, folyamatos kommunikáció.⁷ Az ágazat gyors reagálása két előfeltételnek köszönhetően tudott sikeres lenni, melyek közül az egyik része a felhasználói oldalon, míg a másik a szolgáltatói oldalon keresendő.

A világ populációja 2023-ban elérte a 8 milliárdot, melynek 67%-a rendelkezik saját mobil eszközzel, 62%-a egyedi internet előfizető és 58%-a közösségi média felhasználó – az utóbbi két adat pedig közel 20%-os növekedést jelent a 2020-as⁸ adatokhoz képest, mely jól mutatja a digitális szolgáltatások utáni keresletek növekedését.⁹ Magyarország közel 10 milliós lakosságához 11 millió aktív mobil készülék köthető, a lakosság 85%-a rendelkezik internet előfizetéssel és majdnem 75%-a rendszeresen használja valamelyik közösségi média szolgáltatást.¹⁰ Látható tehát, hogy a lakosság nagy része már nem csak potenciálisan, hanem rendszeresen és aktív használója az online térben elérhető szolgáltatásoknak, mely felhasználók a

⁵ *A NEMO által készített felmérés a COVID-19 helyzetének az európai múzeumokra gyakorolt hatásáról.* https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/NEMO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁶ *Az ICOM által készített felmérés a COVID-19 helyzetének az európai múzeumokra gyakorolt hatásáról.* <https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/05/ICOM-Survey-Press-release-.pdf> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁷ Kahn 2020.

⁸ *Digital 2020 felmérés.* <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁹ *Digital 2021 felmérés.* <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹⁰ *Digital 2022 felmérés.* <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

lezárást követően ténylegesen ezen eszközök használatára lettek lekorlátozva. Ágazati oldalról az online elérhető szolgáltatások kiépítése már korábban megkezdődött, másrészt pedig könnyen tudtak erőforrást átcsoportosítani olyan, már meglévő közösségi média csatornákra, melyeken keresztül továbbra is aktív kapcsolatban maradhattak az elkötelezett felhasználóikkal.

Nemzetközi kitekintés

Amerikában több digitális múzeumi kezdeményezés is elindult, melyek egyaránt szolgálták a diákok oktatási tevékenységeit, valamint a kulturális értékek közvetítését is.¹¹ A *Smithsonian Intézet* több mint ezer múzeum virtuális túráit gyűjtötte össze majd tette közzé honlapján.¹² A New York-i *Természettudományi Múzeum* korosztályokra bontva, több tudományterületre vonatkozóan osztott meg elektronikus tananyagokat és oktatáshoz kapcsolódó segédeszközök előállítását útmutatóit.¹³ A bezárások alatt a tulsai *Philbrook Művészeti Múzeum* gyűjteményének teljes egészét – a hozzájuk tartozó tudományos információkkal együtt – közzétették elektronikus formában, így a virtuális látogató otthonról is élvezheti a kulturális örökségeket, majd az újra nyitást követően szerepet vállalt a COVID következtében kialakult nehézségek megoldásában.¹⁴ Az amerikai példák sorát a New York-ban található *Metropolitan Művészeti Múzeummal* zárnam, mely esetében a fizikai bezárást követően a honlapján keresztül lehetőség volt a múzeum virtuális bejárásra,¹⁵ ahol több, az állományában lévő kulturális kincsét is közreadta.¹⁶ A felhasználókkal történő kapcsolattartás érdekében pedig a közösségi csatornákon lévő aktivitását növelte.¹⁷

Ausztráliában a kulturális intézmények helyzetéről a különböző kormányzati területek központosítva adtak információkat. A bezárást követően rendszerezve

¹¹ IMLS COVID-19 ajánlásai. <https://www.imls.gov/blog/2020/04/facing-challenge-resilience-how-museums-are-responding-during-covid-19> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹² Smithsonian Intézet online szolgáltatásai. <https://www.si.edu/exhibitions/online> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹³ New York-i Természettudományi Múzeum online szolgáltatásai. <https://nysci.org/home/nysci-home-resources/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹⁴ A tulsai Philbrook Művészeti Múzeum COVID következtében létrehozott kezdeményezései. <https://philbrook.org/philthegaps/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹⁵ Metropolitan Művészeti Múzeum online szolgáltatásai. <https://www.metmuseum.org/art/online-features/met-360-project> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹⁶ Metropolitan Művészeti Múzeum online szolgáltatásai. <https://www.metmuseum.org/art/online-features/met-360-project> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹⁷ Metropolitan Művészeti Múzeum online szolgáltatásai. <https://www.metmuseum.org/art/online-features/met-360-project> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

adták közre a kormányzati területekhez tartozó múzeumok digitális térben is elérhető szolgáltatásait.¹⁸ Az *Ausztrál Múzeumok és Galériák Szövetsége* szintén egységes keretek között kezelte a COVID-19 járvány kulturális intézményekre tett hatását. Különböző ágazati ajánlásokat, kormány határozatokat és járványkezelési útmutatókat, valamint különböző intézmények által kidolgozott válságkezelési stratégiákat tettek közzé, hogy kölcsönösen segítse a múzeumok és könyvtárak helyzetét, majd pedig közzétettek egy átfogó pandémia-kiértékelő összefoglalót is.¹⁹ Ausztráliában a járványügyi helyzet következtében egy egyedülálló kezdeményezés is napvilágot látott, mely keretén belül a felsőoktatási könyvtárak és múzeumok közös erővel próbálták meg a járványügyből adódó hátrányos helyzetből kilábalni és új alapokra helyezve együttműködésüket a későbbiekben egy új nemzeti szervezet formájában működnének tovább.²⁰

A pandémia következtében Kínában az összes állami intézményt bezárták, és szintén állami kezdeményezésre Kína kulturális értékeinek a virtuális közzétételét írták elő.²¹ Ennek keretén belül a *Kínai Nemzeti Múzeum* honlapján elérhetővé tették Kína azon kulturális kincseit, amelyeket Olaszországtól kaptak vissza, mely virtuális kiállítási repertoárjukat a COVID után is bővítették.²²

Az oroszországi múzeumok szintén nehéz helyzetbe kerültek a járvány terjedésének következtében, hisz 2020. március 18-án minden kulturális intézményt bezártak. A szentpétervári *Ermítázs* 2020 áprilisában, a közreadott információ alapján elvesztette az éves bevétele felét, emellett pedig az online tartalmak kialakítása is jelentős kiadásokat eredményeztek.²³ Azonban más nemzeti intézményük is magas gazdasági károkról adott számot, a Moszkvában lévő *Állami Tretyjakov Galéria* igazgatója elmondta, hogy a koronavírus következtében történt bezárásuk alatt, naponta körülbelül 27.000 dollár, azaz nagyjából 11 millió forint nagyságú volt a bevétel kiesésük. Az oroszországi kulturális élet helyzetét a bezárásokon túl tovább nehezítette az orosz *Rosneft* olajvállalat, valamint Szaúd-Arábia közötti olaj ár-háború, mely keretében az olaj árak lezuhantak, ezáltal az olaj vállalatok is gazdasági

¹⁸ *Önkormányzati felhívás példa, Ausztrália*, <https://www.greaterhume.nsw.gov.au/Living-in-Greater-Hume/COVID-19-Information-Greater-Hume-area/Virtual-Tours-from-the-comfort-of-your-home> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

¹⁹ *Ausztrál Múzeumok és Galériák Egyesületének COVID-19 összefoglalója*. <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/opinion/2020/07/10072020-what-does-the-future-hold-for-australian-museums/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

²⁰ Simpson 2021: 67.

²¹ *Kínai kormány felhívása*. <https://news.artnet.com/art-world/chinese-museums-digital-experiences-coronavirus-1771188> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

²² *The Journey back home című virtuális kiállítás*. <https://webapp.vizen.cn/back-home/index.html> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

²³ *Ermítázs virtuális kiállítása*. <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/artworks/?lng=hu> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

válságba kerültek így az orosz kulturális szektor legnagyobb támogatói, az olajvállalatok által létrehozott alapítványok sem tudtak elegendő forrást biztosítani a kulturális intézmények részére.²⁴

Az európai intézmények világvárvány alatti működési rendje nagyjából azonos mintát követett. Az első hullám következtében Európa összes kulturális intézménye bezárt fizikailag, és az online térbe költöztette szolgáltatásait. A londoni *British Museum* a honlapján²⁵ egy külön menüpontban tette elérhetővé, hogy az aktuális állami irányelvek alapján mikor és milyen szabályok bevezetése mellett működteti az intézményt. Emellett nagy hangsúlyt fektetett az online elérhető tartalmak közreadására, amelyek egyaránt megvalósultak az intézmény honlapján²⁶ és közösségi média felületein is.²⁷ Németország esetében a *Berlini Állami Múzeumok* szövetsége, amely 19 állami múzeum ernyőszervezete – emellett, hogy átláthatóvá teszi a COVID-19 következtében bekövetkező intézményi változásokat – egy központosított online stratégiát dolgozott ki, így a látogató egy helyen keresztül érheti el – az azóta is működő – a különböző virtuális szolgáltatásokat.²⁸ A világ legnagyobb és legismertebb múzeuma, a párizsi *Louvre* viszonylag elég hamar, az első franciaországi intézkedések során bezárta kapuit, meghatározta a COVID-19 járvány következtében életbelépő fizikális és digitális működési stratégiáit.²⁹ A *#LouvreChezVous*, azaz a „*Louvre az otthonodban*” kezdeményezésén belül virtuális tárlatokkal várták látogatóit,³⁰ valamint naponta más-más digitalizált műkincset tettek közzé.³¹ Olaszország is a világvárvány hullámaait követve zárta és nyitotta újra meg kulturális intézményeit. 2020. március elején elrendelték Olaszország összes kulturális intézmények bezárását, majd az első hullámot követően az egyes régiók fertőzési szintjétől – csak úgy, mint Franciaországban – tették függővé az újra nyitás lehetőségét. A második hullám fellendülése után, novembertől majdnem az

²⁴ Kishkovsky 2020.

²⁵ *A British Múzeum COVID-19 ajánlásai*. <https://www.britishmuseum.org/closure> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

²⁶ *A British Múzeum online szolgáltatásai*. <https://www.britishmuseum.org/collection> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

²⁷ *Az Egyesült Királyság COVID-dal tájékoztatásai*. <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-response-spring-2021/covid-19-response-spring-2021-summary> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

²⁸ *Berlini Állami Múzeumok Szövetségének felhívása*. <https://www.smb.museum/en/home/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

²⁹ Greenberger 2020.

³⁰ *A Louvre virtuális szolgáltatásai*. <https://www.louvre.fr/en/visites-en-ligne> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

³¹ Sansom 2020.

összes intézmény bezárta kapuit, és szintén az online elérhető szolgáltatásokra helyezték a hangsúlyt.³² Ausztria kulturális intézményei – ahol a szigorítások és enyhítések szinte azonos napra datálhatók az itthoni járványügyi intézkedésekkel³³ – szintén hamar reagáltak a világjárvány következtében kialakult bezárásokra, és olyan virtuális megoldásokat tettek lehetővé ahol nem csak múzeumokat járhatjuk be, hanem az ország különböző természeti tájegységeit is élőben csodálhatjuk meg.³⁴ Olaszországhoz hasonlóan nemzeti turisztikai portáljukon keresztül (amely magyar nyelven is elérhető) adták közre az országon belül elérhető virtuális szolgáltatásokat.³⁵ Országunk szomszédságában, erdélyi magyar érdekeltségű múzeumok esetében is elmondható, hogy gyorsan reagáltak a lezárásokra és – ugyan különböző intenzitással – a digitális platformjaik segítségével (közösségi média felületek, valamint saját honlapjaik) törekedtek látogatói közösségük megszólítására, megtartására.³⁶ A lezárást követően a *Haszmann Pál Múzeum* is megragadta a lehetőséget és a digitális jelenlétére összpontosított, Facebook- és YouTube-csatornájának használata révén jelentős online elérést ért el, ami megnövekedett látogatottságot vonzott magával.³⁷

Magyarországi körkép

Magyarországon kormányzati szinten határozták meg a járványügyi helyzet megfékezésére irányuló intézkedéseket, melyek egyrészt szabályozta a lakosságra vonatkozó kijárási szigorításokat, valamint a különböző intézményekre vonatkozó szabályzásokat is. Az első hullám következtében bevezetett szigorítások enyhítése egészen 2020. május 4-ig kellett várni (először csak vidéken, mert Budapesten a valós nyitás 2020. június 18-án valósult meg). Azonban a vírust nem sikerült visszaszorítani, így 2020. szeptember 1-jétől újabb szigorítások léptek érvénybe (létszámkorlátozások, egészségügyi előírások szigorítása), amit 2020. november 4-től ismételt szigorítások követtek, és a rendkívüli jogrend keretén belül kihirdették a veszélyhelyzet, melyet először 2021. január 11-ig, majd pedig havi bontásban

³² *Olaszországi minisztériumi felhívás.* <http://www.salute.gov.it/portale/nuovo-coronavirus/dettaglio-NotizieNuovoCoronavirus.jsp?lingua=english&menu=notizie&p=dalministero&id=5360> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

³³ *Ausztria, COVID-19 hírek.* <https://www.culturalpolicies.net/covid-19/count-ry-reports/austria/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

³⁴ *Ausztriai virtuális természetúrák.* <https://www.grossglockner.at/gg/de/webcam> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

³⁵ *Ausztriai virtuális túrák.* <https://www.visitingvienna.com/entertainment/virtual-tours-of-vienna/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

³⁶ Tótkés 2022: 171–188.

³⁷ Dimény-Haszmann 2022: 205–232.

egészen áprilisig meghosszabbítottak. Ezt követően a lakosság átoltottságának számához viszonyítva kerültek kidolgozásra az egyes szolgáltatói szereplők szigorú feltételek melletti újra nyitásának lehetőségei. Míg az egyes üzletek és bizonyos szolgáltatók (fodrász, kozmetikák) április elején, a közoktatási intézmények április közepén, míg a vendéglátó egységek és a kulturális szektor szereplői május elején nyithatták meg újra a kapuikat.

Ez a rövid kronológia segít behatárolni, hogy a hazai kulturális intézményeknek – és minden olyan intézménynek, melyek a létszükséglet kiszolgálására szolgálnak – mikor kellett bezárniuk a kapuikat és mikor nyithattak újra (még ha korlátozott szolgáltatásokkal és látogatói befogadóképességgel is). A nemzetközi körkép-ből megismert szolgáltatásokhoz felzárkózva, a hazai kulturális intézmények sem engedték el a kultúrafogyasztók kezét és a bezárást követően a virtuálistérben folytatták munkájukat. Berényi Mariann kutatásából is jól látható, hogy általánosságban az ingyenesen elérhető, közösségi média felületeken megnövekedett a közreadott tartalmak száma, erőteljesebb lett a digitális jelenlét, fejlődött a digitális infrastruktúra, valamint a munkatársak digitális kompetenciája is.³⁸

Hazánkban a legnagyobb számban elérhető digitális szolgáltatásokkal egyértelműen a *Magyar Nemzeti Múzeum*,³⁹ valamint a *Szép művészeti Múzeum* és annak tagintézményei rendelkeznek.⁴⁰ Honlapjaikon keresztül több olyan online szolgáltatást is közzétettek, melyek segítségével egyrészt közreadják állományukat, ezzel is folytatva kulturális, valamint tudományszervezői és -népszerűsítő munkájukat. Másrészt pedig a különböző látogatói korosztályokat kiszolgálva múzeumpedagógiai oktatóanyagokat és könnyed kikapcsolódást nyújtó kulturális programokat is elérhetővé tettek. A *Magyar Nemzeti Galéria* például *Változatok a realizmusra – Munkácsytól Mednyánszkyig* virtuális tárlatot nyitott, ahol nem csupán a műtárgyakat, hanem az azokhoz tartozó információkat is megismerhették a látogatók.⁴¹ A magyar *Néprajzi Múzeum* azóta is ellát két fontos feladatot a digitális térben, egyrészt átlátható formában, kronológiailag mutatja be a költözésének egyes mozzanatait, valamint az online szolgáltatásaik segítségével egyszerre támogatják a tudományos munkát⁴² és múzeumpedagógiai feladatokat is ellátnak.⁴³ A Terror Háza Múzeum

³⁸ Berényi 2022: 137–170.

³⁹ *Magyar Nemzeti Múzeum COVID-19 felbívása*. <https://mnm.hu/muzeum/hirek/hely> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴⁰ *Szép művészeti Múzeum COVID-19 felbívása*. <https://www.szepmuveszeti.hu/a-muzeum-zarva-de-online-terben-nyitva-vagyunk/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴¹ *Magyar Nemzeti Galéria virtuális kiállításai*. <https://virtualiskiallitas.mng.hu/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴² *Néprajzi Múzeum digitális gyűjteménye*. <https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.start.php> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴³ *Néprajzi Múzeum, múzeumpedagógiai programja*. <https://www.neprajz.hu/oktatas> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

2020. november 11-én, a második hullám kezdetekor szintén bezárta kapuit és megnövelte az online térben végzett tevékenységeit, amellel pedig különböző oktatói videók (rendhagyó történelem órák) megosztásával látta el a múzeumpedagógiai funkcióját.⁴⁴

Ugyan a vidéki múzeumok helyzete valamelyest jobban alakult az első bezárást követően, hisz a fertőzések számának csökkenése majd egy hónappal korábbi nyitást tett lehetővé. Ám ez mégsem indokolja azt, hogy virtuális megjelenéseik tekintetében már kevésbé voltak markánsak, mint a fővárosi intézmények. Esetükben az online térben többnyire a közösségi médián keresztül látható nagyobb aktivitás, ami alól kivétel a debreceni *Déri Múzeum*, amely a közösségimédián megvalósuló tevékenységei mellett két virtuális kiállítással is készült a látogatók számára,⁴⁵ valamint korosztályokra bontva fokozott aktivitással gondozta a múzeumpedagógiai tevékenységeit.⁴⁶ A *Szarvasi Tessedik Sámuel Múzeum* online szolgáltatásait egy mobil alkalmazáson belül gyűjtötte össze, azonban annak használata teljes értékűen csupán helyben érvényesül, hisz az azon keresztül elérhető információk kiegészítésül szolgálnak a kiállítótérek személyes felfedezéséhez.⁴⁷ Virtuális és digitális tartalomközreadás tárgyában a járványidőszak alatt nem végeztek fejlesztéseket. A hajdúnánási *Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény* szintén csak a közösségi médián keresztül tartotta a kapcsolatot a látogatóival, míg a szomszédos város, Hajdúböszörmény múzeuma ezzel szemben már jobban erősítette az online szolgáltatásait és a közösségi platformokon keresztüli kapcsolattartáson túl, különböző online tartalmak közreadásával is segítette a tudományos kommunikációját.⁴⁸

Összegzés

Az elemzés alapján látható, hogy a múzeumoknak nemcsak materiális veszteségekkel, hanem jelentős immateriális károkkal is szembe kell nézniük a COVID-19 járvány miatt. A materiális veszteségeket az anyagi hiányok teszik ki, melyek

⁴⁴ *Terror Háza Múzeum honlapja*. <https://www.terrorhaza.hu/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴⁵ *Déri Múzeum virtuális kiállításai*. <https://www.derimuzeum.hu/kiallitasok.php?kat=4> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴⁶ *Déri Múzeum, múzeumpedagógiai programja*. <https://www.derimuzeum.hu/muzeumpedagogia.php?id=17> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴⁷ *Tessedik Sámuel Múzeum mobil alkalmazása*. <https://szarvasimuzeum.hu/latogatas#mobilapp> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

⁴⁸ *Hajdúsági Múzeum virtuális tartalmak*. <https://hajdusagimuzeum.hu/online-tartalmaink/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

megléte szükséges az egyes intézmények mindennapos fenntartásához. Az immateriális veszteségek közé tartozik az intézmény iránti elkötelezett felhasználók elvesztése, hisz a bezárások miatt a múzeumok nem tudják érvényesíteni hagyományos szolgáltatásaikat, ami rövid vagy hosszú távon az elszakadást eredményezheti a látogatói körüktől. Emellett a pénzihiány következtében a múzeumoknak munkavállalói létszámát is csökkenteniük kellett, ami további humánerőforrás hiányt eredményez.

A múzeumok válaszul a kihívásokra mindinkább a digitális megoldások felé fordulnak. Virtuális tárlatvezetéseket, online e-learning programokat és folyamatos online kommunikációt kínálnak, hogy fenntartsák a kapcsolatot az elkötelezett felhasználóikkal. Nemzetközi és hazai példákon keresztül is jól látható, hogy a digitális átállás sikerének két előfeltétele van: a felhasználói oldalon digitális felhasználói bázis, és a szolgáltatói oldalon a múzeumok gyors reagálása és az online elérhető szolgáltatások kiépítése és növelése. E két tényező észrevétele, elősegítette az intézményeket, hogy sikeresen kezeljék a veszteségeket és megőrizzék kulturális jelentőségüket és kapcsolatukat a közönségükkel.

Bár a digitális átállás segíthet enyhíteni a materiális és immateriális veszteségeket, fontos hangsúlyozni, hogy önmagában az nem garantálja a teljes sikert. A digitális jelenlét erősítése és az infrastruktúra fejlesztése nem elegendő, hiszen ezek mellett elengedhetetlen a kapcsolódó munkatervvek, például egy átgondolt digitális kommunikációs stratégia kidolgozása, valamint a humánerőforrás digitális készségeinek fejlesztése is.

Irodalom

- ANTARA, Neel – SEN, Shuvro
2020 The Impact of Covid-19 on the Museums and the Way Forward for Resilience. *Journal of International Museum Education*, 2. 1. 54–61.
- BERÉNYI Marianna
2022 *Poszt-digitális jelen: a pandémia hatása a múzeumok online tereire*. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Járvány-lét-helyzetek. A Covid19-világjárvány hatása a mindennapokra és a társadalomkutatásra*. Kolozsvár – Budapest: Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, 137–170.
- DIMÉNY-HASZMANN Orsolya
2022 *Virtuál látogatás. Múzeumi gyakorlatok járványidőben*. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Járvány-lét-helyzetek. A Covid19-világjárvány hatása a mindennapokra és a társadalomkutatásra*. Kolozsvár – Budapest: Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, 205–232.

GREENBERGER, Alex

- 2020 After Attempts to Stay Open, Louvre in Paris Closes Indefinitely as Coronavirus Spreads in France. *ARTnews*. <https://www.artnews.com/art-news/news/louvre-musee-dorsay-paris-coronavirus-closures-1202681027/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

KAHN, Rebecca

- 2020 *Corona as Curator: How museums are responding to the pandemic*. DOI: doi:10.5281/zenodo.3751749 (Letöltve: 2024. 02. 21.)

KISHKOVSKY, Sophia

- 2020 *Russian museums in crisis: State Hermitage projects losses of almost half its annual revenue after closing for two months*. In: *The Art News*. 2020. May. 08. <https://www.theartnewspaper.com/analysis/russian-museums-coronavirus> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

SANSOM, Anna

- 2020 French galleries and 'small museums' to reopen in stages from 11 May. *The Arts Newspaper*. <https://www.theartnewspaper.com/news/galleries-and-small-museums-to-re-open-in-france> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

SIMPSON, Andrew

- 2021 Australian University Museums and Collections interfacing with COVID-19. *AMaGA Magazine*, 29. 1. 65–70.

TÖKÉS Gyöngyvér Erika

- 2022 Az erdélyi magyar érdekeltségű múzeumok digitális kommunikációja a koronavírus-járvány idején. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Járvány-lét-behuzetek. A Covid19-világiárvány hatása a mindennapokra és a társadalomkutatásra*. Kolozsvár – Budapest: Kriza János Néprajzi Társaság – Néprajzi Múzeum, 171–188.

INTERNETES GYŰJTÉS

- A British Múzeum COVID-19 ajánlásai*. <https://www.britishmuseum.org/closure> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- A British Múzeum online szolgáltatásai*. <https://www.britishmuseum.org/collection> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- A koronavírus-járvány miatt kialakult helyzet és várható hatásai a hazai múzeumokban (2021)* <https://mökk.skanzen.hu/20210301a-koronavirus-jarvany-miatt-kialakult-helyzet-es-varhato-hatasai-a-hazai-muzeumokban-2021> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- A Louvre virtuális szolgáltatásai*. <https://www.louvre.fr/en/visites-en-ligne> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- A NEMO által készített felmérés a COVID-19 helyzetének az európai múzeumokra gyakorolt hatásáról*. https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/NE_MO_documents/NEMO_COVID19_Report_12.05.2020.pdf (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- A tulsai Philbrook Művészeti Múzeu online szolgáltatásai*. <https://philbrook.org/philthegaps/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

- Ausztrál Múzeumok és Galériák Egyesületének COVID-19 összegzése.* <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/opinion/2020/07/10072020-what-does-the-future-hold-for-australian-museums/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Ausztria, COVID-19 hírek.* <https://www.culturalpolicies.net/covid-19/count-ry-reports/austria/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Ausztriai virtuális természetjárók.* <https://www.grossglockner.at/gg/de/webcam> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Ausztriai virtuális túrák.* <https://www.visitingvienna.com/entertainment/virtual-tours-of-vienna/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Az Egyesült Királyság COVID-dal tájékoztatásai.* <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-response-spring-2021/covid-19-response-spring-2021-summary> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Az ICOM által készített felmérés a COVID-19 helyzetének az európai múzeumokra gyakorolt hatásáról.* <https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/05/ICOM-Survey-Press-release-.pdf> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Az UNESCO és az ICOM múzeumi COVID-19-cel kapcsolatos helyzetjelentése.* <https://en.unesco.org/news/covid-19-unesco-and-icom-concerned-about-situation-faced-worlds-museums> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Bécsi virtuális túrák.* <https://www.wien.info/hu/sightseeing/sights/a-virtual-way-to-marvel-at-vienna> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Berlini Állami Múzeumok Szövetségének felhívása.* <https://www.smb.museum/en/home/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Déri Múzeum virtuális kiállításai.* <https://www.derimuzeum.hu/kiallitasok.php?kat=4> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Déri Múzeum, múzeumpedagógiai programja.* <https://www.derimuzeum.hu/muzeumpedagogia.php?id=17> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Digital 2020 felmérés.* <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Digital 2021 felmérés.* <https://datareportal.com/reports/digital-2022-hungary> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Digital 2022 felmérés.* <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Ermitázs virtuális kiállítása.* <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/artworks/?lng=hu> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Hajdúsági Múzeum virtuális tartalmai.* <https://hajdusagimuzeum.hu/online-tartalmaink/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- IMLS COVID-19 ajánlásai.* <https://www.imls.gov/blog/2020/04/facing-challenge-resilience-how-museums-are-responding-during-covid-19> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Kínai kormány felhívása.* <https://news.artnet.com/art-world/chinese-museums-digital-experiences-coronavirus-1771188>; A rendelet elérhető kínai nyelven: http://www.ncha.gov.cn/art/2020/1/28/art_722_158541.html (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Koronavírus esetek valós idejű követése.* <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (Letöltve: 2024.02.21.)

- Koronavírus megfékezéséhez kapcsolódó intézkedésekről bővebben.* <https://koronavirus.gov.hu/intezkedesek> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Koronavírussal kapcsolatos aktuális hírek.* <https://koronavirus.gov.hu> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Magyar Nemzeti Galéria virtuális kiállításai.* <https://virtualiskiallitas.mng.hu/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Magyar Nemzeti Múzeum COVID-19 felhívása.* <https://mnm.hu/muzeum/hirek/hely> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Metropolitan Művészeti Múzeum COVID-19 felhívása.* <https://www.metmuseum.org/blogs/now-at-the-met/2020/coronavirus-response-president-director> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Metropolitan Művészeti Múzeum online szolgáltatásai.* <https://www.metmuseum.org/toah> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Metropolitan Művészeti Múzeum virtuális bejárása.* <https://www.metmuseum.org/art/online-features/met-360-project> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Néprajzi Múzeum digitális gyűjteménye.* <https://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.start.php> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Néprajzi Múzeum, múzeumpedagógiai programja.* <https://www.neprajz.hu/oktatas> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- New York-i Természettudományi Múzeum online szolgáltatásai.* <https://nysci.org/home/nysci-home-resources/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Olaszországi minisztériumi felhívás.* <http://www.salute.gov.it/portale/nuovocoronavirus/dettaglioNotizieNuovoCoronavirus.jsp?lingua=english&menu=notizie&p=dalministero&id=5360> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Önkormányzati felhívás példa, Ausztrália.* <https://www.greaterhume.nsw.gov.au/Living-in-Greater-Hume/COVID-19-Information-Greater-Hume-area/Virtual-Tours-from-the-comfort-of-your-home> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Smithsonian Intézet online szolgáltatásai.* <https://www.si.edu/exhibitions/online> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Szépművészeti Múzeum COVID-19 felhívása.* <https://www.szepmuveszeti.hu/a-muzeum-zarva-de-online-terben-nyitva-vagyunk/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Terror Háza Múzeum honlapja.* <https://www.terrorhaza.hu/> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- Tessedik Sámuel Múzeum mobil alkalmazása.* <https://szarvasimuzeum.hu/latogatas#mobilapp> (Letöltve: 2024. 02. 21.)
- The Journey back home című virtuális kiállítás.* <https://webapp.vizen.cn/back-home/index.html> (Letöltve: 2024. 02. 21.)

István Csont

THE IMPACT OF COVID-19 ON MUSEUMS: TANGIBLE AND INTANGIBLE
LOSSES, AS WELL AS DIGITAL RESPONSES
A NATIONAL AND INTERNATIONAL OVERVIEW, 2020–2022

The COVID-19 pandemic significantly impacted the operation of museums both materially and immaterially. This study aims to provide a comprehensive overview of the challenges faced by cultural institutions, presenting international and domestic examples that focused on mitigating losses and implementing digital transitions. The research highlights the innovative responses of museums during the closures, such as virtual tours, online educational programs, and the introduction of digital communication strategies. Furthermore, the study distinguishes between material losses (e.g., revenue shortfalls) and immaterial losses (e.g., decreased visitor engagement) and examines the measures taken to address them. The findings emphasize that while digital solutions were crucial tools in managing the crisis, they alone are insufficient. Success requires comprehensive strategic planning and the development of digital competencies within the workforce.

Örökségrepresentáció

Steib Janka
Lupfer-Juhász Eszter

A hagyomány továbbélési lehetősége – az alapfokú oktatás és a múzeum szerepe az újratanulásban

LUPFER-JUHÁSZ ESZTER

A kulturális örökségelemek továbbélése és továbbadása nemcsak családi keretek között zajlik, hanem egyre nagyobb teret kap a nevelési–oktatási intézményekben is.¹ Az iskolák kezdik felismerni a helyi ismeretek továbbadásának fontosságát, motiváltak a kulturális örökségekkel kapcsolatos ismeretek és attitűdök átadásában, így a hagyományok újratanulása (múzeumi látogatások) tanrendben is megjelenő tartalom.

A múzeumok klasszikus feladatrendszerüket – gyűjtés, őrzés, tudományos feldolgozás – korszerű bemutatási módszerekkel bővítették, amely nemcsak a kiállító térben és a közönség felé fordulásban mutatkozik meg, hanem a közoktatási intézményekkel való együttműködésekben is. A múzeumok tudatos átértékelése, ún. paradigmaváltása a gyűjtemények mellett a látogatókra és az oktatásra is összpontosít. Ez az újragondolás nagyban hozzájárult az iskolákkal való szoros kapcsolathoz² és a fokozott szerepvállalásukhoz.³

Az együttműködésben a múzeum, a köznevelés támogatása érdekében, rendelkezésre bocsátja az egyedi és specifikus lehetőségeit. Az oktatási intézmények részéről ezen opciók megfelelő kiaknázása megköveteli a múzeumlátogatásokat, a pedagógus alapos felkészülését, valamint a múzeumok által kínált lehetőségek tudatos felhasználását. Egy pedagógusok körében végzett felmérés alapján a múzeumpedagógiai foglalkozásokkal szemben az elvárások között szerepel az értékköz-

¹ A tanulmány az NKFI K 143711 OTKA számú pályázat keretében és támogatásával a HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoport programjában készült.

² Magyarai 2002: 141.

³ Kajári 2020: 4.

vetítés, a tananyag élményszerű feldolgozása, a gyermekekkel közös program, illetve a tananyagon kívüli ismeretek megszerzésének lehetősége.⁴ Fontos még a játék, az élményszerű tanulás, a készségfejlesztés, a tananyag elmélyítése és az érdeklődés felkeltése.⁵ A gyakorlatban az ismeretek bővítésére, érték közvetítésre, megfigyelési képességek fejlesztésére helyeződik a hangsúly.⁶ A pedagógusok által megfogalmazott elvárások és a gyakorlati megvalósulások is alátámasztják a múzeumok jelentős hozzájárulását az oktató–nevelő munkához.⁷ Az előzőekben említett elvárások létrehoznak egy viszonyrendszert az oktatás és a múzeum között, amelynek áttekintését tanulmányomban vállalom.

Múzeumok funkciói a köznevelésben

A múzeumok köznevelésben betöltött pótolhatatlan és eredményes funkciói több szempontból megközelíthetők. Tanulmányomban ezek közül emelek ki néhányat:

A múzeumok szerepet vállalnak különféle szemléletmódok bevezetésében és érvényesítésében a köznevelésben, melyet a 21. századi változások is igazolnak. Az alfa generációnak egyre nagyobb igénye van a különféle látásmódok megismerésére, ebből következően a hagyományok átadása már többdimenziós folyamatban valósul meg. Digitális és virtuális világban szocializálódott diákok elvárják, hogy az általuk jól ismert eszközökkel történjen az ismeretátadás,⁸ így az örökségek hatékony közvetítésében, a közoktatásban és a múzeumi kultúrák közvetítésben nélkülözhetetlen a korszerű digitális és technikai eszközök ismerete és alkalmazása.⁹

Ide tartozik még az egyéni tanulás módszerének figyelembevétele. Napjainkban az oktatás már nem korlátozódik iskolai keretek közé, ezáltal a kulturális intézmények, például múzeumok szerepe még inkább felértékelődik. Fontos megjegyezni, hogy bár a nevelési intézmények által szervezett múzeumlátogatások nem önkéntes alapon történnek, a múzeumi tanulás mégis informálisnak tekinthető, mivel a tanulót saját motivációja hajtja.¹⁰

⁴ Kocsis–Koltai–Reisz 2019: 12.

⁵ Kocsis–Koltai–Reisz 2019: 12.

⁶ Kocsis–Koltai–Reisz 2019: 13.

⁷ Vásárhelyi 2013a: 12.

⁸ Bihari Nagy 2023: 29.

⁹ Kocsis–Koltai–Reisz 2019: 13–14; A digitális eszközök használatának lehetőségeit gyűjtötte össze Ruttkay Zsófia: *Digitális eszközök használata a múzeumban. Mit kezdjünk a mobilunkkal?* című kiadványában. Ruttkay 2020.

¹⁰ Vásárhelyi 2013b: 43.

A múzeumokban a múzeumpedagógiai foglalkozások és kiállítások támogatják és fejlesztik az egyéni tanulást, a kooperatív tanulást és a csoportmunkát, tehát az interperszonális és kiscsoportos munkát.¹¹

A múzeum különleges, élményszerű tanulási környezetet kínál, amely eltér a diákok megszokott ismeretszerzési módjától. A hagyományos tantermi oktatáson túl a múzeumok kötetlenebb légkört teremtenek, mely maradandó élményeket és ismereteket adhat a látogatóknak.¹² A tanulókat motiválhatja az iskolai környezettől való eltérés, a különféle tárgyak megismerésének (akár megtapintásának) lehetősége, valamint a múzeumi bolt és büfé, ahol emléktárgyakat vásárolhatnak.¹³ Az ilyen személyes élmények elmélyítik a megszerzett tudást, és a diákok számára egyedi, izgalmas tanulási módot jelentenek, bár a pedagógusok által megfogalmazott tanulási elvárások között ezek a tényezők nem szerepeltek.¹⁴

A múzeumi foglalkozások előnye, hogy az elsajátított ismereteket nem értéklik osztályzattal, ami különösen fontos, mert ha mégis megtörténne az jelentősen csökkentené a múzeumi élmény értékét¹⁵ és a felszabadult, stresszmentesebb légkört, amely teljesítménynövelő erővel bír.

A múzeumok által megteremtett élményközpontú tanulás, a múzeumpedagógiai foglalkozások a tanulási nehézséggel küzdő diákokat inspirálhatja a jobb teljesítmény elérésében,¹⁶ segítve a készségek fejlesztését és ezzel hozzájárulva az iskolai lemorzsolódás csökkentéséhez.¹⁷

A múzeum és az iskola kapcsolatának egyik kulcsfontosságú eleme az oktatás céljainak és a kulcskompetenciáknak az ismerete. A kritériumok beépíthetők a múzeumi programokba és kiállításokba, hatékonyan fejlesztve a diákok kompetenciáit. A múzeumpedagógiai gyakorlatban alkalmazott módszerek és fejlesztési irányok a Nemzeti alaptantervben meghatározott kompetenciákhoz igazodnak, hiszen a múzeumi látogatások és foglalkozások alkalmával fejlődnek az anyanyelvi, matematikai, természettudományos, digitális, személyközi, állampolgári, kulturális, vállalkozói, tanulás tanulásának képességei. Továbbá elvárásként fogalmazódik meg a múzeumpedagógussal szemben a különböző életkori szakaszokra jellemző pszichikus sajátosságok és törvényszerűségek ismerete,¹⁸ azok használata és figyelembevétele a foglalkozások során.

¹¹ Káldy 2013: 44.

¹² Vásárhelyi 2013a: 13.

¹³ Vásárhelyi 2013a: 15.

¹⁴ Kocsis–Koltai–Reisz 2019: 14. A pedagógusok által meghatározott elvárásokat lásd a felmérésben.

¹⁵ Vásárhelyi 2013a: 15.

¹⁶ Káldy 2013: 44.

¹⁷ Kajári 2020: 4.

¹⁸ Káldy 2013: 44.

A köznevelésben a tantárgyi koncentráció alapvető fontosságú a sikeres oktatás érdekében. A tantárgyak közötti kapcsolatok erősítéséhez hozzájárulhat a kiállítóhelyek látogatása és az ott elsajátított ismeretek elmélyítése. A múzeumok egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek az élet minden területére kiterjedő tanulásra, ezzel segítve a diákok komplex látásmódjának kialakítását. Ennek eredményeként a hon- és népismeret, történelem, magyar nyelv és irodalom, földrajz, vizuális kultúra, ének-zene, technika, biológia, etika, hit- és erkölcsstan tantárgyakhoz kapcsolódó ismereteik is bővülnek.

A múzeumok és az iskolák közötti együttműködés célja az élményszerű oktatási programok létrehozása, a nyitott, érdeklődő múzeumlátogató nevelése és a kulturális örökséghez kapcsolódó ismeretek átadása.¹⁹ Ezen célokat meg tudják valósítani a múzeumok, hiszen képesek élővé és átélhetővé tenni a múltat, érthetővé tenni a jelen problémáit és vonzóvá tenni az ismeretszerzést, valamint az értékközvetítést.²⁰ A múzeumok feladata még a helyi közösségek építése és animálása, a tradíciók megőrzése, a lokális identitás erősítése. Az oktatási-nevelési intézmények felé egyaránt elvárás, a helyi tradíciók és a lokális identitás erősítése, ezáltal közös elvárásokról és célokról beszélhetünk, melyek szoros együttműködést kívánnak a két intézmény között. Ez az összefogás felhasználóbarát múzeumi környezetben, a látogatók felé való nyitottságban is tetten érhető, amelyek egyben a kulturális örökség közoktatásban történő felhasználását is támogatják.²¹

A köznevelés szempontjából a múzeumok fontos szerepet játszanak a továbbképzések terén, hiszen formális és nem-formális képzések, illetve informális tanulási lehetőségek helyszínékként is jelen vannak. A múzeumok nemcsak a diákok számára, hanem a pedagógusok számára egyaránt sokrétű, élményszerű és komplex tudást nyújtanak. A „life-long learning” értelmében konkrét képzéseket kínálnak, és a honlapjukon bárki által elérhető és letölthető óratervezeteket, adatbázisokat és oktatási segédleteket is közzétesznek. Ezeket a dokumentumokat a pedagógus szabadon felhasználhatja, hatékonyan összekötve a gyűjteményre és az ott felhalmozott tudásra alapozott tanulási lehetőségeket az iskolai formális tanulással. Külön említést érdemel a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban működő Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, amely nemcsak tanfolyamokat kínál, hanem olyan új múzeumpedagógiai megoldásokat és együttműködéseket, amelyek kifejezetten a kompetenciafejlesztő közoktatást támogatják.²²

A múzeum és a köznevelés közötti kapcsolatot a múzeumpedagógiai foglalkozások erősítik.

¹⁹ Csesznák 2013: 18.

²⁰ Kajári 2020: 4.

²¹ Koltai 2011: 25.

²² Vásárhelyi 2023a: 16.

„A múzeumpedagógiai foglalkozások célja, az adott múzeumi tematika alapján szervezett gyakorlati feladatok megoldása által a magas szintű kultúra, a művészet megszerettetése és egy művészetkedvelő felnőtt generáció felnevelése.”²³

Az élménypedagógia megjelenésével az iskolák is nyitottabbak lettek a tapasztalati, felfedezési tanulás és tehetséggondozás iránt, így a múzeumokkal való együttműködés még inkább felértékelődött.

„Ez nem csupán egy lehetőség a tantermi oktatás kiegészítésére, de egyenrangú tudásforrást is jelent, hiszen az iskola által átadott tudásanyag összekapcsolódik a múzeum által felkínált élményanyaggal, amely ezáltal elősegíti az információk elmélyülését, megértését és hosszabbtávú rögzülését is.”²⁴

A múzeumok számos pedagógiai lehetőséget rejtnek magukban, gyakran észrevétlenül támogatva az ismeretszerzést.

Az előzőkben bemutattam a köznevelés szempontjából fontos múzeumi funkciókat, azonban a fenti érvek mellett szükségét látom áttekinteni az államilag előírt oktatást szabályozó dokumentumot, a Nemzeti alaptantervet. A NAT vizsgálatával arra kerestem a választ, hogy az állami előírások mennyiben tartalmazzák a múzeumhasználatot, és hogyan jelenítik meg a múzeumok fejlesztő tevékenységeit.

Nemzeti alaptanterv és a múzeumok

A 2020-tól bevezetett Nemzeti alaptantervben a múzeumi tudásközvetítés oktatási folyamatba való beépítése továbbra is rövid és meglehetősen felszínes formában jelenik meg. Több rejtett utalást is találunk a múzeumok oktatási célú használatára. Az előírásban a múzeumi tudásközvetítés elsősorban a kulturális nevelés és az élményszerű oktatás hangsúlyozásával kapcsolódik össze, amely tetten érhető az alapvetésekben, a hazához, nemzet történelméhez való kötődésben, a közös kulturális gyökerek, a nemzeti identitás fejlesztésének igényében, az Egységesség és differenciálás, módszertani alapelvekben. Az itt megfogalmazott elvárások között szerepel az is, hogy a pedagógusok bevonják az iskolán kívüli szakembereket, és használják a külső helyszínek, például a múzeumok által nyújtott pedagógiai lehetőségeket.²⁵

²³ Mező 2015: 89.

²⁴ Mező, K.–Mező, F. 2020: 91.

²⁵ Nemzeti alaptanterv 2020: 293.

A NAT 2020 tartalmát tovább vizsgálva a különböző tanulási területek is kapcsolatot mutatnak a múzeumokkal:

A Magyar nyelv és irodalom tanulási területen belül az Irodalom tantárgy esetében a múzeum szerepel az alaptantervi előírásokban.

Irodalmi kultúra, irodalmi ismeretek során a nevelési–oktatási szakasz végére elvárás, hogy a tanulók megismerkedjenek a kulturális intézmények működésével, például a múzeumokkal, a könyvtárakkal és színházakkal.²⁶ Elvárás továbbá, hogy a diákok látogassanak el ezekbe az intézményekbe. Felmerül azonban a kérdés, hogy valóban megvalósulnak-e ezek a látogatások, teljesíti-e minden iskola az előírást, vagy ez is csak egy jól hangzó célkitűzés marad, amelynek gyakorlati megvalósulása várat magára.

A történelemtanítás fő feladatát az alábbiaképp fogalmazzák meg:

„olyan ismeretek és értékek közvetítése, valamint kompetenciák elsajátíttatása, amelyek hozzásegítik a tanulót, hogy tájékozott, aktív és elkötelezett állampolgárrá, kisebb és nagyobb közösségeinek felelős tagjává váljék.”²⁷

A mondat jelentésében magában foglalja a múzeumi munka jelentőségét is.

A Tanulási eredmények alatt a tanulókkal szemben állított elvárásokat sorolják, melyek között több olyan szempont is megjelenik, amely a múzeumi tudásközvetítéshez szintén kapcsolható, például a múlt iránti érdeklődés, a nemzeti identitás és hazaszeretet érzése, a hagyomány ápolása, hazája nagyjairól méltó módon emlékezés, társadalmi felelősségvállalás, normakövetés.²⁸

Az Ismeretszerzés és forráshasználat területén a diákoknak

„megadott szempontok alapján, tanári útmutatás segítségével történelmi információkat gyűjt különböző médiumokból és forrásokból”²⁹,

amelyek között a múzeumok is szerepelnek. Az előírás feltételezi, hogy a tanulók látogatást tesznek múzeumokban, vagy részt vesznek múzeumpedagógiai foglalkozásokon. A gyakorlatban ez a tanulási eredmény általában pedagógusi irányítással, osztályszinten valósulhat meg.

Az Állampolgári ismeretek tantárgy tanulási céljai között megjelenik a múzeumi oktatás szükségessége, például a nemzeti identitás jelentőségének megértése, a lakóhely kulturális és néprajzi értékeinek megismerése, a lokálpatriotizmus élményalapú erősítése, valamint a hazaszeretet elmélyítése.³⁰ A tantárgy lehetőséget

²⁶ Nemzeti alaptanterv 2020: 311.

²⁷ Nemzeti alaptanterv 2020: 342.

²⁸ Nemzeti alaptanterv 2020: 347.

²⁹ Nemzeti alaptanterv 2020: 348.

³⁰ Nemzeti alaptanterv 2020: 352.

teremt arra, hogy tanulók szorosabb kapcsolatba kerüljenek lakóhelyükkel és nemzetükkel, mint közösségekkel.³¹ A település és lakóhely múltjának megismerése elengedhetetlen, amit élményszerűen a helyi múzeumok, tájházak képesek leginkább prezentálni.

A tanulási területhez tartozó harmadik tantárgy, a Hon- és népismeret. Az alapelvei és céljai több ponton is szorosan összefonódnak a múzeumi tevékenységekkel. A tapasztalati úton történő tanulás és az élménypedagógiai módszerek alkalmazása egyaránt jellemző a tanórákra és a múzeumi oktatásra is. Az alaptantervi megfogalmazás szerint a tantárgy előtérbe helyezi a népszokások megismertetését és a hagyományos népi életet, mindezt az előzetes tudás rendszerezésével, az új ismeretek rendszerbe illesztésével, az összefüggések megláttatásával javasolja megvalósítani.³²

A tantárgy specifikus jellemzői között kiemelik, hogy minél több lehetőséget kell teremteni a néphagyományok élményszerű megismerésére, cselekvő és alkotó részvételére. Az alaptanterv szerint legalább egy alkalommal ajánlott a tanév során ellátogatni a helyi vagy a közeli tájházba, illetve szabadtéri néprajzi múzeumba, hogy a tanulók autentikus környezetben találkozhassanak a tárgyi kultúrával, és részt vehessenek múzeumpedagógiai foglalkozáson külső szakértő bevonásával.³³ Ez a NAT 2020 egyik fontos kitétele, ugyanis nemcsak a múzeumlátogatásra, hanem a múzeumpedagógiai foglalkozásokra is hangsúlyt fektet. A megfogalmazás másik sarkalatos pontja az alkalom számszerűsítése. A tanévben legalább egy alkalommal ajánlanak, miközben a tantárgy tematikája megkövetelné a szorosabb, folyamatosabb szakmai együttműködését.

A Nemzeti alaptanterv mellett áttekintettem a hon- és népismeret kerettantervi előírását is. A kerettanterv a NAT-ra épülve részletesebben bontja ki a hon- és népismeret tárgyhoz kapcsolódó alaptantervi utasításokat. A tantárgy kerettanterve tartalmilag kevésbé változott az előzőhöz képest, ami aggodalomra adhat okot. Annak ellenére, hogy a tapasztalati tanulás, az önálló gyűjtőmunka, az élményszerű oktatás, a kooperatív tevékenységek, a tanulói kreativitás, valamint a digitális és gondolkodás kompetenciák fejlesztése kiemelten fontos, a kerettanterv továbbra is csak egy alkalommal ír elő múzeumlátogatást. A megfogalmazása hasonló a NAT-hoz, azonban további kiegészítés nem található benne. Nincs konkrét utasítás arra vonatkozóan, hogy mely témákhoz érdemes múzeumot vagy táj-

³¹ A helyi közösséghez és társadalomhoz tartozás elősegítése, vagyis a kulturális közösségfejlesztés a múzeumok egyik fő prioritása. Ezáltal az Állampolgári ismeretek tanórák is megteremtik a kapcsolatot a múzeumokkal. Arapovics–Vercseg 2017: 7.

³² Nemzeti alaptanterv 2020: 356.

³³ Nemzeti alaptanterv 2020: 357.

házat felkeresni, és arról sem adnak iránymutatást, hogy múzeumlátogatás témakézdő, a feldolgozás menetébe ágyazott vagy a témát lezáró eseményként szerepeljen-e.³⁴

A NAT 2020-ban a múzeumi tudásközvetítés főleg a kulturális nevelés, az élményszerű oktatás hangsúlyozásakor kerül előtérbe. Bár a tanulási területek említik a múzeumlátogatást, nem domborítják ki eléggé annak a jelentőségét és fejlesztő hatását. A NAT csak esetlegesen jelöli a múzeumot oktatási helyszíneként annak ellenére, hogy elvi síkon fontos oktatási szintéerként szól az intézménytípusról. További nehezítő tényező, hogy a köznevelés szabályozásában múzeumpedagógiai programokra nincs külön órakeret, bár a múzeumpedagógiai módszerek és fejlesztési irányok egyre inkább közelítenek az életkori sajátosságok alapján meghatározott fejlesztendő kompetenciákhoz. Egyre szükségesebb, hogy az alaptantervben is nagyobb teret kapjon a múzeumpedagógia. Ezt a hiányosságot már Bereczki Ibolya és Káldy Mária is hangsúlyozta az előző Nemzeti alaptanterv kapcsán. Szorgalmazták, hogy a kerettantervben jelenjen meg minden tanévben egy közgyűjteményi nap, de ez az ötlet finanszírozási problémák miatt nem valósult meg.³⁵ A pénzügyi feltételek hiánya egyike azoknak a problémáknak, amelyeket a pedagógusok körében végzett kérdőíves kutatás is megjelölt, mint a múzeumpedagógiai foglalkozásokon való kevés részvétel egyik oka.³⁶

A hagyományok újratanulása – Egy tehetségsegítő program bemutatása

A kormány által meghirdetett pályázatok sokasága a múzeumok és az iskolák közötti viszonyt próbálja javítani és megerősíteni. Ezen lehetőségek nemcsak a múzeumok korszerűsítését, felújítását, hanem a köznevelési használhatóságuk javítását is tartalmazzák, lehetővé téve lényeges együttműködések múzeumok és iskolák között. A továbbiakban bemutatott példa jelentőségét növeli, hogy az oktatási intézmény és a múzeum is Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében található, ahol egy 2018-as felmérés alapján, a legkevésbé vettek igénybe múzeumpedagógiai foglalkozásokat.³⁷

³⁴ Kerettanterv 2020.

³⁵ Bereczki 2013.

³⁶ Kocsis–Koltai–Reisz 2019: 17.

³⁷ Kocsis–Koltai–Reisz 2019.

A PROGRAM RÉSZTVEVŐI

Egy teljes tanéven át tartó tehetségsegítő program valósult meg a Nemzeti Tehetség Program és a Miniszterelnökség támogatásával a Sóstói Múzeumfalú munkatársai, a Nyírvasvári Általános Iskola 5–6. osztályos tanulói, két pedagógusa, valamint a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének hallgatói közreműködésével.

Az Encsencs-Penészlek-Nyírvasvári Általános Iskola Nyírvasvári Tagintézmény Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében, Nyírbátor várostól 5 km-re található. Az iskola, amely korábban Vasvári Pál néven működött, 2010 óta tagja egy intézményi társulásnak. Jelenlegi tanulói létszáma 108 fő, a főállású pedagógusok száma 10 fő. Az oktató-nevelő munkát további óraadó és áttanító pedagógusok segíti. A tanulók több mint kétharmad része hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű, és nehéz anyagi, szociokulturális körülmények között él.³⁸

Az iskola folyamatosan együttműködik múzeumokkal. 20 évvel ezelőtt múzeumi foglalkozások keretében a nyírbátori Báthori István Múzeummal, és közel 10 éve, napjainkban is a Sóstói Múzeumfalúval. Az összetartó erőt a pedagógusok és a muzeológusok közötti személyes ismeretség és tapasztalat jelenti. A pedagógusok 2010 óta dolgoznak együtt Kosztyu Brigittával, a Sóstói Múzeumfalú muzeológusával és tartalomfejlesztőjével, aki a most bemutatott projekt kitalálója és egyik megvalósítója.³⁹

Az iskola részvételét – annak ellenére, hogy a Múzeumfalutól 50 km-re található – a korábbi múzeumpedagógiai foglalkozások sikere, a pedagógusok empátikus, következetes, szeretetteljes hozzáállása, valamint az intézményvezető és a tanárok lelkesedése és elkötelezettsége indokolta. Ezt az együttműködést erősítette még a 2018/2019-es tanévben megvalósuló pályázat is (EFOP-3.3.2-16-2016-00142 GONDOLTAD VOLNA? – Múzeumpedagógia foglalkozások egy kicsit másképp), amelynek keretében Kosztyu Brigitta személyesen is ellátogatott az iskolába. Ott megismerkedett az ún. „régiségoszobával”, ami egy újabb közös projekt elindítását eredményezte, amit az iskola nagy lelkesedéssel és nyitottsággal fogadott.⁴⁰

A projektben a nyírvasvári általános iskolából 14 tanuló vett részt, akik 10–14 évesek, és mindannyian hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetűek. Kosztyu Brigitta közlése alapján a tanulók 78%-a ingerszegény környezetből érkezett, a szüleik aluliskolázottak, és nehéz szociális körülmények között élnek.⁴¹

³⁸ Saját gyűjtés: interjú Majoros Mária tagintézményvezetővel. Nyírvasvári, 2023.

³⁹ Saját gyűjtés: interjú Majoros Mária tagintézményvezetővel. Nyírvasvári, 2023.

⁴⁰ Saját gyűjtés: Kosztyu Brigitta muzeológus, tartalomfejlesztő, 2024; interjú Majoros Mária tagintézményvezetővel. Nyírvasvári, 2023.

⁴¹ Saját gyűjtés: Kosztyu Brigitta muzeológus, tartalomfejlesztő, 2024.

A PROJEKT BEMUTATÁSA

A pályázat fő célja:

„az általános iskolában az 1970-es évektől összegyűjtött néprajzi tárgykból olyan tanulmányi látványtár jöjjön létre, melynek köszönhetően az iskola egy helységében megelevenedik a múlt.”⁴²

A „Régiségszobától a tanulmányi raktárig” elnevezésű múzeumpedagógiai foglalkozások két helyszínen zajlottak: Nyírvasváriban, az általános iskolában, valamint Sóstói Múzeumfaluban.

A foglalkozások a 2022/2023-as tanév mindkét félévében, heti rendszerességgel, szerdánként, a tanórák után, szabadidős foglalkozások keretében valósultak meg. A tanév elején Nyírvasváriban, az általános iskolában indultak a programok, a Sóstói Múzeumfalu szakembereinek közreműködésével. A kezdeti időszakban a múzeumpedagógusok legfőbb feladatnak az ismerkedést és a témára való ráhangolást tartották, amit különböző drámajátékok segítségével valósítottak meg. Ezen túl a foglalkozások során az általános iskolában található úgynevezett régiségszoba tárgyait fedezték fel, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy „Kik és mire használták?”, „Hogyan kerülhetett az iskolába?”. Kitértek arra is, hogy egy néprajzos muzeológus feladatai miként kapcsolódnak a régiségszobában található tárgyakhoz. A Múzeumfalu szakemberei fontosnak tartották azt is, hogy a diákok megértsék a néprajzi gyűjtések és írások gyakorlati jelentőségét. A „szájhagyomány útján” kifejezés valódi jelentésével is foglalkoztak.⁴³

A tanév elején került sor Nyírvasvári községben pótgyűjtésekre, amelyeket a programban résztvevő diákok végeztek. A településen fellelhető, egykori használati tárgyak után kutattak, amelyeket sikerrel gyűjtöttek össze, mintegy 70 darab tárgyat találtak. Bár a nagy része nem került be a látványtárba, a diákok részletesen beszámoltak a gyűjtésük körülményeiről és tapasztalataikról⁴⁴ (1. kép).

⁴² *Egyszer volt, hol nem volt... Izzalmas tehetségsegítő program a Nyírvasvári Általános Iskolában.* <https://neprajz.unideb.hu/nemzeti-tehetseg-program> (letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

⁴³ *Egyszer volt, hol nem volt... Izzalmas tehetségsegítő program a Nyírvasvári Általános Iskolában.* <https://neprajz.unideb.hu/nemzeti-tehetseg-program> (letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

⁴⁴ Saját gyűjtés: Kosztyu Brigitta muzeológus, tartalomfejlesztő, 2024.

1. kép: A gyűjtött tárgyak, eszközök megismerése, rendszerezése.
(A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)

A foglalkozások a gyűjtőmunka után Nyíregyházán, a Sóstói Múzeumfaluban folytatódtak. A diákok megismerték a Múzeumfalut. Az ott dolgozó szakemberek segítségével számos gyakorlati tevékenységet is végeztek, például a múzeumi restaurátor bemutatta és megtanította a gyűjtött tárgyak szakszerű helyreállítási módját. Betekintést kaptak a Múzeumfalú Látványtárába, ahol megfigyelhették a raktározás rendjét, szabályait, valamint megismerték a műtárgyvédelem alapelveit és módszereit.

A program következő állomása ismét az általános iskola volt. A Múzeumfaluban elsajátított ismeretekkel és játékos feladatok segítségével került sor az összegyűjtött tárgyak fényképezésére, rendszerezésére, katalogizálására és restaurálására (2–3. képek).

„A diákok nagyon komolyan vették a feladatot. Ezt igazolja, hogy több napon keresztül a tanteremben maradtak az eszközök, végig vigyáztak azokra, nem törtek el egyet sem. Az iskolai munkától eltérő feladatokat a diákok kifejezetten élvezték, különösen a tárgyak fényképezését, rendszerezését és restaurálását.”⁴⁵

⁴⁵ Saját gyűjtés: interjú Majoros Mária tagintézményvezetővel. Nyírvásvári, 2023.

2. kép: *A gyűjtött tárgyak megismerése, rendszerezése és restaurálása.*

(A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)

3. kép: *A gyűjtött tárgyak, eszközök megismerése, rendszerezése, restaurálása.*

(A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)

A programszakasz további lényeges eleme, hogy ekkor már bekapcsolódtak a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének hallgatói is, így a tanulók a tárgyak megismerésében szakemberek és pedagógusok mellett a hallgatókkal együtt dolgozhattak és alkalmazhatták a korábban tanultakat (4. és 5. képek).

4. kép: *Közös munka az általános iskolában.*
(A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)

5. kép: *Közös munka az általános iskolában.*
(A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)

A közös munkafolyamatoknak köszönhetően elkészültek a leltárkönyvi bejegyzések, a leíró kartonok, így a gyűjtött tárgyak műtárggyá formálódtak (6. kép).

A gyűjtés nagyságát igazolja, hogy közel 160 darab tárgy került be a tanulmányi raktárba. A gyűjtött tárgyakat tematizálták, majd a kialakított csoportosítás alapján rendszerezték az ún. látványtárban. Az alábbi csoportokat hozták létre:

- háztartás
- kenderfeldolgozás
- gazdálkodás
- vallási élet eszközei
- kerámiák és cserépedények.

A lokális népi kultúrát több oldalról közelítették a program során. Az elsődleges irányvonal a tanulmányi raktár berendezése volt, ugyanakkor Nyírvasvári anyagi kultúrája mellett a folklór elemek is megjelentek. A település múltjához kapcsolódva, Erdész Sándor mesegyűjtéseiből a Jósa András Múzeumban őrzött Varga házaspár népmeséit (A pap meg a kántor, A három királykisasszony, Lavorütő vár) is megismerhették a tanulók.⁴⁶

6. kép: A gyűjtött tárgyak, eszközök fényképezése, katalógizálása.
(A fényképet a Sóstói Múzeumfalu munkatársa készítette.)

Egy budapesti utazással bővítették a tárgyakkal, eszközökkel és azok megfelelő raktározásával, kezelésével, megőrzésével kapcsolatos ismereteiket. A tanulmányi kiránduláson ellátogattak a Csodák palotájába, majd a Néprajzi Múzeumba. A Néprajzi Múzeumban a Vigyázz törékeny! című múzeumpedagógiai foglalkozáson vettek részt, majd megismerték a monumentális kerámiagyűjteményt.⁴⁷

⁴⁶ Dr. Erdész Sándor 1958-ban 59 népmesét gyűjtött Nyírvasváriban (JAMNA, ltsz. 105–67). Kosztyu Brigitta közlése alapján, 2024.

⁴⁷ „Így volt, mese volt, aki hitte bolond volt!” című projektbeszámoló. <https://neprajz.unideb.hu/node/214> (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

További „lazító programot” a Sóstói Múzeumfaluban egy családi nap jelentette Ott az általános iskolás tanulók a szüleikkel együtt voltak jelen. A nap folyamán megismerték a Nyírvasváriból áttelepített cigányputrit és a vályogfalú, cserépetős, kétosztatú lakóházat, valamint az osztatlan iskola osztálytermét.⁴⁸

A projekt végére az úgynevezett régiségszobából egy tanulmányi raktárt, egy kiállítást állítottak össze, mely az iskola egyik termében kapott helyet és mai napig megtekinthető. A program pénzügyi finanszírozása lehetővé tette, hogy vitrineket, polcokat tudtak elhelyezni a teremben, melyre az előzőleg meghatározott csoportosítás alapján rendszerezték a tárgyakat (7. kép).

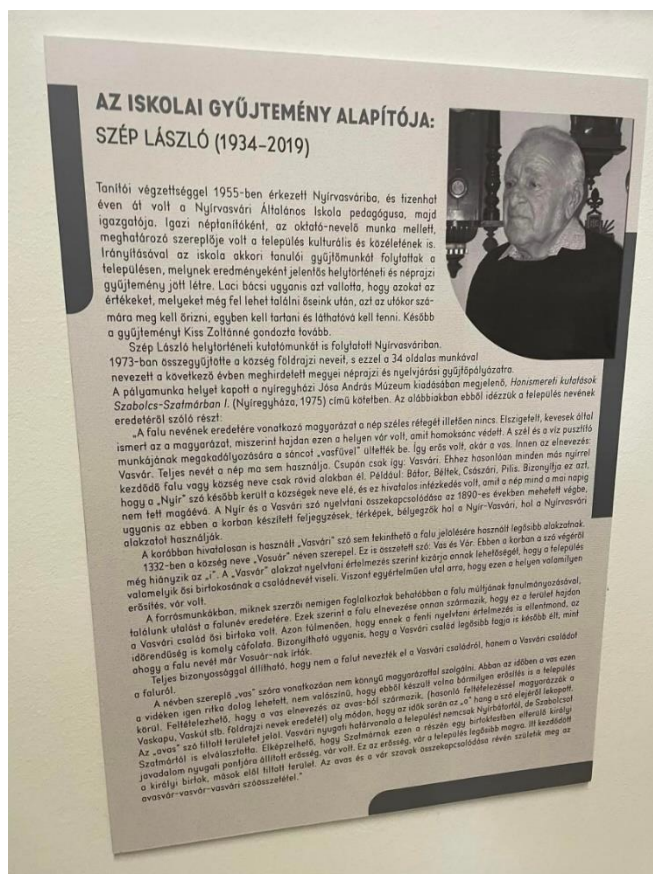

7. kép: *A tanulmányi raktár részlete.*
(A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)

A projekt zárásaként a tanulmányi raktárt felavatták és megnyitották. A rendezvényen részt vettek Sóstói Múzeumfalú munkatársai, az általános iskolások és a régiségek gyűjtőjének, Szép Lászlónak az özvegye.

⁴⁸ „Így volt, mese volt, aki hitte bolond volt!” című projektbeszámoló. <https://neprajz.unideb.hu/node/214>
(Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

„Szép László tanár úr volt a megálmodója a gyűjtemény létrehozásának. Bizonyára örömmel látná, hogy az általa 50–60 évvel ezelőtt összegyűjtött használati tárgyak nem kerültek feledésbe.”⁴⁹

8. kép: Szép Lászlóról szóló tábla a tanulmányi rakárban.
(A fényképet a Sóstói Múzeumfalvi munkatársa készítette.)

⁴⁹ Saját gyűjtés: interjú Majoros Mária tagintézményvezetővel. Nyírvasvári, 2023.

9. kép: *A tanulmányi raktár avatásának napja Nyírvasváriban az Általános Iskola előkerterjében. (A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)*

10. kép: *A csoportképen a program megvalósításában résztvevők, Nyírvasvári polgármestere és Szép László özvegye látható a tanulmányi raktár avatásának napján.⁵⁰ (A fényképet a Sóstói Múzeumfalú munkatársa készítette.)*

⁵⁰ A fényképen balról jobbra: Pállné Kiss Edit, Majoros Mária, Baloghné Szűcs Zsuzsanna, Kállai Beatrix, Hornyák János, Szondi Sarolta, Kosztyu Brigitta, Főris Judit.

Összegzés

A múzeumok és az iskolák fontos partnerei egymásnak, és egyre inkább kölcsönösen függenek egymástól, különösen a hagyományok újratanulása és újratanítása terén.⁵¹ Ezt erősíti az előzőkben ismertetett tehetséggondozó program, amely a múzeum és az iskola közötti sikeres együttműködésről szól.

Tanulmányom elején a múzeumok köznevelésben betöltött lényeges funkcióit soroltam fel. Az 5. pontban részletezett élményszerű tanulási környezet és a múzeumlátogatók nevelése az ismertetett projektben is kiemelt célként jelent meg.

„[...] fontos célunk volt, hogy a gyerekeket új ingerekhez, tapasztalatokhoz juttassuk. Olyan tevékenységekbe vonjuk be őket, ami szokatlan, és olyan élményeket ad, melyekről különlegesnek érzhetik magukat, a „titok” részeseinek, ezáltal hozzájáruljunk önértékelésük hibáinak javításához.”⁵²

Tehát szorosan kapcsolódik a múzeumi funkciók 1. és 2. pontjához, amelyek a különleges és élményszerű tanulási környezetek, az új szemléletmódok bevezetéséről, a kötetlenebb, nem megszokott tanulási légkörről, valamint a digitális eszközök használatáról szólnak. A Múzeumfaluban tett látogatás, az ott elsajátított új látásmód maradandó élményként és ismeretként épült be. Pedagógusi beszámolók alapján a diákok nyitottabbá váltak a múzeumlátogatások iránt, nagyobb figyelmet fordítanak a régi tárgyra, megtanulták azok nevét és használatát. A tárgyak kézhezvételével és a tanulmányi raktár kialakításával a tanulók hátrányos helyzetük ellenére élményszerű tanulási környezetben, többféle szemléletmóddal találkoztak, és számos kompetenciájukat fejlesztették a kulturális örökséggel kapcsolatos ismereteket megszerzése közben.

A projekt által a diákok még jobban megismerték a saját lakóhelyük egykori történetét az anyagi kultúra és a folklór világán keresztül, amely segítette a kreativitásuk, önbizalmuk, problémamegoldó, önkifejező és kooperációs képességeik fejlődését.

A tehetségsegítő program kapcsolódik a 6. pontban kifejtett múzeumok általi pedagógustovábbképzéshez, mivel a programban résztvevő tanárok új szemléletmódokat és módszereket sajátítottak el, tovább gazdagítva szakmai fejlődésüket.

Az egyetemi hallgatók bevonása további előnnyel járt. A hallgatók szakmai és gyakorlati tudásuk mellett érzékenyítést is kaptak a diákokkal való együttműködés során. A tanulók számára nemcsak az érdekes feladatok megoldása, hanem az egyetemi hallgatókkal való közös munka is élményszerűen hatott.

⁵¹ Vásárhelyi 2013a: 12.

⁵² Saját gyűjtés: Kosztyu Brigitta muzeológus, tartalomfejlesztő, 2024.

A pályázat kiküszöbölte azokat a gátló tényezőket (pénzügy és távolság problémák), amelyek miatt a köznevelési intézmény diákjai ritkán vesznek részt gyakran múzeumpedagógiai foglalkozáson.

Számos pozitív eredménnyel járó projekt is megerősíti, hogy a múzeumlátogatásokra és a múzeumpedagógiai foglalkozásokra nem csak osztálykirándulások, csoportkirándulások, vagy ahogy példában is láthattuk a szabadidős tevékenység formájában kerüljön sor, hanem tantárgyi keretek között, az éves tanrendbe beépítve.⁵³ Ennek szükségét és hasznosságát hangsúlyozom tanulmányommal is, mivel hiszem, hogy az múzeumok és az iskolák közötti együttműködés a köznevelés jelenlegi színvonalát határozottan javítaná, több oldalról fejlesztené a diákok képességeit.

A helyi közösségre, az iskolai környezetre, a diákokra és a pedagógusokra nagy hatással lévő projekt modellértékű, jó gyakorlat, amely nemcsak a néprajzi tehetséggondozásban követendő példa, hanem a népi kulturális örökség megkevesbé ismert darabjainak összegyűjtésében, megőrzésében és bemutatásában is. Ezáltal a múzeum és iskola közötti partnerség létrehozása, fenntartása és fejlesztése elengedhetetlen feladat a 21. századi köznevelésben. Amíg a múzeumokra vonatkozó előírások nem bővülnek, a pedagógusok feladata lesz, hogy minél szorosabbban és szélesebb értelemben bevonják a múzeumokat a közoktatásba, akár pályázatok, akár önrő által.

Irodalom

ARAPOVICS Mária – VERCSEG Ilona

2017 *Közösségfejlesztés módszertani útmutató*. Budapest: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., Országos Széchényi Könyvtár. https://cselek.vokozossegek.hu/wpcontent/uploads/csk_utmutato_kozossegfejlesztés_online_20170331-1.pdf (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

BERECZKI Ibolya

2013 A múzeumok oktatást támogató tevékenysége. *Könyv és nevelés*. XV. 4. https://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_nevelés/a_múzeumok_oktatást_támogató_tevékenysége (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

BIHARI NAGY Éva

2023 Módszertani tanulságok az intézményesült örökségátadási dinamikában. *Néprajzi Látóhatár*. XXXII. 1–4. 29–39.

⁵³ Kocsis–Koltai–Reisz 2019: 7.

CSESZNÁK Éva

- 2013 *Múzeum és iskola együttműködése. Szórákoztatva tanulni, tanulva szórákozni! Projekt módszer a múzeumpedagógiában.* Múzeumiskola 1. Oktatási segédanyag. Szentendre: Múzeumi oktatási és képzési központ https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20130613/szt60_muzeumiskola_1.pdf (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

KAJÁRI Gabi

- 2020 *Múzeumi a' la carte. A hazai múzeumpedagógia kínálata.* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20201017/ala_carte_09_jav.pdf (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

KÁLDY Mária

- 2013 *Kinek, mit, miért, hogyan? – A helyes módszer megválasztásának szempontjai.* Múzeumiskola 1. Oktatási segédanyag. Szentendre: Múzeumi Oktatási és Képzési Központ https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20130613/szt60_muzeumiskola_1.pdf (Letöltés ideje: 2024. 01. 30.)

KERETTANTERV

- 2020 *Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyama számára, Hon- és népismeret.* https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8 (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

KOLTAI Zsuzsa

- 2011 *A múzeumi kultúráközvetítés változó világa. A múzeumi kultúráközvetítés pedagógiai és andragógiai szempontú vizsgálata. Iskolakultúra.* Veszprém http://misc.bibl.u-szeged.hu/45507/1/iskolakultura_konyvek_041.pdf (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

KOC SIS Mihály – KOLTAI Zsuzsa – REISZ Terézia

- 2019 *Pedagógusok múzeumhasználata. Múzeumpedagógiai tapasztalatok és igények a hazai pedagógusok körében.* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum <https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20210128/pedagogusok-muzeumhasznalata.pdf> (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

MAGYARI Márta

- 2002 *Múzeumpedagógia.* In Baloghné Zsoldos Julianna (szerk.): *A néphagyomány az iskolában.* 141–146. Debrecen: Pedellus Kiadó

NEMZETI ALAPTANTERV

- 2020 Korm. Rendelet A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI.4.) Korm. Rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 17. 290–446 <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/megtekintes> (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

MEZŐ Katalin

- 2015 *Kreativitás és élménypedagógia.* Debrecen: Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület

MEZŐ Katalin – MEZŐ Ferenc

- 2020 *A múzeumpedagógia és a tehetséggondozás lehetőségei egy virtuális múzeumban. Különleges Bánásmód*, 6. 3 89–99. DOI 10.18458/KB.2020.3.89

RUTTKAY Zsófia

- 2020 *Digitális eszközök használata a múzeumban. Mit kezdjünk a mobilunkkal?* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20200414/ruttkay_zs_03_jav_3.pdf (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

VÁSÁRHELYI Tamás

- 2013a *Az iskolák és a múzeumok kapcsolatáról.* https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20130613/imp_muzeumiskola_2.pdf (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)
- 2013b *A kiállítás – múzeum és iskola között.* https://mokk.skanzen.hu/admin/data/file/20130613/mko_muzeumiskola_7.pdf (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

INTERNETES FORRÁS

- „Így volt, mese volt, aki hitte bolond volt!” című projektbeszámoló. <https://neprajz.unideb.hu/node/214> (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)
- Egyszer volt, hol nem volt... Izgalmas tehetségsegítő program a Nyírvasvári Általános Iskolában című projektbeszámoló <https://neprajz.unideb.hu/nemzeti-tehetseg-program> (Letöltés ideje: 2024. 08. 02.)

Eszter Lupfer-Jubász

THE POTENTIAL OF TRADITION TO SURVIVE: THE ROLE OF PRIMARY
EDUCATION AND MUSEUMS IN RE-LEARNING

Collaboration between museums and schools has a key role in reinterpreting traditions and passing down values. During the course of the paradigm shifts in museums, there has been an increased focus on developing audience relations, education and the application of modern methods, which create opportunities for effective collaboration with schools. In my study, I intend to review the role of museums in public education and the museum-related elements of the National Curriculum. This essential educational role is illustrated through a case study of the project implemented in collaboration with Sóstói Múzeumfalu [Sóstó Museum Village], Nyírvasvári Általános Iskola [Nyírvasvári Elementary School], and the Department of Ethnography of the University of Debrecen. My study offers a detailed description of the program and highlights its importance and rationale in public education.

Az ipari munkásság múzeumi reprezentációja

STEIB JANKA

Tanulmányomban¹ arra keresem a választ, hogy az európai skanzenekben hogyan fogalmazzák meg, építik be a múzeumi reprezentációba az ipari munkásság múltjának emlékeit.² Írásomban azt is megvizsgálom, hogy mik a lehetőségek a magyarországi intézmények, legfőképpen a Szabadtéri Néprajzi Múzeum számára. Mindez azért is fontos, mert a munkáskolóniákon az épületek manapság is lakottak, még fellelhető tárgyak az életmód bemutatásához. A 20. századi munkásság építésze, lakáskultúrája, szellemi hagyománya még kutatható, gyűjthető a személyes emlékezet alapján. Vizsgálom továbbá a munkásság lakáskörülményeiben bekövetkezett változásokat, valamint ismertetem a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 20. századi épületegyüttesének meglévő koncepcióját.

Kutatásom során a szénbányászat és az arra épülő ipar életmódban betöltött szerepét vizsgálom, mivel a munkásság jelentős részének ez a terület, valamint az erre épülő kohászati, ipari tevékenységek nyújtották a megélhetést. Emellett a bányászok jelentették a legkorábbi munkásréteget.³ A helyszín meghatározásánál Észak-Magyarországot jelölöm ki kutatási területként, ugyanis hazánknak főként ezen a részén jöttek létre ipari tájak, körzetek a szénbányászatra épült vas- és acélgyárak, a cement- és mészművek, üvegyárak, vegyiüzemek által. A Salgótarján, Fülek, Ózd, Borsodnádásd, Kazincbarcika, Diósgyőr körzeteinek területén található nehézipar mellett a pécsi, győri munkáscentrum, valamint a Dunántúlon Komárom-Esztergom, Veszprém megyékben a szénbányászat, üveg- és cement-

¹ A tanulmány illeszkedik a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának keretében végzett kutatásomba. Témám az ipari munkáskolóniák megjelenítési lehetőségei a szabadtéri néprajzi múzeumokban.

² A tanulmány megírásához a szerző felhasználta a Debreceni Egyetem Alkalmazott muzeológia szakirányú továbbképzésére írt záródolgozatát (Steib 2022). A tanulmány egyes elemei részét képezik a Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyvében megjelent írásnak az ipari örökség és a munkáseletmód szabadtéri néprajzi muzeológiai megjelenítésével kapcsolatban (Steib 2024).

³ Paládi-Kovács 2002: 157.

ipar, később a bauxitbányászat, timföld- és alumíniumgyártás, vegyipar alakított ki ipari tájakat. Tájszervező erővel bírtak a nagyobb gyárak, valamint hatással voltak a települési kapcsolatrendszerekre is.⁴

Valuch Tibor tanulmányában összefoglalta, miért fontos a munkásság társadalomtörténetének tudományos kutatása, elemzése, értelmezése. Leírta, Magyarországon a 19. század közepétől az iparosodás, ipari társadalom kialakulása a gazdaság és társadalom modernizációs folyamatának alapvető tényezőjévé vált. A 20. század második harmadára így a városi, ipari munkásság hazánk társadalmának legjelentősebb számú csoportja lett. A rendszerváltást követően átalakult a társadalmi szerkezet és megváltoztak a foglalkoztatási viszonyok. A munkásság a történelem részévé, az ipari munkásság szerkezete, szerepe, életmódja történelmi kérdéssé kezdett válni, amelyek értelmezése szükségszerű a modern kori magyar társadalom változásainak megértése szempontjából.⁵

Az ipari munkásság lakáskörülményeinek változása hazánkban

A bányászat következtében a 19. század végén, 20. század elején megjelent egy munkásréteg, amelynek lakhatását szükséges volt megoldani.⁶ Főleg a kisebb településeken lévő, vidéki székhelyű cégek kényszerültek jobban a városba települt vállalatokkal szemben a munkások számára lakóhellyel szolgálni, barakkok és munkásházak megépítésével.⁷

A bányában dolgozók, és az ipari munkásság számára lakóhelyül kezdetben a karámok, barlanglakások, fa barakkok szolgáltak, majd munkáskolóniákat alakítottak ki. Ezek többlakásos, hosszúföldszintes épületek voltak, alapanyagul a vidékre jellemző zsuppszalma, fazsindely, vályogtégla szolgáltak, terméskő alapon.⁸

⁴ Paládi-Kovács 2007: 189.

⁵ Valuch 2020: 211.

⁶ Sári 2003: 23–24.

⁷ Paládi-Kovács 2000: 249.

⁸ Sári Zsolt Paládi-Kovács Attilát hivatkozta. Lásd: Sári 2003: 23.

Bányász fa barakk. (Forrás: Dornyay Béla Múzeum, Fényképtár, Ltsz. 2680.)

Az 1867-es párizsi világkiállításon egy munkáslakást is bemutatott. *Paládi-Kovács Attila* leírja, hogy ez itthon is publicitást kapott, Magyarországon is ismeretek voltak a németországi munkáslakás-építés eredményei, a bécsi munkáskolóniák. *Gerber Frigyes*, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. főmérnöke, későbbi bányagazgató 1897–98-ban Angliában járt tanulmányúton. Az útja során látottak alapján arra a döntésre jutott, hogy 2–4 családos házakat építtet a munkáslaktanyák helyett. Legideálisabbnak az egycsaládos, kertes lakóházat gondolta.⁹ Ezeknek a külföldi példáknak köszönhető a polgárosultabb munkáslakótelepek építése a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és a Rimamurányi Rt. bánya- és ipartelepein a 20. század elejétől. A Rimamurányi Rt. 1904–1906 között hozta létre Ózdon az Újtelepet, amely már ennek a szemléletnek az alapján épült, 124 családnak szolgálva lakóhelyül.¹⁰

⁹ „Tulajdonképpen minden egyes munkásnak saját külön lakással kellene bírnia épp úgy mint a földművelőnek ki utóvégre szintén csak munkás; és pedig nem csak azért, mert az emberben a saját lakás képes leginkább a megelégedés és boldogság érzetét felkölteni, hanem mert az ember szükségleteinek megfelelő saját lakás egyszerűsége a valódi legjobb lakás. A »kicsi de sajátom« mondásnak általános megvalósítása áldás volna az egész emberiségre nézve. Sajnos, hogy az valószínűleg sohasem lesz keresztülvihető. A munkás legideálisabb lakásrendszerül a falusi földszintes, egy család számára épült lakóházat tartom, melyet ha még oly kicsiny, de udvar és kert környez s melyhez a ház mögött egy darab föld tartozik, úgy mint az a mi paraszujainknál falun mindenütt látható. Az ily lakás, tisztán tartva, nemcsak egészséges, hanem gazdasági és szellemi szempontból is igen előnyös. Villeroy és Boch mettlachi lemezgyára Mettlach-ban épített évekkal ezelőtt ilyen munkástelepet, mely reám feledhetetlen benyomást gyakorolt [...]” Lásd: Gerber 1898: 109.

¹⁰ Paládi-Kovács 2002: 154–155.

A 20. század elején megjelentek a téglából készített épületek, a négycsaládos munkáslakások és kétszaládos főmesteri és tisztviselői házak.¹¹

*A RMSV Rt. kétszaládos tisztviselői lakása az acélgári telepen, 1913.
(Forrás: Dornay Béla Múzeum, Fényképtár Ltsz. 4288.)*

Magyarországon 1920-ig változatos típusú, méretű, beosztású, színvonalú munkáslakások, telepek jöttek létre, a színvonal folyamatosan emelkedett. A munkáslakások sajátos tulajdoni formája volt a szövetkezeti lakás. A Rima telepelyein házépítő szövetkezetek alakultak (Ózdon jött létre az első, 1898-ban). Ezek a lakások már fürdőszobával rendelkeztek, kétszobásak voltak, kerttel. A két világháború között egyes telepi munkások és bányászok, szövetkezeti lakással rendelkezők a polgári életmód, lakáskultúra mintáit kezdték el követni. A telepi lakásokban a vállalattól kapott bútortól mellett már megjelentek a szobagarnitúrák is.¹²

Csontos Györgyi és Vass Tibor ózdi munkáskolóniákról írt munkájukban a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Ózdi Vasgyárának lakótelepeit és berendezéseiket írják le részletesen. Főként a 20. század elejétől felgyorsult a kolóniák építése. A fentebb már Paládi-Kovács Attila által is kiemelt Újtelep, valamint a Velen-

¹¹ Sári Zsolt Paládi-Kovács Attilát hivatkozva. Lásd: Sári 2003: 23.

¹² Paládi-Kovács 2002: 156.

ce-telep épületeivel foglalkozok részletesebben a tanulmányban, amelyek ma is különleges képet adnak a településnek. Az 1904–06 között épült Újtelepen a munkások, altisztek és tisztviselők részére már négyféle házat építettek. A leg-egyénibb lakótelepet, a Velence-telepet 1922-ben kezdték el építeni, főként a trianoni események hatására Felvidékről és a rimai üzemből áttelepültek számára.¹³

A kolóniák között az Újtelep építése fordulatot hozott, ugyanis esztétikailag és kényelmileg egyaránt újdonságot jelentett és jobb körülményeket biztosított lakói számára. Kert tartozott minden házhoz, amelybe a gyümölcsfákat a gyári kertészet ültette. Jegenyefák szegélyezték főútját, a mellékutcák torkolatához pedig vízcsapokat telepítettek, amelyek az ivóvizet biztosították. A lakások kétszobásak voltak, megjelent az előszoba, valamint a kétszalados és tisztviselői házaknál már a tetőteret is beépítették. Négyfajta lakás épült a telepen: két- és négycsalados munkás lakóház, kétszalados főmesteri, főművezetői lakóház és kétszalados tisztviselői lakóház. A négycsalados házak földszintesek voltak, téglafalakkal és nyeregtetővel. Az épület alapja kő volt, fala téglából épült, bádoglemezzel fedett volt, cementlap és hajópadló padozattal, borított gerendafödém-mel. A nyílászárói fából készültek. Melléképületeiből is négy-négy volt megtalálható: négy sertésól és baromfiól, árnyékszék, fáskamra tartozott egy épülethez. A telepet az 1970-es években kezdték el felújítani. A kötet a lakóházak berendezéseit is részletesen leírja, valamint fényképekkel és alaprajzokkal egészíti ki a szöveget.¹⁴

A Velence-telep lakóházai kétszintesek voltak. Elnevezését a terület vize-nyős voltáról kapta, ugyanis víz alá került a Hangony-patak áradásakor. A telepre a Sójahok hídja elnevezésű bejárat vezetett. A Velence-telepet Marschalkó Béla tervezte, szecessziós stílusa adja sajátos képét. Az 1970-es években kezdték meg ennek a telepnek is a felújítását, azonban a kötet szerzői leírják, állapotuk megromlott. Az épületek téglaválaszfalúak, két állószékes fedéllel, konty és csonka-konty tetővel rendelkeznek, valamint vaskályhával. A melléképületeket az épület két végéhez építették. Az épületeket már közművesítették, csatornázással és villanyvilágítással szerelték fel. A berendezést dokumentálva, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. 1930-as fényképalbumában a dolgozói lakótelepeit is megörökítette.¹⁵

¹³ Csontos-Vass 2001: 16–18.

¹⁴ Csontos-Vass 2001: 74–80.

¹⁵ Csontos-Vass 2001: 93–102.

*A salgótarjáni Bajcsi Zsilinszky úti kolóniaépület lebontás előtt, 1971.
(Forrás: Dornyay Béla Múzeum, Fényképtár Ltsz. 4013.)*

Ahogy *Szvircsék Ferenc* a *Bányászkönyv*ben leírja, Salgótarjában, a városává válás felé az első lépés a bányatelep kiépítése volt, amikor a nagyobb munkáslakások helyett 2–2 család számára építettek házakat. Gerber Frigyes főmérnök, későbbi bányavezető a már korábban említett angol tanulmányútja után Pálfalván már a sorlakóházak elkülönített típusát építtette meg. Nagyrészt négy-családos lakóházakat építettek, amelyek bejárata a négy égtáj felé nézett. A főmérnök tiltakozott a munkáslaktanyák ellen és az egészségügyi normákat is figyelembe vette: a házakat tiszta levegőjű és vízű helyekre építtette, távol a bányáktól és kohóktól. Két elkülönített hálószobát tartott ideálisnak, figyelembe vette a tájolást. A vándorbányászat okozott problémát a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt-nek, ugyanis oda telepítettek kolóniákat, ahol éppen a bányászat folyt. Így a bányatelep külön világ volt, a kolónia elütött a paraszti világtól épületeivel, a bányamunkások ellátási formájával. Személyi feltételeket is kellett teremteni a termeléshez, lakótelepeket, kulturális és szociális intézményeket is létre kellett hozni.

1920-tól a nógrádi szénmedencében a súlypont középre összpontosult, az igényeknek minél jobban megfelelő lakótelepeket kellett létrehozni (Kisterenye, Nemti), az átlagos munkáslakóházak a barakkokkal az északi részen maradtak.¹⁶ Az 1920-as évektől a barnakőszén-bányászat dél felé, Kisterenye és Nagybátony irányába húzódott.¹⁷ Jellegzetes vándorló telep, úgynevezett gyarmat volt Mizserfabányatelep, amely házai ma is megtalálhatók.¹⁸

A két világháború között a bányászati, kohászati központok körül kolónia-épületek, munkáslakások épültek kisvárosokban, falvakban, a szénbányászat központjaiban, főként Salgótarján, Ózd, Tatabánya, Pécs környékén, valamint a szénhidrogén-bányászat jelentős településein Zala megyében, Lovásziban és Bázakerettyén.¹⁹

Ifj. Noszky Jenő munkájának egyik érdeme, hogy az 1930-as évek elején a Salgótarján környéki kolóniák munkásházairól, telepi világáról, a tisztviselői villákról ír saját megfigyelései alapján. Munkájában megtalálhatók a korai faházak, a kétoldalas kolóniaházak, de a melléképületek, a közös kutak, sütőkemencék is, valamint részletesen leírja a bányászlakások berendezését is. Bemutatja az új mintatelepeket, a kisterenyei Chorin-telepet és a mizserfai Horthy-telepet.²⁰ A bányászlakások berendezéséről leírja, hogy egyszerűek, zsúfoltak, gyári szabványbútorok találhatók bennük. A falat jellemzően rikító színre festik, színes vásári szentképeket helyeznek el rajta, az ágy fölött feszület, olvasó található. Az asztalt viaszos vászonnal borítják, az ablak előtt függöny lóg. A konyha berendezését is leírja, egyik sarkában téglából épített tűzhely található, valamint vizes pad, egy nagyobb asztal, székek találhatók benne, szekrény, vagy polc. Az eszközök a falakon lógtak. Kamra is megtalálható a bányászlakásban. Az udvaron fás- és szenesláda, fából készült WC, csirke- és malacól is található. Munkájában leírja a telepi és a bejáró bányászok lakóházai közötti különbséget is.²¹

¹⁶ Szvicsek 2000: 93–94.

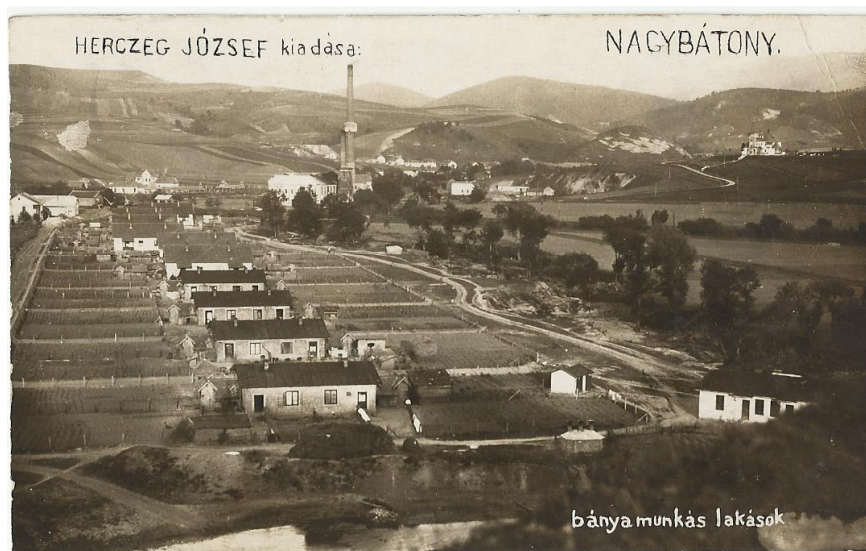
¹⁷ Szvicsek 1998: 32.

¹⁸ Szomszéd 2004.

¹⁹ Sári 2003: 23.

²⁰ „Minél jobban közeledünk a mai időkhez, annál inkább bővül a lakás. Ma már a nagyságot főképpen a családtagok száma határozza meg, azonkívül a szolgálati idő is. A népesebb, 6-8 tagból álló családoknak rendszerint megadják a kétszobás lakást. A nagy családú altisztnek joga van háromszobás lakásra. Az ilyen új altiszt lakásoknak még előszobája is van, sőt, verandája is. Salgótarjánban és a kisterenyei Chorin-telepen különálló nyári konyhákat is építettek a nagy szénkonjunktúra idején. A két legszebb, igazán modern kolónia a fenti Chorin-telep és a Mizserfa melletti Horthy-telep, ahol kert közepén állanak a lakások. A munkáslakásokon kívül újabb teljes komforttal berendezett, villaszerű tisztviselőlakások is épültek szép számmal, rendszeren jókora kerttel.” Lásd: Noszky 2007: 53.

²¹ Noszky 2007: 54.

Nagybátony bányai munkáslakások.

(Forrás: Dornyay Béla Múzeum, Képes levelezőlap gyűjtemény Ltsz. 82.602.)

Dzsida József 1944-ben, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkásságáról kiadott munkájából a negyvenes évek modernizálása olvasható ki. Az ő munkájának legnagyobb érdeme pedig, hogy a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. telepeinek jelentősebb épületeiről a Salgótarján környéki községeken vázlatos tervek, alaprajzokat és fényképeket közöl – így munkás, altiszt és tiszt lakásokról egyaránt. Az adatokat pedig táblázatokban összegzi.²²

A következő községeken épített a vállalat kolóniákat: Salgótarján, Zagyvaróna, Vízválasztó, Inászó, Székvölgy, Baglyasalja, Pálfalva, Etes, Kisterenye, Kazár, Mátraszele, Homokterenye, Mátranovák, valamint minden aknáknak volt néhány épületből álló telepe. Dzsida az építőanyagokat is részletesen leírja munkájában.²³

A második világháború után a falusi településeken megjelent egy állandó ipari munkás réteg. Az 1950–1960-as évektől megkezdődött az egyre nagyobb számú ipari munkásság számára a munkáskolóniák építésének következő fázisa, a többlakásos, többszintes, lapos tetű, téglá, majd panelépületek építése. Ahogy Sári Zsolt leírja, ezeknek az épületeknek a múzeumi megjelenítése lehetőséget

²² Dzsida 1944: 129–132.

²³ „Legtöbb munkáslakóbázunk téglából épült, melyeket eleinte kátránypapírral, később cseréppel, eternit palával vagy borganylemezszel fűdtek. Ahol a terepviszonyok úgy kívánták, ott emeletes, sokcsaládos házak épültek, mint Salgótarjánban és Pálfalván, másutt, ahol bőven volt hely, 2-4 család részére készült egy-egy munkáslakóház zöldéséges és virágoskerttel. Salgótarjáni kolóniánk munkáslakásait az elmúlt 3 év alatt átalakítottuk és modernizáltuk, úgybogy ez ma dacára a szűk terepviszonyoknak, egyike a legszebb bányatelepeinknek.” Lásd: Dzsida 1944: 129–132.

adna egy épület több időmetszetben való bemutatására, berendezésükkel az életmód és lakáskultúra változásának szemléltetésére. Tanulmányában a kétlaki, ingázó életmód bemutatásának lehetőségére hívta fel a figyelmet.²⁴

Károlyaknai bányászlakások építése, 1980-as évek.
(Forrás: Dornay Béla Múzeum, Fényképtár Ltsz. 5205.)

Az iparosítási program következtében az 1950-es évektől a korábban mezőgazdaságban dolgozó lakosság jelentős része az iparban, a bányák, gyárak közelében kezdett el dolgozni, sokszor kétlaki életmódot folytatva és ingázva lakó- és munkahelyük között. Ez a változás az építkezéseknél is megfigyelhető volt: az 1960-as évektől a lakóházakat már központi tervek alapján kezdték el építeni, valamint az alapanyag is megváltozott.²⁵

Az 1960-as években induló életmódváltozás hatására, az ipari réteg megjelenésével a falvakban átalakul a telkek beépítési és használati módja is.²⁶

²⁴ Sári 2003: 23–24.

²⁵ Sári 2009: 38.

²⁶ Valuch 2004: 401.

Külföldi és magyar példák ipari munkáskolóniák múzeumi megjelenítésére

A skandináv és angolszász területeken a múzeumok megalakulásuktól fogva nem csupán paraszti, falusi épületek, hanem városi, ipari létesítmények is szerepelnek a telepítési koncepciókban. Dániában, Aarhusban a Den Gamle By, Svédországban, Linköpingben a Gamla Linköping Open-Air Museum, Finnországban, Kuopio-ban a Museum of Kuopio múzeumok már kifejezetten a városi építészeti megjelenítésével foglalkoztak. Finnországban, Tampere-ben az Amuri Museum of Historic Housing (Amurin Museokortteli) és Turkuban a Luostarinmäki Open-Air Museum a munkás és kézműves építészeti és életmódot is bemutatja.²⁷

*Hollandia, Arnhem, 2000, Négylakásos munkáslakások.
(Forrás: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Ltsz. MNÉA-F 68221.)*

²⁷ Cseri 2009: 9.

Norvégia, Roros, 1980, Szabadtéri múzeum bányászlakásai, Den Gamle Bergstad múzeum.
(Forrás: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Ltsz. MNÉA-D 10069.)

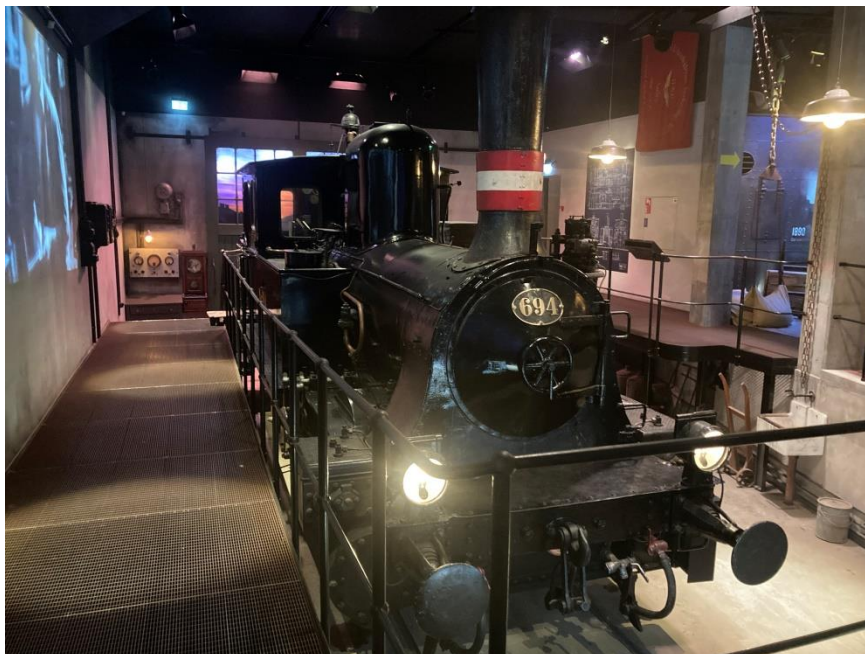
2022 és 2023 során a Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársaként Erasmus+ projektek keretében több külföldi szabadtéri múzeumba is ellátogattam. A dániai Aarhus városában található Den Gamle By múzeumban több napot töltöttem el,²⁸ amely egy városi életmódot bemutató szabadtéri múzeum.²⁹ A Den Gamle By múzeum fontosnak tartotta, hogy a szabadtéri néprajzi múzeumok „részét vegyenek az ipari korszak kulturális örökségének megőrzésében.”³⁰ A dán múzeumban az épületek és kiállítások révén több idősíkban, egészen a napjainkig történik a bemutatás. A múzeumban található egy kiállítás is Aarhus város történetéről, amelyben többek között az 1850-es évektől bekövetkező iparosodás hatását megjelenítik.³¹

²⁸ Az út az Erasmus+ 2022-1-HU01-KA121-ADU-000064859 azonosító számú, *Tanulási célú mobilitás* program keretében valósult meg.

²⁹ A múzeum honlapja: <https://www.dengambleby.dk/> (A letöltés dátuma: 2024.01.22.)

³⁰ Bloch Ravn 2010: 47.

³¹ A kiállítás a múzeum honlapján: <https://www.dengambleby.dk/du-kan-opleve/udstillinger/aarhus-fortaeller/> (A letöltés dátuma: 2024.01.22.)

A Den Gamle By múzeum Aarhus történetéről szóló kiállításának iparosodás korát bemutató része. (Steib Janka felvétele, 2023.)

2023 márciusában az Egyesült Királyságban, Angliában és Wales-ben vettem részt szakmai tanulmányúton.³² A Dudley-ban található Black Country Living Museum Nagy-Britannia egyik legelső iparosodott tájának történetét mutatja be és egy egykori ipari területen található szabadtéri múzeum. A múzeumban a földalatti bányászatot is megjelenítik, valamint a bányászat felszíni épületei is megtekinthetők.³³ A tanulmányút során még két szabadtéri múzeumot, Chichesterben a Weald & Downland Living Museum-ot, valamint Wales-ben, Cardiffban a St. Fagans National Museum of History-t is megtekintettem. Az utóbbiban több olyan épület is megtalálható, amelyek az ipari munkáséletet mutatják be, például látogatható egy közösségi épület,³⁴ valamint egy olyan munkásépület, amely több korszak berendezését tükrözi 1805-től 1985-ig.³⁵ A wales-i múzeumban a bá-

³² Az utazás az Erasmus+ 2020-1-HU01-KA104-078585 azonosító számú, *Hátrányos helyzetű csoportok reintegrációjának támogatása a múzeumok felnőttképzési eszköztárával* című projekt keretén belül valósult meg.

³³ A múzeum honlapja: <https://bclm.com/> (A letöltés dátuma: 2024. 01. 22.)

³⁴ A közösségi épület a múzeum honlapján: <https://museum.wales/stfagans/buildings/oakdale/> (A letöltés dátuma: 2024. 01. 22.)

³⁵ A munkásépület a múzeum honlapján: <https://museum.wales/stfagans/buildings/rhydyar/> (A letöltés dátuma: 2024. 01. 22.)

nyász, munkás, polgár, kézműves, tehát a nem paraszti rétegek életmódjának, építészetének megjelenítését már a telepítési koncepció kialakításakor megtervezték. Az 1800-ban épült, hatlakásos, bányász és kohász munkáskolóniáról származó Rhyd-y-car-i sorház által egy épületen belül, hat időperiódusban lehet megfigyelni a kolónia életmódjának, építészetének és berendezésének változását. Az épületet az 1980-as évek elején telepítették át.³⁶

A bánya bejárata Dudley-ban (Steib Janka felvétele, 2023).

A munkás- és közösségi épület a St. Fagans National Museum of History-ban (Steib Janka felvételei, 2023).

³⁶ Cseri 1990: 37.

2022 szeptemberében az Észak-Angliában található Beamish, the Living Museum of the North-ban töltöttem el több napot,³⁷ amely egykori szénlelőhely területére épült. A múzeumban 1900-as évekbeli bánya,³⁸ valamint korabeli bányász házak és ipari épületek is megtekinthetők.³⁹ Az Észak-Angliában található Beamish, the Living Museum of the North alapítása a munkáskultúra kutatásához kapcsolódik: létrehozása az 1960-as években kezdődött egykori alapítója, *Frank Atkinson* kutatómunkájával. A múzeum ipari régióban található, ahol a szénbányászat és arra épülő nehézipar volt a meghatározó. Atkinson akkor kezdett gyűjtésbe, amikor már hanyatlásnak indult a környéken az ipari tevékenység.

Ipari épületek a Beamish múzeumban. (Steib Janka felvétele, 2022).

A múzeum létrehozásával az alapító célja egy életforma és életmód emlékének bemutatása és a helyi lakosság ösztönzése múltjuk büszke megőrzésére és identitásuk erősítésére, segítve jövőjük jobb megélését. Elképzelése megvalósult,

³⁷ Az utazás a „Kulturális örökségen alapuló felnőttképzés módszertana szabadtéri múzeumokban, társadalmi-történelmi traumák reprezentációjának és feldolgozási megoldásainak vizsgálatával” című Erasmus+ 2019-1-HU01-KA104-060844 számú mobilitási program keretében valósult meg.

³⁸ A bánya a múzeum honlapján: <https://www.beamish.org.uk/explore-discover/1900s-coliery/> (A letöltés dátuma: 2024. 01. 22.)

³⁹ Pit Village a múzeum honlapján: <https://www.beamish.org.uk/explore-discover/1900s-pit-village/> (A letöltés dátuma: 2024. 01. 22.)

a múzeum az 1970-es években létrejött. Kezdetben a helyi lakosság emlékezetével még hozzájárult a megjelenítési idő, az 1920-as évek emlékeinek közvetítéséhez a fiatalabb generáció számára.⁴⁰

Salgótarjánban 1965-ben nyílt meg Magyarország első földalatti bányamúzeuma a korábban üzemelő József lejtősakna vágatrendszerében. 1985-ben a bányakolónia egykori tiszti lakásában történeti kiállítást, a következő évben pedig külszíni bemutatót hoztak létre, ahol a földalatti és külszíni szállítás eszközeit állították ki.⁴¹ Tatabányán a bányák bezárása után 1988-ban nyitották meg a Szabadtéri Bányászati Múzeumot. 1987-ben a múzeumhoz került 13 bányaépület, amelyet a következő évek során felújítottak, rekonstruáltak az első bánya kapuzatát és földalatti bányatérseget hoztak létre, emellett történelmi emlékparkot, szabadtéri gépparkot alakítottak ki és két kolóniaházat építettek fel.⁴²

Németh Györgyi tanulmányban az ipari örökség magyarországi védelmének áttekintése során kitér több muzeális intézmény történetének alakulására, többek között az Oroszlányi Bányászati Múzeum, a Zsolnay Negyed, valamint több projekt (Ganz-park, Ózd-projekt) esetére is.⁴³

Az ipari létesítmények helyzetének alakulása Magyarországon

Hazánkban Kelet- és Közép-Európához hasonlóan a rendszerváltoztatással a nagyvállalatok tönkrementek, megszűntek, épületeik egy része kiürült, az elhagyott ipari létesítmények száma megnőtt. Az egykori gyárak, üzemek, bányák épületeit több helyen lebontották, vagy eredeti helyükön állnak kihasználatlanul, leromlott állapotban, sok esetben azonban átépítették őket és magánvállalkozásoknak adnak helyet. Rehabilitációjuk, funkcióváltásuk csak az utóbbi időben indult meg.⁴⁴ Ahogy *Paládi-Kovács Attila* leírja, az üzemek megszüntetésével, az iparágak leépítésével, az állami tulajdonok lebontásával, magánkézbe kerülésével az 1980-as évek végétől a munkásság helyzete is átalakult hazánkban.⁴⁵

Az újrahasznosítás, fenntarthatóság szempontjából a legideálisabb mód Magyarország esetében is a bányák eredeti helyén történő múzeumi megjelenítése, sok esetben azonban ez már nem lehetséges, az épületeket több helyen lebontot-

⁴⁰ Stevens 2010: 73.

⁴¹ Cs. Sebestyén–Szvircek 1997: 181–182.

⁴² Fűrészné Molnár 2002: 137–138.

⁴³ Lásd: Németh 2020: 313–321.

⁴⁴ Lepel 2009: 1.

⁴⁵ Paládi-Kovács 2020: 7.

ták, átalakították.⁴⁶ Az ipari építkezés, kolóniák életmódjának bemutatása a skanzenekben külső helyszínen értékmegőrző céllal valósulhat meg, ráadásul egy helyen több típusú és funkciójú épület jeleníthető meg, így a múlt szemléltetésének időben is térben is több szelete válik lehetővé. A szabadtéri muzeológia módszertanával az iparosodás hatását, az életmódban bekövetkezett változásokat ismertetni tudjuk.⁴⁷ A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 20. századi tájegységében egy lakóépülettel a munkásság életkörülményei, lakáskultúrája, egy közösségi épülettel pedig a közösségi életben betöltött szerepe is a látogatók elé tárható.

Paládi-Kovács Attila szerint a néprajz feladata a munkásság életmódjának és kulturális hagyományainak vizsgálata.⁴⁸ Megfogalmazza, a bányászok, mint a legkorábbi munkásréteg hagyományos épületeinek a nyugat- és észak-európai szabadtéri múzeumokhoz hasonlóan nálunk is helyet kellene adni. Kiemeli a karámokat, a félig földbe vájt házak rekonstrukcióként való megépítését, valamint a bányásztelepülések házait. Leírja, hogy a 19. század végén, a 20. század elején épült kolóniák épületeinek egy része ma is áll, és kisebb-nagyobb átalakításokkal lakóhelyként használják – őrizve a 20. század elején élt munkásgenerációk életmódjának emlékét. A házak áttelepítésével és múzeumi bemutatásával kapcsolatban azt a problémát veti fel, mint egy uradalmi cselédház vagy ONCSA-ház esetében, hogy:

„[...]Egyik sem a »nép« építőkulturáját, csupán egykori életmódját, pontosabban bizonyos foglalkozási rétegének »életmódtípus«-át hordozza.”⁴⁹

Kifejtette azonban, hogy az ipari munkásság életmódjának, lakáskultúrájának megőrkítése feladatában a szabadtéri néprajzi múzeumok illetékesek. Ezen intézmények feladata: az épületállomány, lakberendezés tárgyainak pusztulása, a munkáskolóniák lakosainak cserélődése miatt szükség van a mielőbbi kutatásra, az épületek felmérésére, néprajzi és levéltári adatgyűjtésekre, adatbázisok kialakítására.⁵⁰

⁴⁶ Találhatunk a felsoroltakon kívül Magyarországon is még további példákat az ipari örökség szabadtéri múzeumi bemutatására, azonban a tanulmánynak a szűkös kerete miatt nem célja ezek felsorolása és bemutatása.

⁴⁷ Jelen tanulmány nem tér ki a kutatás módszertani hátterére.

⁴⁸ Paládi-Kovács 2000: 239.

⁴⁹ Paládi-Kovács 2002: 157.

⁵⁰ Paládi-Kovács 2002: 157.

A 20. századi falu épületegyüttes koncepciója a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

Magyarországon a szabadtéri múzeumok a hagyományos paraszti társadalom bemutatását tekintették feladatuknak az 1990-es évekig, amikor megindult a közelítés a társadalmi múzeumvá válás felé, elkezdődött az idősíkok szélesítése a jelen irányába.⁵¹ A Szabadtéri Néprajzi Múzeum egyre nagyobb figyelmet kezdett szentelni az életmód vizsgálatának, a parasztság mellett a mezővárosi társadalom, iparos rétegek és az eddig háttérbe szorított társadalmi csoportok kutatására, a mai Magyarország területén kívül pedig a határon túli magyarság, a szórványmagyarság és a diaszpóra tanulmányozására.⁵²

Ahogy *Cseri Miklós* leírja, újszerűséget jelent, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum egy tájegységben kívánja megmutatni egy korszak legjelentősebb épületeit és az azokhoz kapcsolódó lakáskultúrát és életmódváltozásokat. A Skanzen 20. századi tájegységével megvalósulhat a 20. századi rurális változások bemutatása a múzeum széleskörű kutatási programjának köszönhetően.⁵³ „*A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai*” című kutatási program a 20. századi falu életében bekövetkezett változásokat örökítette meg néprajzi, muzeológiai és építészeti eszközök segítségével. A műtárgygyűjtés és néprajzi alap kutatás kiegészítette a múzeumban őrzött anyagot, és segített felmérni a jelenkori életmódbeli és népi építészeti változásokat, a modernizáció hatásának megörökítéséhez és elősegítette a hagyományos formák tovább élésének, valamint a közelmúlt és a jelen történéseinek megértését. A kutatás eredményei adják a 20. századi falu épületegyüttes telepítési koncepcióját.⁵⁴

A 20. századi magyar falu meghatározó épületei mellett – úgy, mint például kockaház, nyaraló –, valamint a közösségi épületek (orvosi rendelő, vegyesbolt) bemutatásán túl a tájegység a korra jellemző építményekkel is kiegészül, például hangosbemondóval, villanypóznákkal, közkutakkal. Szerepet kap a koncepcióban a falu iparosítása, a kétlakiság életformája és a falvakban megjelenő munkásság is. Az alapkoncepciót 2003-ban hozták létre. Az épületek kiválasztása folyamatos, jellemzően títusterves lakóházak, amelyek életmódbeli sajátosságokat is mutatnak. A tervezett épülettípusok között megtalálható egy munkáskolónia, vagy bányász-ház is, amely alkalmas a falu iparosításának szemléltetésére.⁵⁵ *Sári Zsolt* az épület-

⁵¹ Cseri–Sári 2015: 60–61.

⁵² Cseri–Sári 2015: 59.

⁵³ A kutatási programot 2006–2009 között az OTKA támogatta. A 20. századi falut bemutató épületegyüttes telepítési terve 2009-ben zárult, 2010–14 között az OTKA kutatási programok segítségével vált véglegessé. Cseri–Sári 2010: 8, 16.

⁵⁴ Cseri–Sári 2010: 15.

⁵⁵ Cseri–Sári 2010: 16–17.

együttesről írt tanulmányában a Felvég épületei között egy munkáskolónia épületét (példaként Ózdot említi) és egy bányászház (Kővágószőlős) elhelyezését javasolta.⁵⁶

Ahogy *Sári Zsolt* már korábban megfogalmazta, egy többcsaládos lakóház múzeumi megjelenítése lehetőséget adna a berendezés és életmód több időmetszetben való bemutatására.⁵⁷ Ugyanez a koncepció jelenik meg a Szabadtéri Néprajzi Múzeum bodrogközi cselédháza esetében, amelynél szintén több időszakában történik a bemutatás: az első szoba egy 1900 körüli állapotot, a második az 1930-as évek időszakát mutatja be, a harmadik szobában a berendezés időpontja az 1986-os év, a negyedik szoba pedig konyhaként és fürdőszobaként jelenik meg. Az épület megjelenítésével a múzeum fő célja a mezőgazdasági munkásság legalsó rétegének, az uradalmi cselédség életmódjának és lakáskultúrájának bemutatása.⁵⁸

A változások hatása, a bemutatás fókusza

A 20. századi falu épületegyüttes bemutatásával a Szabadtéri Néprajzi Múzeum hozzájárul ahhoz, hogy a néprajztudomány egy tágabb keretben értelmezze a terep fogalmát, valamint nyisson a szélesebb társadalmi rétegek felé. A társadalmi múzeumok a legutóbbi évtizedekben bekövetkező változások kutatásával segítségül szolgálnak a jelenkori építészeti és életmódbeli változások felméréséhez, hozzájárulnak a dokumentáláshoz és megértéséhez, ezáltal tudományosan hiteles kiállítások, tájegységek létrehozásához.⁵⁹

Nagyné Batári Zsuzsanna megfogalmazza, az *életmód-múzeummá* alakulással összetettebbé váltak a bemutatandó néprajzi jelenségek. Az élettörténetek kerültek a középpontba.⁶⁰ A bányászat, munkásság, az ipari tevékenységek hatásának múzeumi megjelenítésével a parasztságtól eltérő élethelyzetek bemutatása kerül a fókuszba.

Az ipari munkásság életmódjának bemutatásával az ipari fejlődés, valamint az 1990-es évektől annak hanyatlása és a társadalom életében bekövetkezett változások is megjeleníthetők. A korábban néprajzi terepen kívül eső csoport, a munkásság életmódjának kutatása keretében a még élő emlékezet segítségével lehet adatokhoz jutni. A gyűjtésekor mintául szolgálhat a német, osztrák múzeu-

⁵⁶ Sári 2003: 25.

⁵⁷ Sári 2003: 23–24.

⁵⁸ Kiss 2010: 25–34.

⁵⁹ Cseri–Sári 2015: 62.

⁶⁰ Nagyné Batári 2014: 87.

mok példája⁶¹ a lakosság bevonására, hogy fényképekkel, dokumentumokkal segítsék munkánkat. A munkásgenerációk leszármazottai körében még találhatunk olyan személyeket, akik információval, történetekkel és esetleg fényképpel, dokumentumokkal, tárgyi anyaggal tudják segíteni munkánkat. Szerencsés esetben a kolóniaépületekben még ugyanaz a család él, és információkkal tudnak szolgálni a családtörténethez és az épületek átépítéséről. Egy többszalados munkás kolónialakás megjelenítésével a Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak úgy gondolom, ezt a példát kellene követnie, hozzátéve, hogy amennyiben lehetséges, eredeti családtörténeteket jelenítsünk meg eredeti helyükön, a maguk valójában. *Paula Leionen* mondata követendő a múzeum berendezéséről, amely kifejezi, hogy a lakásokat önálló családonként, önálló egységenként kell értelmezni, adott időben, adott körülmények között:

„A lakások díszítése – a munkások életének bemutatása múzeumi környezetben olyan élethűen, ahogyan lehetséges. Tisztelettel, de félelem és szépítgetés nélkül.”⁶²

A bányász, munkás közösségekre a kutatás fázisában, valamint a kiállítás során is építhetünk. Jó például szolgál erre az észak-angliai Beamish Múzeum, ahol az egykori bányászokat és feleségeiket kérték fel, hogy tárgyak segítségével meséljenek a diákoknak a munkával és életmóddal kapcsolatban *Bányász emlékek* című projektjük keretében. Ezután közösen egy drámaelőadást hoztak létre.⁶³

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 20. századi tájegységében egy lakóépülettel a munkásság életkörülményei, lakáskultúrája, egy közösségi épülettel pedig a közösségi életben betöltött szerepe is a látogatók elé tárható. A munkásság szabadtéri múzeumi megjelenítésével többféle cél is megvalósulhat, az ipari örökség külső helyszínen való megőrzése mellett egy tágabb látogatói kör felé nyitás is lehetővé válik a múzeumi bemutatás során.

⁶¹ Ezekben az országokban helytörténeti jellegű munkáskultúra-kutatás alakult ki, a kiállításokkal egy-egy település, vidék munkáskultúráját igyekeztek bemutatni. A tárgyi anyag nagyrészt már nem volt megszerezhető, a múzeumok bevonták a helyi lakosságot a munkáskultúra otthonokban fellelhető dokumentumainak gyűjtésébe, így fotó- és dokumentumarchívumok jöttek létre, például Felső-Ausztriában, Steyr-ben. A program neve a svéd Sven Lindquist kifejezése nyomán: „Grabe wo du stehst”. Mészáros 1998: 669–670.

⁶² Leionen, Paula 2010: 152.

⁶³ A program legnagyobb érdeme a résztvevők elmondása alapján az volt, hogy felhívta a figyelmet a közösségi kapcsolatok fontosságára. Stevens 2010: 80–81.

Irodalom

BLOCH RAVN, Thomas

- 2010 A Den Gamle By megújítása. A száz éves dán Szabadtéri Múzeum története és jövője. In Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Szabadtéri múzeumok Európában*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 39–56.

CSERI Miklós

- 1990 Tanulmányúton a Welsh Folk Museumban (St. Fagans). In H. Csukás Györgyi (szerk.): *TÉKA 1990. 2. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájékoztatója*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 30–43.
- 2009 A 20. század bemutatásának lehetőségei az európai szabadtéri múzeumokban. In Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 9–20.

CSERI Miklós – SÁRI Zsolt

- 2010 A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 20. századi épületegyüttese. In Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Szabadtéri múzeumok Európában*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 7–18.
- 2015 Idősíkok tágulása a szabadtéri múzeumokban. In Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum. 57–66.

CS. SEBESTYÉN Kálmán – SZVIRCSEK Ferenc

- 1997 *Salgótarjáni új almanach 1*. Salgótarján: Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Köre

CSONTOS Györgyi – VASS Tibor

- 2001 *Ózdi munkáskolóniák (1861–1970). Gyári lakótelepek és lakásbelső története a századfordulótól az ezredfordulóig*. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület

DZSIDA József

- 1944 *A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. salgótarjáni bányászatának története 1868–1943*. Salgótarján: Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Igazgatósága. <https://mek.oszk.hu/06700/06791/06791.pdf> (Utolsó megtekintés ideje: 2024. 01. 22.)

FŰRÉSZNÉ Molnár Anikó

- 2002 A bányakolónia: egy sajátos telepi életforma szabadtéri múzeumi bemutatása. Tatabányán. *Néprajzi értesítő*, 84. 137–142.

GERBER Frigyes

- 1898 A munkásjóléti intézményekről. *Bányászati és Kohászati Lapok*, XXXI. 107–113, 131–136. <http://bkl.uni-miskolc.hu/1898/index.php> (Utolsó megtekintés ideje: 2024. 01. 22.)

KISS Kitti

- 2010 Cselédház a Bodrogközéből. *Ház és Ember*, 22. 25–34.

LEIONEN, Paula

- 2010 A munkások életének bemutatása egy szabadtéri múzeumban. In Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Szabadtéri múzeumok Európában*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 149–150, 152, 154.

LEPEL Adrienn

- 2009 *Az ipari épületek második élete és újrahasznoztásuk folyamata.* (PhD értekezés)
Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építész-
mérnöki Kar Építéskivitelezési Tanszék

MÉSZÁROS Borbála

- 1998 A munkásság kutatása az osztrák és a német néprajzban. *Ethnographia*, 109.
659–673.

NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna

- 2014 *Tájegység születik. Szabadtéri kiállítások rendezésének kérdései az Észak-
Magyarországi falu tájegység esettanulmánya alapján.* Szentendre: Szabadtéri
Néprajzi Múzeum

NÉMETH Györgyi

- 2020 Változó ipari táj és az ipari örökség megőrzése Magyarországon és Kelet-
Közép Európában. In Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor
(szerk.): *Munkás – kultúra – örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Ke-
let-Közép Európában és Magyarországon.* Pécs: Kronosz Kiadó. 307–333.

NICKEL VIRÁ RÉKA

- 2023 Újrahasznosítható múlt. Az ipari örökség hasznosításának lehetőségei Sal-
gótarjánban. In Ament-Kovács Bence – Eitler Ágnes (szerk.): *Örökségkép-
zés, kulturális emlékezet, identitás.* Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet.
279–327.

Ifj. NOSZKY Jenő

- 2007 *Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra,* Ru-
dabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány. [https://library.
hungaricana.hu/hu/view/SZAK_ASVA_Sk_2007_Noszky/?pg=55&layo
ut=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_ASVA_Sk_2007_Noszky/?pg=55&layout=s) (Utolsó megtekintés ideje: 2024. 01. 22.)

PALÁDI-KOVÁCS Attila

- 2000 *Az ipari munkásság.* In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz
VIII. Társadalom.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 239–308.
- 2002 Munkásház és lakás (1870–1920). In Cseri Miklós – T. Bereczki Ibolya
(szerk.): *Ház és Ember 15. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve. Tanulmá-
nyok Füzes Endre 70. születésnapja alkalmából.* Szentendre: Szabadtéri Népraj-
zi Múzeum. 147–162.
- 2007 *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században,* Budapest: Aka-
adémiai Kiadó
- 2020 Előszó. In Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás
– kultúra – örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép Európa-
ban és Magyarországon.* Pécs: Kronosz Kiadó. 7–13.

SÁRI Zsolt

- 2003 Egy falu a 20. századból. A 20. századi épületgyűttes lehetősége a Szabad-
téri Néprajzi Múzeumban. In Cseri Miklós – Füzes Endre (szerk.): *Ház és
Ember 16. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve.* Szentendre: Szabadtéri
Néprajzi Múzeum. 15–30.
- 2009 Típusterves építkezések és az életmód változásainak kapcsolata. In Cseri
Miklós – Sári Zsolt (szerk.) *Vidéki életmódváltozások a 20. században.* Szent-
endre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 38–52.

STEIB Janka

- 2022 *Bányászti lakás és munkáskolónia épület megjelenítésének lehetősége a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 20. századi falu épületegyüttesében* (Kézirat) Debrecen, Debreceni Egyetem. (Elérés a DEA-ban: <http://hdl.handle.net/2437/331028>)
- 2024 Ipari örökség és szabadtéri muzeológia. Gondolatok a munkáséletmód megjelenítésének lehetőségeiről a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In Cseri Miklós – Bereczki Ibolya – Nagyné Batári Zsuzsanna – Sári Zsolt – Szegedy-Kloska Tamás (szerk.): *Ház és Ember 35–36. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 47–62.

STEVENS, Christine

- 2010 Beamish – Szabadtéri múzeum és közössége egy változó ipari környezetben. In Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Szabadtéri múzeumok Európában*, Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 73. 80–81.

SZOMSZÉD András

- 2004 „Szerencse fel, szerencse le”... *Mizserfa*. Kazár: Kazár Község Önkormányzata. (Elektronikus megjelenítés: NKÖEOK–2007) https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Kazar/pages/Szerencse_fel/000_konyveszeti_adatok.htm (Utolsó megtekintés ideje: 2024. 01. 22.)

SZVIRCSEK Ferenc

- 1998 A szénbányászat és az urbanizáció kapcsolata Salgótarjánban. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXI*. (Tanulmányok Salgótarján a 20. században. Település- és társadalomtörténeti konferencia) 23–38.
- 2000 *Bányászkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnaaközén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19-20. században*. Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeum

VALUCH Tibor

- 2004 A hosszú háztól a kockaházig. In Rainer M. János (szerk.): *Hatvanas évek Magyarországon*. Budapest: 1956-os Intézet. 386–407. <http://www.rev.hu/rev2/htdocs/hu/kiadvanyok/60asevek.pdf> (Utolsó megtekintés ideje: 2024. 01. 22.)
- 2020 Munkás – társadalom – történet. Közelítések és fogalmi kérdések. In Valuch Tibor: *Mindennapi történeteink. Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Pécs: Kronosz Kiadó. 210–223.

ZENTAI Tünde

- 2003 A hidasi ház és telek berendezése. In Cseri Miklós – Füzes Endre (szerk.): *Ház és Ember 16. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 177–193.

Janka Steib

MUSEUM REPRESENTATIONS OF INDUSTRIAL LABOR

Due to the changing role of the open air museums, it is particularly important and relevant to understand the museum interpretation of the transformation of the members of the peasantry into industrial workers. The architecture, housing culture and intellectual traditions of the 20th-century working class can still be researched by relying on personal recollections. In my study, I intend to look at the possibilities of representing the industrial workers' colonies through the examples of museums located in Hungary and abroad. I aim to find answers to the questions of how the working-class lifestyle can be represented using the tools of open air museology, what kind of buildings and themes can be used and what can be adapted from foreign representations as well as what should be emphasized in Hungary. Therefore, I will examine the changes in the housing conditions of the working class and present the existing concept of the 20th-century building complex of the Hungarian Open Air Museum.

Industrial construction and the way of life of colonies can be displayed in an outdoor location in the skanzens with the aim of heritage conservation. Additionally, multiple types and functions of buildings can be shown at one and the same location, allowing for various segments of the past to be presented in time and space. By featuring coal mining and the manufacturing industry in an open-air museum, it is also possible to illustrate the development of the industry and its decline since the 1990s as well as the changes in the life of society.

By presenting industrial workers in an open-air museum, several goals can be achieved: in addition to preserving the industrial heritage in an outdoor setting, the museum can also be opened up to a wider public.

Örökségkonstrukció

Csiszár-Szabó Eszter
Kikilai Zsanett Sára

A szalma múltja és jelene

A hajdúnánási szalmafonás tradíciója és pedagógiai, ismeretterjesztő funkciója

CSISZÁR-SZABÓ ESZTER

Bevezetés

Hajdúnánás városa méltán büszke több évszázados történelmére, a hajdú eredetére, arra a távoli múltban gyökerező tradíciójára, amely máig hatóan meghatározza identitását és azt a képet, amit magáról mutat. Ennek szerves része a kulturális tradíció, az a szellemi örökség, amely mind a mai napig fellelhető a településen, és amelynek szerves részét képezi a szalma és mindaz, ami hozzá kötődik. Jól érzékelhető a város vezetőinek és a város lakóinak az a törekvése, hogy a múlt ne csak múlt legyen, a kulturális örökség pedig ne csak egy elvont fogalom, hanem egy élő, a mindennapokban is jelen lévő, a hajdúnánási élet részét képező tradíció. Egy olyan tradíció, amelynek megőrzése, ápolása és átadása következő generációk számára kiemelt célként fogalmazódhat meg.

Nagyon fontos tehát, hogy ne csak a múlt iránt érdeklődők és ne csak a múzeumlátogató városlakók tudják és ismerjék Hajdúnánás múltját és mindazt, amit a szalma jelentett ennek a városnak. Szélesebb körben be kell mutatni és meg kell ismertetni az emberekkel ezt a hatalmas örökséget, amely napjainkban újból felvirágozott, s ebből a szempontból különösen fontos közel vinni ezt a hagyományt a legkisebbekhez, a gyermekekhez, akik természetes nyitottságuknál fogva, gyermeki kíváncsisággal nyúlhatnak a szalmához, ahhoz a nyersanyaghoz, amely elődeik számára nemcsak megélhetést jelentett, hanem az identitásuk részévé is vált. Hajdúnánás neve ugyanis a századok alatt egybeforrt a szalmával, a várost az aranyszalma városának is nevezték, sőt a hajdúnánásiakat gyakran csak „szalmásoknak” hívták a környező településen élők.¹

¹ A tanulmány a K143711 sz. OTKA pályázat keretében készült. Az első híradások a hajdúnánási szalmakalap készítéséről a 19. század közepéről maradtak fent. Csatári Ottó híres útirajzában

Idáig azonban nagyon hosszú út vezetett el a katonáskodó hajdú vitézek világától. A kezdet kezdetén a letelepedett életet is meg kellett szokni, át kellett állni a folyton mozgásban lévő, állandó harcban élő hajdú vitézeknek a helyhez kötött, földművelő, állattartó életmódra. A földművelés egészen a 19. századig alárendelt szerepet játszott a városban az állattenyésztéshez képest. Nem volt egyszerű a váltás, de az, hogy földet kaptak, privilégiumokban részesültek és kiemelkedtek a jobbágyi sorból, nemcsak kárpótolta őket, de erős hajdú öntudattal is felruházta az itt élőket. Lassan aztán az élet természetes részévé vált a föld, a föld megművelése és az ezzel szorosan összefüggő állattartás.

A hajdúnánási szalmaipar fénykora

Hajdúnánás gazdaságát mindig is a mezőgazdaság határozta meg. Az itt letelepedett hajdúk nehezen tértek át a katonáskodásról a termelőmunkára, így eleinte elsősorban az állattenyésztés volt jelentős. A földművelés egészen a 19. századig alárendelt szerepet játszott a városban az állattenyésztéshez képest. A város ipara is elsősorban háziipari jellegű volt és főként az állattenyésztés, majd később a mezőgazdasági növénytermesztés igényeinek a kiszolgálását célozta. Tipikus, Kövér György által „protoindusztriális háztartásoknak” nevezett iparos családok éltek Hajdúnánáson és ők jelentették a helyi ipart:

„Ezek a protoindusztriális háztartások ugyanis tulajdonképpen nem szakadtak ki a mezőgazdaságból. Benne is maradtak, meg nem is. Szociálisan a falu peremére kerültek, mivel ezek a családok általában kevés földdel rendelkeztek, de nem mentek el a faluból, onnan próbáltak iparcikkeket a piacra vinni.”²

A legelső iparosok a városban még a katonáskodó életmódhoz szokott hajdúk igényeinek kívántak megfelelni, s így a szíjgyártó, a nyeregkészítő, a lópatkoló s a fegyverkovács a legősibb hajdúnánási iparosok közé sorolhatók.³ Barcsa János

(Úti emléklapok 1845-ről) a következőket írta: „Valahára beérvén a messi síkon csúcsos tornyával folytonosan előttünk lebegő Nánásra, ezt is csak olyan fecskéfészeknek találtam, mint más magyar mezővárost. Meglepő látvány volt ránézve, hogy a nép minden felől öllel hordta a piacra szalmakalapot. Nánás lakosai arról híresek, hogy itt, mint mondják, a szopós gyermekem túl a legöregebbik emberig mindenki úgynevezett rézkalapot fon szalmából, - azaz szalmakalapot csinál.” Idézi: Csontos 1975: 15.

² Gyáni–Kövért 2004: 79.

³ A város ipara Oláh József szerint „a hajdúk letelepedését biztosító korponai oklevél kiadása előtt, sőt még azután is csak a közvetlen, helyi szükségletek egy részét elégítette ki alkalmi iparosok, helyi ezermesterek, kettős foglalkozásúak tevékenységével háziipari szinten. [...] a város ipara még a XVIII–XIX. század fordulóján is ott tartott a fejlődésben, ahol az egyes rangosabb magyarországi városközpontok a XIII–XIV. században”. Lásd: Oláh 1973: 209.

közlése szerint a 18. század elején már volt a városban szárazmalom és mészárszék.⁴ Hajdúnánás iparfejlődését 1872-ig a céhes ipar jellemezte, majd ettől kezdve a 20. század közepéig a gépesített üzemipar fejlődésének időszakát élte a város. Az iparból élők száma eleinte nagyon alacsony volt, s csak lassan kezdett növekedni.⁵ Az iparosok számának gyarapodása lehetővé tette, hogy idővel céhekbe tömörüljenek. Erre Hajdúnánás esetében viszonylag későn került sor. A legelső a csizmadia cég volt, amely 1782-ben alakult meg. Mivel Hajdúnánás ekkor még Szabolcs vármegyéhez tartozott, s másutt már korábban megtörtént a cégrendszer kiépülése, így ez a cég a nagyállói csizmadiák filiájaként jött létre.⁶ Önállóságukra csak 1838-ban került sor.⁷

A céhes ipar kiszélesedése a 19. század elején következett be Hajdúnánáson. 1802-ben jött létre a szűcs cég, 1813-ban a szíjgyártó cég, 1832-ben az ács és a molnár cég, 1836-ban pedig az asztalosok, a lakatosok, és a kovácsok céhe. 1852-ben a város 176 iparosa és kereskedője összesen 16 legényt foglalkoztatott.⁸ A hajdúnánási céhek is szigorú rend szerint működtek. Az inasévek letöltését követően a tanoncot felszabadították, legénynek nyilvánították és kiállították a vándorkönyvét. Ahhoz, hogy mester lehessen pedig remekelnie kellett.

A 19. század derekán, amikor Nyugat-Európában már a gyáripar fejlődésének lehettek tanúi, hazánkban, főként az Alföldön és az északkeleti területeken, még mindig a céhek jelentették a hazai ipart. Kövér György azonban nem ebben látta a magyar iparfejlődés legnagyobb problémáját, hanem a belső iparfejlődés megszakítottóságában:

„Ebben a korszakban Magyarországon még a céhes ipar is újjászületőben volt, a céhek a mezővárosokra és a falvakra is kiterjesztették befolyásukat. [...] Nem egyszerűen a vidéknek a kézművesipari fejlődéséről van szó, hanem kifejezetten a mezővárosokba és falvakba települt kézműiparok dinamikájáról. [...] A magyar fejlődés igazi dilemmája azonban az, hogy a 19. század második felében [...] ezeknek a kézművesiparoknak a zöme ezeken a területeken is lehanyatlott, és nem ezekre támaszkodva jött létre a magyarországi gyáripar. A magyarországi iparosodásnak a legszembetűnőbb sajátossága ez a »megszakítottóság«.”⁹

⁴ Barcsa 1900: 72, 76–77.

⁵ 1702-ben 19 fő, 1788-ban 32 fő, 1828-ban 99 fő, 1849-ben pedig 169 fő számított iparosnak. A legtöbbben csizmadiák, molnárok, kovácsok és szűcsök voltak közülük. Lásd: Oláh 1973: 210.

⁶ Draviczky 2009: 9.

⁷ Oláh 1973: 211.

⁸ Oláh 1973: 211, 214.

⁹ Gyáni–Kövért 2004: 80.

A hajdúnánási céhrendszer egy évszázadig sem működött, mivel az 1872-es ipartörvény (1872. évi VIII. tc.) kimondta a céhek megszüntetését.¹⁰ Hajdúnánáson a céheket az ipartörvény értelmében ipartársulatok váltották fel. A csizmadiák még 1872-ben; az asztalosok, lakatosok, kovácsok 1873-ban; az ácsok, molnárok, kőművesek 1877-ben, a szűcsök pedig 1880-ban hozták létre ipartársulataikat a céhek helyén.¹¹

A céhek megszüntetése egyértelműen az iparfejlődés elősegítése érdekében történt. Az iparűzés szabadságának kimondásával és az új rendszer pontos szabályozásával pedig az 1884. évi ipartörvény (1884. évi XVII. tc.) egészen új világot teremtett.¹² Hajdúnánáson az 1884-es ipartörvény értelmében a létrejött, egyes iparban dolgozókat tömörítő ipartársulatoknak ipartestületet kellett létrehozni.¹³

Hajdúnánáson az ipartörvény által előírt ipartestület létrehozása viszonylag későn következett be. Jarabin József és társai beadványára 1903. április 5-én összeült a város iparossága és 223-an szavaztak a Hajdúnánási Ipartestület megalakításáról. 160-an mellette, 63-an pedig ellene. Az Ipartestület 1904. szeptember 5-én elnökké Mikó Gyula asztalos mestert választotta meg. A jegyző Dobrossy István, az iparostanonc iskola igazgatója lett.¹⁴ A Hajdúnánási Ipartestület 1908 nyarán tagja lett az Ipartestületek Országos Központjának is, abban az évben, ami-

¹⁰ „83. § A jelen törvény életbeléptetésétől számított 3 hó alatt valamennyi fennálló czéh megszűnik. Ha a volt czéhtagoknak többsége ezen törvény életbelépte után 9 hó alatt ipartársulatot alkot, a megszűnt czéh vagyona ezen társulatra száll, ellenkező esetben a volt czéhtestület vagyona a czéh közgyűlése által közhasznú iparczélokra adományozandó, s ha a gyűlés ily határozatot hozni nem akarna, a társulati vagyonnak ipari czélokra való fordítása iránt az illető törvényhatóság fog határozni.” 1872. évi VIII. törvénycikk. Az ipartörvény, 83.§. Lásd: Márkus 1896: 29.

¹¹ Oláh 1973: 221.

¹² Kimondta a szabad iparűzést: „1. § A magyar korona országai területén minden nagykoru, vagy nagykorúnak nyilvánított egyén, nemre való tekintet nélkül, ezen törvény korlátai közt bármely iparágat, ideértve a kereskedést is, bárhol, önállóan és szabadon gyakorolhat.” A törvény jelentősen megkönnyítette az iparossá válást azzal is, hogy lefektette, hogy ezentúl nem kell tanoncbizonyítvány az iparűzéshez, csak a gyakorlottságot kell igazolni: „9. § A törvény életbelépte után következő három éven át a 4. §. szerint képesítéshez kötött mesterség önálló üzésének bejelentésekor csak azt kell alkalmas módon igazolni, hogy a bejelentő szakbavágó műhelyben vagy gyárban szakbavágó munkával két évig foglalkozott; a tanoncbizonyítvány bemutatása nem követelhető.” 1884. évi XVII. törvénycikk. Ipartörvény. 1.§, 9.§. Lásd: Márkus 1897: 59, 61.

¹³ „122. § Törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsal bíró városokban, továbbá oly községekben, melyekben a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosok száma legalább százra megy, a képesítéshez kötött mesterséggel (4. §) foglalkozó iparosok kétharmadának kívánatára, az illetékes ipar- és kereskedelmi kamara meghallgatásával és a törvényhatóság hozzájárulásával az iparhatóság által ipartestületek alakítandók.” 1884. évi XVII. törvénycikk. Ipartörvény. 122.§. Lásd: Márkus 1897: 81.

¹⁴ Draviczký 2009: 26–27.

kor Mikó Gyula helyett Kéki Márton kőműves lett az elnök, Répássy Gyula az al-elnök és Forrai Miklós a pénztáros.¹⁵

A korszak hajdúnánási iparfejlődésének csúcsát azok a dualizmuskori üzemek jelentették, amelyek méretükben megfeleltek egy kisebb gyár kívánalmainak: 1874-ben Zaphir Izrael ecetgyárat, 1893-ban Bartha Imre könyvkötő mester könyvnyomdát, 1908-ban Pauchly Béla mezőgazdasági gépgyárat, Berencsy Gyula Hússzövetkezetet alapított. A 19. század végén emellett 4 gőzmalom,¹⁶ 2 szódavízgyár (Szivó Istváné és Sáfár Lázáré), 1911-től a Hajdúnánási Háziparosok Szövetkezete, 1918-tól a Hajdúnánási Konzervgyár és Kertgazdasági Rt. is működött a városban.¹⁷ A legjelentősebbnek azonban minden kétséget kizáróan a szalmaipar számított Hajdúnánáson.

A szalma, mint nyersanyag régóta része volt a mindennapoknak. Eleinte állatok almozására, takarmányozására használták, vagy az építkezések alkalmával összezúzták és töreket állítottak elő belőle. Később azonban felismerték, hogy szélesebb felhasználási lehetőségek rejlenek benne. A búza szára, a szalma kéznél volt és feldolgozása során komolyabb eszközigény sem merült fel. Könnyen megmunkálható volt, és nagyobb erőfelfejtésre sem volt szükség a szalma esetében. Az aratásnál az erősebb, fonásra alkalmas szálakat elkezdtek kiválogatni, majd a szemeket kicsépelelték belőle, a kalászt levágták róla, kévébe kötötték és a padláson tárolták, szárították.¹⁸ Ezt követően a fonás előtt vastagság szerint osztályozták és főként hétszálalapos fonatot készítettek belőle.¹⁹ Ezek a fonatok kerültek aztán felhasználásra a szalmakalapok, táskák, kosarak stb. előállításánál. A kalapkötés, a kalapvarrás mind-mind kézimunkával történt főként a csendesebb téli időszakban, majd a kalapok árusítását is a helyiek végezték a különböző vásárok alkalmával, mintegy kiegészítő jövedelemként.²⁰

¹⁵ Draviczky 2009: 31.

¹⁶ Csiha Elek gőzmalma, a Csiha-malom mellett Csohány Antal malma, a Herczog és társa, valamint a Társulati Gőzmalom (R.T. Gőzmalom) működött.

¹⁷ Oláh 1973: 228–229.

¹⁸ A szalma előkészítéséről: a gyűjtésről, a tisztításról, a tárolásról, a fehérítésről és színezésről, valamint az áztatásról bővebben: Tüskés 2005: 9–14.

¹⁹ A hétszálalapos fonat úgy készül, hogy négy szál áll jobbra, három balra és a jobb szélső a mellette lévő előtt, kettő alatt megy a bal oldala legbelső szálnak. A baloldali legszélső is egy fölött és kettő alatt megy át a túlsó oldalra. A toldásra mindig akkor kerül sor, amikor négy szál van a jobb oldalon. A hétszálalapos fonat készítéséről és a többi fonattípusról részletesen lásd: Tüskés 2005: 123–124; 111–132.

²⁰ 1860-ban a következő tudósítást lehetett olvasni a hajdúnánási szalmakalapfonásról: „A nánási nők a szalmakalapfonást már régtől kenyérkeresetképp üzik, úgy hogy minden ház szalmakalapműhely volt. A nők ősztől tavaszig kalapot fontak, ekkor megjelentek Debreczenből a szalmakalap-kupeczek s a nánási asszonyoknak szép összeg pénz ütötte markát. Még úri házak is voltak, hol az úrhölgy cselédeivel fonta a kalapot, sőt szedte s adta a kereskedőknek ezrenként. Nyári napokban zsúfolva van a piac a fehérnép csoportja által, kik áruikat nyalábbal vagy toronyba rakva hordják karjaikon. A váráson kapott pénzt a leányok rendszeren a boltba viszik,

Azt, hogy pontosan mikor kezdődött Hajdúnánáson a szalmakalap készítése, nem tudjuk megmondani. Barcsa János korai várostörténetében így fogalmaz:

„Szájhagyomány szerint a szalmakalap készítést Drávicki Zsuzsánna és Sári Katalin nevű lányok tanulták el valahol és ismertették meg Nánáson 1810-ben.”²¹

Egyes leírások szerint viszont az 1820-as évek elején jelent meg a városban, amikor egy napóleoni háborút megjárt obsitos katonája Olaszországban sajátította el a szalmafonás technikáját.²² Ő hozhatta Böszörményből Nánásra, mivel egy ideig Böszörményben és Dorogon is foglalkoztak vele, de végül csak Nánáson maradt fenn. 1922-ben egy akkor 82 éves birtokos úrasszony, özvegy Gaál Istvánné és más idősebb nánási is úgy emlékezett, hogy több mint 108 éves múltja van a szalmaiparnak Hajdúnánáson. Eszerint tehát legalább 1814 óta jelen lehetett a városban a szalmafeldolgozás.²³ Nehezíti a pontosabb behatáro-

id. Jankó János grafikája.

(Forrás: *Vasárnapi Újság* 15. évf. 47. sz. 1868. november 22. (vasárnap), 565.

mert a hajdúnánási hajadon igen szeret czifrán jární.” *Vasárnapi Újság* 7. évf. 39. sz. 1860. szeptember 23. (vasárnap), 474. Idézi: Csontos 1975: 16.

²¹ Barcsa 1900: 295.

²² Frecskay János a kézmű- és műiparról szóló négykötetes könyvében valószínűsítette, hogy a szalmakalap készítés technikája Olaszországból indult el, és mindenütt az olasz eljárást vették alapul: „A legjobb szalmafonadékot tudvalevőleg Olaszország szolgáltatja; mert csak az olasz föld termi meg a finom, hajlékony szalmát egész tökéletességében. Flórencz környéke egy évben 4-5 millió tallérnyi árút visz a világpiacra belőle feldolgozva, melyből a nyersanyag az értéknek mintegy negyedrészt képezi.” Lásd: Frecskay 1881: 140. Bővebben Csizsár-Szabó 2024.

²³ Móricz Pálnak a Magyarság hasábjain megjelent írásában a következőket olvashatjuk a hajdúnánási szalmakalap eredetéről: „A nánási szalmakalapfonás és varrás eredetéről keveset tudnak a fiatalabbak. Az egyik szerint 1860 tájt kezdődhetett, mert azelőtt, szerinte inkább szőttek-fontak. Özvegy Gaál Istvánné 82 éves urasszony, birtokosnő és más korosabb nánásiak viszont úgy emlékeznek, akként tudják, hogy több mint 108 éves múltja van a bevált szép háziiparnak. Az 1840-es években már szélére művelték, az 1920-as évek elején (ugy lehet, még előbb?) valami obsitos katonája Böszörményből hozta Nánásra az első szalmafonást. Az obsitos Olaszor-

lást az is, hogy tárgyi emlékek nem maradtak meg ebből az időből, mivel a szalma nem időtálló anyag, könnyen lebomlik, a szalmából készült tárgy pedig rövid élet-tartamú, gyakran cserélni kell. Ez volt az egyik fő oka annak, hogy aki megszerette a szalmából készült eszközöket, kalapokat, az gyakran visszatérő vásárlóvá vált és hozzájárult az állandó kereslet fennmaradásához.

A szalmakalap-készítés és a szalmafeldolgozás annyira jövedelmező volt és annyira elterjedt, hogy még a gyermekek is bekapcsolódtak a munkába, amit az Csohány László főjegyző 1882-es nyilatkozatából is kiderül:

„[...] a földműves és iparos osztályhoz tartozó nők legnagyobb része, a 6 évesnél idősebb gyermekekkel és a napszámos osztályhoz tartozó férfikkal együtt szabad idejüket ezen iparnak szentelik, s a tavaszi hónapokban naponként szalmakalapvásár tartatik, melyen nem csak a kész kalapok, hanem a megvarratlan szalmafonatok is, az ország különböző helyeiről ide jönni szokott vevőknek elárúsítatnak. A kész kalapok ára – minőség szerint és darabonként 3-60 krajcárig váltakozván – első tekintetre csekélynek mutatkozik ugyan, azonban miután egy más munkák által el nem foglalt nő az őszi és téli hónapokban általa készített kalapokból 10-50 forintot is árulhat: ezen ipar a város lakosságának évenként jelentékeny jövedelmet szolgáltat, mely azonban számban még hozzávetőleg is meg nem határozható.”²⁴

A szalmakalap-készítés jövedelmezőségéhez nem férhet kétség, hiszen az szalmaipar felvirágzása még csak ezután következett be.²⁵ Az 1870-es évektől már teljesen természetes részét képezték a mindennapoknak a nánási kalapkereskedők, főként asszonyok, akik eleinte csak saját termékeiket árulták, majd később felvásárolták a kalapokat, később a fonatokat is és saját házaikban berendezett műhelyeikben fogadott asszonyokkal dolgoztatták fel. Az árukat aztán más városokba, távoli vidékekre is elvitték, szekéren majd később vonaton bejárták Erdélyt, Kárpátalját, Eger, Miskolc, Rimaszombat, Gyula városait, de voltak, akik megfordultak Havasalföldön és Galíciában is.²⁶

szágban tanulta a szalmafonást, darab ideig Böszörményben, Dorogon is foglalatokodtak vele, állandóan Nánáson honosodott meg, máiglan fennmaradt.” Lásd: Móricz 1922: 6.

²⁴ Idézi: Csontos 1975: 18.

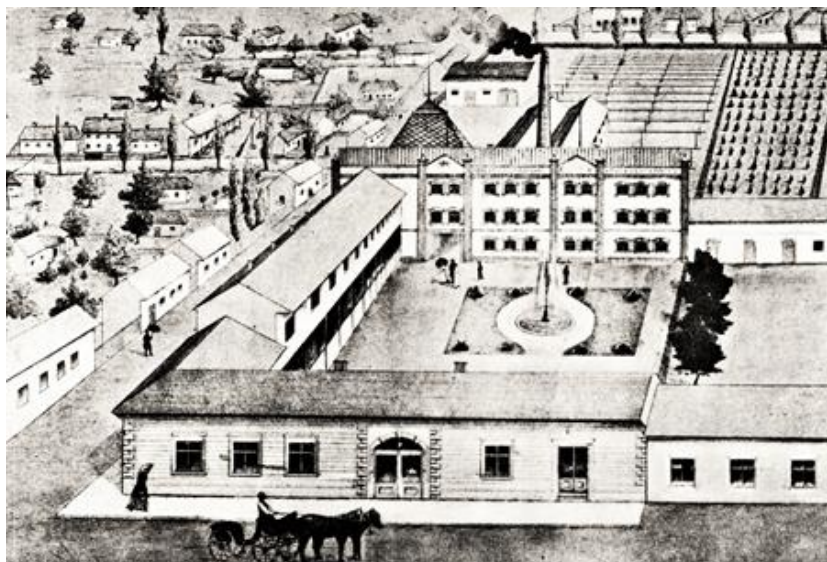
²⁵ Kovács Balázs idős nánási ember 1975-ös visszaemlékezése szerint „egy gyermeknek való szalmakalapot 6-8 krajcárért lehetett kapni. Akkoriban egy véka búzát 90-95 krajcárért, egy liter tejet 2 krajcárért, egy 7-8 kilós kenyert 55-60 krajcárért adtak [...] Akik komolyan foglalkoztak a szalmafonással, azoknak elég jó jövedelmet biztosított.” Lásd: Csontos 1975: 18; Gergelyffy 1942: 17.

²⁶ Ilyen kereskedő asszonyok voltak például Mirkó Gáborné, Daróczi Katalin, Mikó Zsuzsanna, Kovácsné Brenza Mária, Kiss Jánosné, Csontosné Nyikon Juliánna és mások. Móricz Pál szerint: „A régi időben Mirkó-néni (a nemes thedeji Mirkóné) volt egyik legelső, a vásárookra eljáró nagy szalmakalapárus asszony s mint híres szalmafonó asszony Jankó Borcsa emlékezetes.” Móricz 1922: 6.

A kiegyezést követően, a hazai ipar fellendülésével a házi ipar is átalakult, s ez alól a szalmafonás sem volt kivétel. Megjelentek az első szalmaipari üzemek, amelyek még professzionálisabbá tették az iparágat, de egyben meg is változtatták azt. Móricz Pál tanúsága szerint:

„A tulajdonképpeni gyáripár, mely a szépen fejlődő háziipart teljesen más irányba szorította, megváltoztatta, sőt éppen a nánási szalmakalap cégérével visszafejlesztette, az 1880-as évektől kezdődik, az üzletembereke ennél az iparnál előzőleg, mint csak közvetítők szerepeltek.”²⁷

A vasút megjelenése azonban mindent megváltoztatott. A háziipar már nem volt képes a növekvő igényeket kielégíteni, a gyáripár megjelenése szükségszerűvé vált.²⁸

Sohler István gyára a Hunyadi utcán. (Forrás: Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, Hajdúnánás.)

A dualizmus időszakának legjelentősebb üzeme minden kétséget kizáróan Sohler István 1891-ben alapított szalmaipari gyára volt. Készített szalmakalapot,

²⁷ Móricz 1922: 6.

²⁸ Szabó Magdolna helytálló megállapítása szerint: „Amikor 1884-ben Debrecen felé kiépült a vasútvonal, a szalmakalapot terjesztése megállíthatatlanná vált. Özönlöttek az idegen kereskedők, s nem volt ritka, hogy 3-4, fonattal és készáruval megrakott vagon hagyta el az állomást. A kora tavaszi hónapokban, főleg a szerdai piaci napon lepték el Debrecenből, Budapestről, sőt Bukovinából, Havasalföldről, Moldvából érkező kereskedők a várost, hogy a nyári szezonra elláthassák a felvevő piacot.” Szabó 2015: 73.

csizmát, papucsot, kosarat, szőnyeget stb. Termelése elérte a 400 ezer darabot is. Sohler István 1855-ben, Szepes vármegyében született és Debrecenben végezte el a felsőkereskedelmi iskolát, majd 1878-ban Hajdúnánáson telepedett le. A háziipari termelés fejlesztése érdekelte és ennek érdekében tanulmányutat tett 1886-ban Drezdába, 1890-ben pedig Párizsba. Ezt követően, hazaérkezve és a külföldi tapasztalatokkal felvértezve rendezte be azt a háromemeletes, 40 munkás foglalkoztató szalmakalapgyárat, amely előbb országos, majd nemzetközi hírnévre tett szert.²⁹ 1890-ig a kalap minden részét kézzel készítették, majd megjelentek az első szalmakalap-varrógépek, amiket Sohler István Drezdából hozatott a H. Grossmann cégtől darabonként 90-110 forintért. Szintén a Sohler-cég alkalmazott először fémsajtókat a kalapok vasalásához.³⁰

A Sohler-gyár a millenniumi országos kiállításon is bemutatta termékeit és a „jeles munkáért, nagyban való termelésért, kivitelképességért és haladásért” megkapta a millenniumi nagyéremet is, mivel termékei a külföldi árukkal minden tekintetben versenyképesnek bizonyultak.³¹ Sohler István fia, Sohler Béla még 1910-ben vette át a cég irányítását és az első világháború alatt már termelési gondok jelentkeztek a magas vámok, a háborús körülmények és a munkaerő bevonulása miatt. A termelés végül leállt és a gyár tulajdonosa 150 ezer koronát fektetett hadikölcsönbe.³² A háború végén a gyár szinte teljesen megsemmisült, mivel gépeit a megszálló román csapatok leszerelték és elszállították.³³ Sohler István a gyár vezetésének átadását követően azonban részvénytársaságot alapított, amely 1930-ig fennállt és néhány kalapgyárat és kalapvarró iparost érdekképviseletbe tömörített. Ez volt a Hajdúnánási Szalmakalapkészítők Szövetkezete Rt. A két világháború között működő szalmakalapgyárak azonban alig hasonlítottak a háború előtti gyárakhoz. Felszereltségben és termelési kapacitásban sem tudták megközelíteni a háború előtti színvonalat.³⁴ A gyáralapító Sohler István végül 79 éves korában, 1934. szeptember 9-én hunyt el.³⁵

A legnagyobb Sohler-gyár mellett a Kattler Bernát-gyár 1894-ben, a Herbst Jakab-gyár 1895-ben alakult meg, majd 1896-ben jött létre a Meskó-gyár.³⁶ Szen-

²⁹ A Millenniumi országos kiállítás kitüntetettjei között Sohler István is szerepelt. Lásd: *Ország-Világ*, 17. évf. 50. sz. 1896. december 13. 797–798.

³⁰ Lásd: Igmándy 1940: 73.

³¹ *Budapesti Hírlap* 16. évf. 343. sz. 1896. december 18. (vasárnap), 10.

³² N. Szabó 2008: 207.

³³ Az eredeti Sohler-gyárban megszűnése évében 115 belső munkás dolgozott, a bedolgozók száma pedig 1400 körül volt. Az összes üzemben ekkor együttesen 250 belső munkás volt, néhány évvel korábban még 439 fő dolgozott a hajdúnánási szalmaiparban főállású belső munkásként. Lásd: Csontos 1975: 28–29.

³⁴ Csontos 1975: 29–30.

³⁵ *Nemzeti Újság* 16. évf. 214. sz. 1934. szeptember 22. 7.

³⁶ A Meskó-gyár Meskó Rith Irén tulajdona volt, de egyes kutatók a Meskó R. I. rövidítés alatt Meskó Rith Istvánt sejtik. Lásd: Szabó 2015: 75.

der Hermann 1897-ben, Kattler Hermanné 1906-ban, Klein Lajos 1907-ben, Fried Ernő 1913-ban, Hornstein József 1916-ban, Hornstein Teréz pedig 1927-ben alapította meg a gyárát Hajdúnánáson.³⁷ A magyar városok 1912-es évkönyve összesen 11 szalmakalapgyárost tartott számon Hajdúnánáson, 1921-ben viszont már csak nyolc gyáros és tíz szalmakalapkereskedő szerepelt a címtárban.³⁸

Herbst Jakab szalmakalapgyára.

(Forrás: Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, Hajdúnánás.)

Az ipari fejlődés iránya a dualizmust követően Hajdúnánáson is megváltozott mivel az első világháború a hajdúnánási iparosságot is érzékenyen érintette. Sokan frontszolgálatra vonultak, s vissza sem tértek. A trianoni béke ráadásul a felvevőpiacokat is beszűkítette. A Sohler-gyár elsősorban azért ment tönkre, mert a Monarchia piacaira termelt, így annak szétesése a piacok elvesztését is jelentette.³⁹ Néhány gyár átköltözött megszállt területekre, Husztra, Máramarosszigetre, Szatmárra, Marosvásárhelyre, Zentára stb. Hajdúnánásról elvitték a legügyesebb szalmafonó asszonyokat, akiket jól megfizettek, és akik kiképezték az ottani munkásokat, majd ezt követően kiadták az útjukat. Mivel az utódállamok új ipa-

³⁷ Tüskés 2010: 54.

³⁸ 1912-ben Sohler István gyára mellett Szender Hermann, Herbst Jakab, Jakobovics Mór, Linczer Sámuel, Hornstein József, Stern Salamon, Klein Fülöp, Berkovics Emánuel, Glück Baruch, valamint Spitzer Henrik és fia is szalmaipari gyárat üzemeltetett Hajdúnánáson. 1921-ben viszont már csak 8 gyáros maradt: Sohler István, Frölich S. Sándor, Weisz Salamon, Glück Brauch utódai, Hornstein József, Kattler Bernát, Klein Náthán, Linczer Sámuel és a Meskó-gyár. Lásd bővebben: Szabó 2015: 84–85.

³⁹ A hajdúnánási szalmaipar fénykoráról és a Sohler-gyár történetéről bővebben: Csiszár 2023: 185–186; Szabó 2015: 70–87; Csontos 1975: 25–29.

ruk védelmére magas védővámot vetettek ki a szalmaárukra, ez tovább szűkítette az exportlehetőségeket.⁴⁰

A *Városok Lapja* 1934. július 1-jén már a szalmakalap-ipar pusztulásáról írt:

„Négyezer munkásnak adtak valamikor kenyeret a hajdúnánási kalapgyárak, amelyeknek száma idővel 28-ra emelkedett. Hajdúnánás szállította a szalmakalapot az egész monarchia területére. Volt olyan esztendő, amikor három millió szalmakalapot vittek el Hajdúnánásról. Az idén ötvenezerre csökkent a kiszállítás. A nánási szalmakalap-ipart megölte Trianon. Mert elsősorban Erdély, a Felvidék, Horvátország voltak a nagy fogyasztó területek. Tizenkét krajcárért pompás nánási szalmakalapot kapott a horvát, az oláh, a tót, meg az erdélyi magyar. Mikor »kitört« a trianoni béke, egyszerre vége szakadt mindennek. A határon nem engedték át a szalmakalapot, a gyáros csődbe ment, a munkás éhezni kezdett. Hajdúnánás város azóta maga is a tönk szélére jutott. Mos már a régi négyezer helyett alig 100-120 ember dolgozik a szalmakalapgyárakban.”⁴¹

A Horthy-korszakban a szalmaipar visszaesése ellenére sem halt ki az iparág, sőt az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) létesítését követően az ínségalap terhére alakított közjóléti szövetkezet vette át a szalmaáruk értékesítését és bekapcsolódott a Hangya Országos Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet is. Ettől kezdve a szalmafonatok készítése és a szalmavarrás jobban kifizetődővé vált, ami a szalmaipar fellendülését hozta magával.⁴² 1943-ban már százezer pengős megrendelésekkel dolgozott a hajdúnánási ONCSA-központ. Volt olyan nap, amikor 30.000 pengő munkabért fizettek ki. Közel 3500 fő dolgozott a szalmafonatokon és akár napi 6 pengőt is meg lehetett keresni.⁴³ A vezetők Dr. Nagy Imre főjegyző, Almási Lajos és Szabó József voltak.⁴⁴

A két világháború közötti időszak legnagyobb kulturális és közösségi eseménye a Hajdúságban minden kétséget kizáróan az 1937. szeptember 5. és 12. között tartott Hajdúhét volt. Egy olyan nagyszabású bemutatása és seregszemléje volt ez a Hajdúság kulturális, művészeti és gazdasági értékeinek, amely során az egész ország figyelme a régióra terelődött. A Hajdúhét mezőgazdasági, ipari és kulturális kiállításain és versenyein a résztvevők között 376 díj került szétosztásra, amelyből 228 tárgyi jutalom és 148 oklevél formájában került átadásra.⁴⁵ A Hajdúhét alatt számos ünnepség, gyűlés, konferencia, bál, verseny és egyéb látvá-

⁴⁰ Lásd: Igmándy 1942: 65.

⁴¹ *Városok Lapja* 29. évf. 13–14. sz. 1934. július 1. 378.

⁴² *Nemzeti Újság* 23. évf. 227. sz. 1941. október 5. (vasárnap), 4. Ahol a szalmából aranyat varázsolnak c. cikk.

⁴³ A második világháború alatt a magyar, a német és az olasz hadikórházakban hajdúnánási szalmapapucsban jártak a betegek. Lásd: *Tiszántúli Gazda Kalendárium* az 1943. évről: 193.

⁴⁴ Draviczky 2010: 38.

⁴⁵ Szállkay Antal polgármester 1937. december 21-i beszámolója a Hajdúhétről: 26.

nyosság színesítette a programkínálatot. A legfontosabb ünnepek között szerepelt a Hajdúnánási Bokréta bemutatója a szalmakalapfonásról.⁴⁶

A hajdúnánási szalmaipar a 20. század második felében

A szalmafonás a második világháború után visszaszorult a városban. A régi, ONCSA-féle közjóléti szövetkezet 1945 tavaszától Földműves Szövetkezet néven folytatta a működését az ONCSA tulajdonából átkerült Hunyadi utca 8. száma alatti egykori Sohler-féle szalmakalapgyárban.⁴⁷ Majd néhány év múlva ezen a szövetkezeten belül alakult meg 1951. május 8-án a Hajdúnánási Szalmafeldolgozó Háziipari Szövetkezet, amely 1952-ben az utolsó szalmaipari üzem eszközeit is megkapta.⁴⁸ 1952. január 12-én a végrehajtó bizottság határozatban törölte el Herbst Jakab iparjogositványát és felszólította a megmaradt áru- és nyersanyagkészletének az átadására, amiket nagykereskedelmi áron számoltak el. Így Herbst Jakab, az utolsó szalmakalapgyáros is be kellett fejeznie működését és eszközeit át kellett adnia az új szövetkezetnek.⁴⁹ 1952. április 21-én elkészültek a szövetkezet alapszabályai is, felelős elnöke pedig Szabó József hajdúnánási lakos lett.⁵⁰ A szövetkezetnek 350 dolgozója volt, közülük 341 nő.⁵¹

1951-től a városban működött a Hajdúsági Szalma és Vegyes Háziipari Szövetkezet (Hajdúnánás, Balassa utca 1.) is. A szövetkezet fennállásának 20 éves jubileumát ünnepi közgyűlés keretében ünnepelték meg, amire 1971. október 29-én, Hajdúnánáson, a Hajdúnánási Művelődési Ház nagytermében került sor.⁵² A szövetkezet országos tekintetben a közepes nagyságú szövetkezetek közé tartozott. Működési területe Hajdúnánáson a szalma-, és fűzkeszárás, a cirokseprű, a textilkonfekció és a kézi horgolt cikkek körére terjedt ki, valamint a faáru termelésre központi műhellyel és bedolgozó rendszerrel. Derecskén fűz demizsonfonó műhely működött központi műhely rendszerben, Létavértesen fűz keszárás üzem volt központi műhelyi és bedolgozó rendszerben. Hajdúdorogon textilkonfekció, Tiszavasváriban textilkonfekció és kézi horgolt áru készítés, Hencida köz-

⁴⁶ Szálkay Antal polgármester 1937. december 21-i beszámolója a Hajdúhétről: 26–31.

⁴⁷ Fülöp 1969: 6.

⁴⁸ Draviczky 2010: 38.

⁴⁹ Szabó 2015: 87.

⁵⁰ Csontos 1975: 37–38.

⁵¹ *Hajdú-Bihari Napló, A Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar megyei bizottságának lapja*. 1964. október 22. csütörtök, 3. lap

⁵² Lásd: *Hajdú-Bihari Napló, A Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar megyei bizottságának lapja*. 1971. október 26. kedd. 1. lap

ségben pedig szalmafonást és csuhéaru készítést végeztek szintén bedolgozással.⁵³

A szocialista nagyüzemekben kombájnok által összetört szalmából azonban nem lehetett fonatot készíteni, ezért a háziipari szövetkezet külön termeltetett fonásra alkalmas, kaszával aratott szalmát, de ennek ellenére az 1970-es évekre szinte teljesen megszűnt a szalmafonás Hajdúnánáson. A szalmafonás hagyományát néhány parasztasszony őrizte, akik közül kiemelkedett Reszegi Sándorné Nagy Mária, aki a saját kezűleg készített szalmakalapjaival, szatyraival, varródobozzaival, szőnyegjeivel és egyéb eszközeivel egyre nagyobb népszerűsége tett szert és 1984-ben, Nyíregyházán az Országos Népművészeti Kiállításon is bemutatta termékeit. A nyári művészeti alkotótáborban is ő oktatta a szalmafonást az érdeklődőknek, s nagy szerepe volt abban, hogy az ősi tudás fennmaradt a városban. Még az 1980-as években csatlakozott a Hajdú-Bihar Megyei Népművészeti Egyesülethez és 1993-tól népi iparművészként dolgozott, több évtizedes hagyományőrző tevékenységével pedig méltán érdemelte ki 2002. augusztus 19-én, a Népművészeti Egyesületek Szövetségének legnagyobb kitüntetését az „Év Mestere” díjat. Reszeginé Nagy Mária emellett 2013. november 22-én a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat közgyűlésétől a népi hagyományok ápolása és megőrzése érdekében végzett kiemelkedő színvonalú munkája elismeréseként Kőlcsey Ferenc-díjban részesült, 2014. augusztus 17-én pedig az emberi erőforrások miniszterétől a Népművészet Mestere díjat vehette át.⁵⁴

A nagy múltú szalmaipar újjáéledése napjainkban – a szalma és a gyermek kapcsolata

Mint a fentiekből is kiderült, csupán néhány lelkes asszony kitartásának, elhivatottságának, hagyományőrzésének köszönhető, hogy a hajdúnánási szalmafonás, az a tudás és tapasztalat, amely generációról generációra öröklődött, nem veszett el végérvényesen. Fülöp Lajos szövetkezeti vezető szavait idézve:

„A szalmafonás fenntartása, a csaknem 250 éves hagyományra visszatekintő kézimunka és árutermelési mód további hasznosítása még a mai fejlett ipari technika mellett is fontos feladatunk. [...] Úgy is mondhatjuk: egy népművészet önkifejező voltáról van szó, amelynek eltűnése pótolhatatlan veszteség volna.”⁵⁵

⁵³ Fülöp 1973: 2–3.

⁵⁴ Reszeginé Nagy Mária munkásságáról bővebben lásd: Darócziné 2007.

⁵⁵ Idézi: Csontos 1975: 49.

Valóban, a szalmában, a szalma megformálásában nemcsak az ipart kell látni. Nemcsak a háziipar, majd a gyáripar, később a szövetkezeti munka jelenti a szalmafeldolgozást. Nem pusztán divatos szalmakalapok és hasznos, szalmából készült termékek előállításáról van szó. Mindez többet jelent. Identitást, tradíciót, kulturális örökséget és egy népművészeti ágat is, amely a város lakóinak önkifejezési formája is egyben, ami összeköti a régi idők emberét velünk és gyermekeinkkel.

Mert a szalma és a szalma fonása napjainkban is érdekes, a gyermekek figyelmét is felkeltő folyamat. A gyermeki kíváncsiság és fogékonyság pedig határtalan és ha megismerik a fonás technikáját, meg is szeretik azt. Ez pedig kapcsolódási pontot jelent majd köztük és a régi idők mesterei között és lehetőséget teremt a hagyományok továbbélésére is.

A város mindig is szorosan kötődött a szalmához, amely bőségesen állt rendelkezésre, mivel a kiterjedt határban folyó mezőgazdasági termelés biztosította az olcsó és nagy mennyiségű nyersanyagot a szalmafonás számára. A hajdúnánási Művelődési Központ 1994-től két évente hirdeti meg az „Aranyszalma” pályázatot, ami rendszeres lehetőséget teremt a szalmafonók bemutatkozására és megmérettetésére. 1996-tól bővült a pályázati kiírás a csuhé- gyékény- és vesszőtárgyak készítésének a lehetőségével is. A Millecentenáriumra pedig elkészült Magyarország 3×5 méteres szalmatérképe is, amely az ország 1100 éves fennállásának állított emléket.⁵⁶ Mindemellett 2002-ben megépült a Hajdúnánás városközpontjához közel fekvő, Aranyszalma Alkotóház (4080 Hajdúnánás, Jókai utca 12.) is, amely tájház jellegű (nádtetős, tornácos) épületével, korhű berendezésével, kiállítóteremmel és pihenőparkkal várja látogatóit és ahol a szalmafonás kipróbálására is lehetőség van.⁵⁷

Napjainkban a szalmafonás újjáéledt Hajdúnánáson. 2012-ben közfoglalkoztatás keretében alakult meg az a kézműves csoport, amely a régi hagyományokhoz hasonlóan kalapokat, táskákat, papucsokat, aratókoszorúkat, szőnyegeket és egyéb dísz tárgyakat készít.⁵⁸ A szalmafonás újjáélesztése ismét elhozta a városnak az országos hírnevet, hiszen minden évben, az államalapítás ünnepén, augusztus 20-án a Szent István Bazilikában elhelyezett aratókoszorút hajdúnánási asszonyok készítik. Közülük Bata Sándorné, Nagy Sándorné és Fejesné Szabenyi

⁵⁶ Tüskés–Sülye 2000: 52.

⁵⁷ A korhűen berendezett parasztház kiállítótermet, szalmafonó műhelyt és vendégszobákat is magában foglal. A szálláshely filagóriával, főző- és tűzrakóhellyel, udvari kemencével rendelkezik. Négy szobás és a külön közösségi tér nagyobb rendezvények tartására is alkalmassá teszi.

⁵⁸ A szalmafonás újjáélesztéséhez azonban a megfelelő fajta szalmát is újból be kellett szerezni. Végül 2012-ben Kőröspatakon találtak rá és már ősszel el is vetették a „csóré búzának” nevezett ősi búzafajtát. Itt tudták meg azt is, hogy egy kőröspataki néphagyomány szerint egy nánási asszony tanította meg nekik a szalmafonást valamikor a 19. század közepén. Lásd: Darócziné–Buczkó 2015: 5.

Éva is elnyerték a Népi Tárgyalkotó Iparművész címet. Emellett 2015-ben a Hungaricum Bizottság is felvette a Magyar Értéktárba a hajdúnánási szalmafeldolgozást, mint tradicionális háziipari tevékenységet.

*A Mórícz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény épülete.
(Fotó: Csiszár-Szabó Eszter, Hajdúnánás 2023.)*

Hajdúnánáson a szalma múltját és a város történetében betöltött jelentőségét a Mórícz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjteményben megtekinthető állandó kiállítás mutatja be. A „Kalapköttők nyomában, a hajdúnánási szalmaipar története” című tárlat nemcsak áttekinti és bemutatja a nánási szalma történetét, hanem rendkívül gazdag tárgyi anyagot vonultat fel. A legjelentősebb és egyik legrakibkusabb termék, a sokféle formában készülő szalmakalap mellett kosarak, táskák, szatyrok, papucskok, szőnyegek, tároló dobozok és falra akasztható, vagy kihelyezhető, díszítésre használt dekorációk széles választéka tekinthető meg itt. De magukkal, a szalmafonáshoz használt fonatokkal is meg lehet itt ismerkedni.

Megtekinthető itt szalmavarrógép, mángorló, kalap- és táskaformák, fonatok, ölezőfa, illetve az aratás különböző emlékei: aratókoszorúk, kunkorgók, szalmaboronák. Emellett számos olyan szalmaipari termék, amit Hajdúnánáson készítettek: szatyrok, táskák, papucskok, fésűtartók, dohánytartók, varrós dobozok, poháralátétek stb. A kihelyezett polcokon csuhéból, gyékényből, mákgubóból és kukoricacsutkából készített játékok láthatók, amelyeket Vitéz Istvánné helyi népművész készített.

Hajdúnánáson a kiterjedt határban folyó mezőgazdasági termelés biztosította az olcsó és nagy mennyiségű nyersanyagot a szalmafonás számára. A fonás az egyik legősibb kézműves technika, amelynek a Kárpát-medencében leginkább a vesszők, a gyékény- és sásfélék, majd később a termesztett gabonanövények szolgálták nyersanyagul. Hazánkban a kedvező éghajlati- és talajadottságoknak köszönhetően már a kora középkorban vetettek árpat, rozst és búzát. A magyar parasztság pedig nemcsak a szemet, hanem a növény szárát és kalászatát is hasznosította.⁵⁹

A növény szárát, azaz a szalmát eleinte állatok almozásához és takarmányozásához használták fel. Később felismerték, hogy fonásra is alkalmas és már az aratáskor kiválogatták a hibátlan, egyenes, fonásra leginkább használható szálakat. Kicsépelelték a szemet belőle, levágták a kalászt róla és a megmaradt szalmacsomókat kévébe kötötték és általában a padláson tárolták. Amikor elérkezett az idő, téli napokon vették elő, hogy különböző praktikus használati eszközt, vagy kalapot fonjanak belőle.

Csavart szalmadisz.

(Fotó: Ciszár-Szabó Eszter, Hajdúnánás 2023.)

A szalmakalap készítése során a fő alapanyag az a kézzel készített fonat volt, amit önmagában „kalap”-nak neveztek, így a „kalapkötés” kifejezés a fonatok elkészítését és fonását jelentette. Az őszi mezőgazdasági munkák befejezését követően kezdődött el a szalma feldolgozása. A kiválogatott szálakat megtisztították, ízekre szedték, a görcsöket levágták, az ízekről lehúzták a levélhüvelyt. Vastagság szerint háromfelé osztályozták a szálakat: vastag, középvékony, hegyivékony. Az egyenes kötés érdekében azonos vastagságú szálakkal dolgoztak.

Kötés előtt a szálakat beáztatták, amitől hajlékonyak lettek. A szálakból aztán különböző fonatokat készítettek. A leggyakoribb a 7 szálból készülő laposfonat volt, de készítettek 4-13 ágúakat, valamint csipke és zsinórjellegű fonatokat is.⁶⁰ A fonatot kézbe vették és folyamatosan, egyéb napi teendőik mellett

⁵⁹ A szalma szárát már az aratás közben is hasznosították. Az első learatott kévéből font kötelet az a derekukra kötötték, hogy ne fájduljon meg a derekuk a munkától, de csavart szalmakötelet használtak már a kévék átkötéséhez is. Ilyen szalmakötéssel szorították le a tető zsupjait, de ezzel erősítették meg a nádkunyhókat is. Lásd bővebben: Tüskés 2010: 32, 41.

⁶⁰ A szalmafonatok különböző típusairól lásd részletesen: Csalog 1962: 302–323.

fonták.⁶¹ Amikor elkészült 50 öl, azaz körülbelül 75 méternyi fonat, mángorlás után a 70 cm hosszú kalapszedő fára tekerték. Ezt követően kezdődött el a kalapvarrás. Egy fonatszalgából dolgoztak. A varrást a kalap tetejénél kezdték el, és így haladtak spirálisan kör vagy ellipszis alakban tovább. Elkészítették az oldalát, majd legvégül a karimáját. Amikor a varrás végére értek, a kalapot formára tették és kivasalták, hogy elnyerje végleges alakját.⁶²

A szalmakalapoknak számtalan formája és fajtája ismert, de eleinte csak kétféle kalapot készítettek a hajdúnánásiak, a lapos szélút, valamint az ún. Kossuthkalapot, amelynek a karimájának a szélét felhajtották.⁶³ Díszíteni csipkével vagy kunkorgóval díszítettek.⁶⁴ Idővel különböző színű szalmakalapokat is készítettek. Fehéritesre ként alkalmaztak, de egyszerűbb festékek alkalmazásával még varrás előtt pirosra, zöldre, kékre, lilára vagy sárgára festették a szalmakötegeket.

A szalmakalapok készítése a 19. század végéig, 1890-ig saját maguk által kötött fonatból, kézi varrással történt. A szalmafeldolgozás és a kalapvarrás gyakran társas munka volt és közösségi eseményt jelentett. A hosszú téli esték kiváló alkalmat szolgáltatottak a közös munkára. A megáztatott szalmát ruhába göngyölték és vitték magukkal a fonóházba, amiből Hajdúnánáson szinte minden utcában volt egy.⁶⁵ A fonók a helyi közösségi élet fontos színterei voltak, ahol a fiatalság találkozhatott és táncolhatott. Az első világháború után a tanyázás is elterjedt. Ez azt jelentette, hogy három-négy család összejárt és együtt töltötték szalmakötéssel a téli estéket. A gyáripar megjelenésével aztán olyan korszerű gépek jelentek meg, amelyek a varrástól a díszítésig, minden munkafolyamatot meggyorsítottak. A kézi erőre azonban továbbra is szükség volt, egyrészt a gépek használatakor, másrészt a felhasznált szalmafonatok elkészítésekor. A fonatok előállítására továbbra is a fonó asszonyok feladata volt, akik hagyományos módon, kézzel fonták a szálat. A gyáripar is tőlük vásárolta fel a szalmafonatokat.

A „Kalapköttők nyomában” című kiállítás mindenkihez szól. Egy olyan világba kalauzol, amely elődeink számára még teljesen természetes volt, napjaink-

⁶¹ A gyakorlott kezű asszonyok olyan rutinra tettek szert, hogy szinte odafigyelés nélkül fontak. Gyakran boltba járás és a szomszédok látogatása közben is dolgoztak. Mindig a kezükben volt egy-egy készülő szalmafonat.

⁶² A szalmakötésről bővebben: Paládi-Kovács (főszerk.) 1991: 475–480.

⁶³ Később több kalapforma is népszerű lett Hajdúnánáson. Móricz Pál leírásából tudjuk: „Alakjára a felgyúrt szélű kanász-kalap, a Kossuth-kalap, a laposszélű hernádi kalap, a nagykarimás tótkalap, a matyós (Egervidék) kukora kalap voltak a legfelkapottabbak. Szép fehér szalmából, kék-szalaggal készítettek női, úgynevezett csárdás-kalapot. – Lásd: Móricz 1922: 6.

⁶⁴ A kunkorgó, hengeres fonat volt, ami 5 szálból készült. Szélessége fél-egy cm volt és csigavonalban 5 borda vonult végig rajta. Ha a kezdete vastagabb, bunkósnak nevezték, ha nem, akkor láncosnak. Kalapdíszítésre használták. Lásd: Igmándy 1940: 67.

⁶⁵ A fonókba 10-15 leány jár asszonykísérettel. Az volt a szokás, hogy 5 napon keresztül a maguk szalmáját kötötték, majd a 6. napon a fonó tulajdonosának kötötték a fűtés és világítás fedezésére. Lásd bővebben: Igmándy 1940: 68–69.

ban azonban kuriózumnak számít. A divatos szalmakalapok, a szalmafonók, a kalapvarrók, a fonóházak és a szalmaipari gyárak világába, amelyhez szorosan hozzátartozott a tanyázás, a természet szeretete, a vidéki ember ügyessége, praktikus gondolkodása és értékteremtő ereje is. Minden látogató, aki megtekinti a Hajdúnánáson látható tárlatot, olyan ismeretekkel gazdagodhat, és olyan élményeket szerezhet, amelyek birtokában közelebb érezheti magához a szalmafonók, a kalapköttők és a hajdúnánási szalmaipar tradícióját.

Különösen igaz ez a legkisebberre, a jövő generációját jelentő gyerekekre, akik számára a szalma megismerése, kézbevétele, formázhatósága játékos tanulást jelenthet. Megtanulnak különbséget tenni a mesterséges és a természetes anyagok között. A szalma formázása lehetőséget teremt kezűgyességük fejlesztésére, ujjaik mozgásának finomodására, miközben megfigyelőképességük, vizuális memóriájuk, problémamegoldó képességük is fejlődik. A szalmából készült tárgyak, eszközök, kosarak, kalapok játékot jelentenek a számukra, de rajtuk keresztül megismerkedhetnek egy régi iparág termékeivel, technikájával, nyersanyagával és nyitottabbá válhatnak saját múltuk iránt, megismerhetik saját tradíciójukat, kulturális örökségüket, ami az övék, mert eleink ránk, majd rájuk hagyták. Ez tesz minket azzá, akik vagyunk, s igazodási pontot is jelent számunkra az életben.

Különösen fogékonyak a gyermekek a kézműves néphagyomány elsajátítására óvodáskorban, amikor a kezűgyességük is nagyon gyorsan fejlődik.⁶⁶ A debreceni Sinay Miklós Utcai Óvoda e tekintetben úttörőnek tekinthető, hiszen itt a népszokások megismertetése, a néphagyomány ápolása régóta részét képezi az óvodai nevelésnek. Annak ellenére, hogy az intézmény cseppet sem természetközeli helyen, a Vénkerti lakótelep szívében működik, 2005-ben kidolgozott egy nevelési programot, amely a „Napról napra néphagyomány, természetes műveltség” címet viselte és szakmai, módszertani kiadványokban is lefektetésre került.⁶⁷ Ennek a lényege az volt, hogy közelebb kell vinni a népi hagyományokat a 3-7 éves korú gyermekekhez és a népi kalendárium jeles napjairól rendszeresen megemlékezve, a mindennapok részévé kell tenni számukra a népi kultúrát oly módon, hogy közben maradandó élményeket szerezzenek. Az óvoda ennek érdekében kézműves műhelyel is rendelkezik, ahol lehetőség van a népi

⁶⁶ Zeke Lászlóné a debreceni Sinay Miklós Utcai Óvoda korábbi vezető óvónőjének a megfogalmazása szerint: „Hisszük, hogy óvodáskorban, amikor legfogékonyabb az ember, és elsősorban érzelmeivel igazodik el a világban, akkor kell átítatnunk mindazzal, ami az éntudata mellett a magyarságtudatát is alakítja. A tájhoz, a földhöz, a néphez fűződő érzelmi viszony erősítése, az érzelmi kötődés formálása nagyon fontos feladata a nevelésnek. A mi népünkre jellemző ízlés- és érzelmvilág, a gondolkodásmód, a mentalitás népdalokon, a népmeséken túl a népszokásokkal, a népi hagyományokkal átadható. Mindezek a későbbiekben segítik a világban való eligazodást, a tájékozódást azáltal, hogy egy stabilitást, egy kötődést, egy belső tartást ad.” Zeke 1995: 79.

⁶⁷ Lásd: Az intézmény által kiadott *Napról napra* sorozat kötetei.

mesterségek, a tradicionális kézműves technikák kipróbálására. A műhelyben megtalálhatóak a természetes alapanyagok, mint például az agyag, a szalma, a gyapjúfonal stb., de égető kemencével is fel van szerelve. Itt hetente egy alkalommal, illetve a jeles napokhoz kötődően rendszeres műhelyfoglalkozások vannak, ahol kiscsoportokban ismerkedhetnek meg a gyermekek a népi kézművességgel, olykor mesteremberek bemutatóját is megtekinthetik.

Nagyné Harangi Ilona óvodavezető és kollégái minden feltételt igyekeznek megteremteni annak érdekében, hogy a gyermekek a játékos tanulás során előbb megfigyelve a folyamatokat, majd a felnőttel közösen alkotva, később önállóan tevékenykedve képesek legyenek népi kézműves termékek előállítására. Egyedülálló módon ebben az intézményben a szalmafonás elsajátítására is lehetőség van. Hajdú-Bihar Vármegyében ilyen lehetőséget csak a szalmafonás hazájának tekinthető Hajdúnánáson a Hajdúnánási Óvoda Gesztenyevirág Székhelyintézménye tud még nyújtani az oda járó gyermekeknek, ahol tematikus hét keretében foglalkoznak a szalma feldolgozásával.

*Szalmafonás a debreceni Sinay Miklós Utcai Óvodában.
(Fotó: Csiszár-Szabó Eszter, Debrecen 2024. április.)*

Az óvodapedagógiai, múzeumpedagógiai foglalkozások, de az egyszerű családi múzeumlátogatások alkalmával is alapozni kell a gyermek nyitottságára, segíteni kell a gyermeket abban, hogy megismerje szűkebb és tágabb környezetét. Ebbe természetesen beletartozik a néphagyomány is, mint a természetes általános műveltség része. A népi ismereteknek, őseink kultúrájának a megismertetése, a hagyományos kézműves technikák átadása csakis élménygazdag módon, játékos

formában lehetséges. A szalma és a hajdúnánási szalmaipar hagyománya alkalmas a nemzeti identitástudat, a keresztény kulturális értékek, a hazaszeretet elmélyítésére és megalapozhatja a szülőföldre és a családhoz, vagy a tágabb közösséghez való kötődést. A gyermek, amint megismeri a szalmát, meg is fogja szeretni azt, azon keresztül pedig a természetet és a természetes anyagokat is, amelyekkel ősei is dolgoztak.

Szalmafonás a Hajdúnánási Óvodában.
(Fotó: Csiszár-Szabó Eszter, Debrecen 2024. április.)

Figyelembe kell venni természetesen a pedagógiai folyamat minden lényeges tényezőjét, a gyermekek életkori sajátosságait, egyedi érdeklődését, korábbi tapasztalatait, képességeit, valamint a környezeti feltételeket.⁶⁸ Komoly lehetőség rejlik abban is, ha az idősebb korosztályok be tudnak kapcsolódni a múzeumpedagógiai foglalkozásokba és lehetőségük nyílik tudásuk, szakértelmük, tapasztalataik átadására. Az őket körülvevő gyermekek pedig sokáig emlékezetes élményekkel, új ismeretekkel gazdagodhatnak, ami hozzájárulhat szellemi, érzelmi és erkölcsi fejlődésükhöz. Az ilyen múzeumlátogatások, amelyek kellően közel hozzák a múltat a gyermekhez értékorientált közösségi nevelésre is alkalmasak. Az pedig, hogy kézbe vehetik a fonatokat, a szalmából készült tárgyakat, felpróbálhatják a szalmakalapokat, karjukra akaszthatják a kosarakat, lehetővé teszi a játszva tanulást és a maradandó élmények szerzését is. A „Kalapkötők nyomában”

⁶⁸ A Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény külön programokkal készül középiskolás, felső tagozatos, alsó tagozatos és óvodás korú gyermekek részre.

című kiállítás lehetőséget teremt a szalmafeldolgozás menetének, a gabonamag útjának és a hajdúnánási szalmaipar történetének a megismerésére is. Emellett kézműves foglalkozás keretében szalmafonatot és mintakartont is készíthetnek a gyermekek.

Összességében elmondható, hogy kellő figyelemmel, türelemmel és törődéssel jelentős eredményeket lehet elérni a legkisebb korosztálynál is, amely szeretetteljes légkörben nagyon komoly alapokat jelenthet a gyermek későbbi fejlődése szempontjából. A szalma itt volt és ma is itt van. Kézbe vehető, formázható, alakítható, de közben ő is formál bennünket. Összeköt a régmúlttal és kapcsolódási pontot jelent őseink és köztünk. Kulturális örökséget, hagyományt, identitást is jelent, vagyis gyökereket ad az élet viharainak az elviseléséhez. A hajdúnánási ember számára pedig még ennél is több. A szalma nem más, mint a saját múltja és reményei szerint a jövőjének is része lehet.

Irodalom

- BARCSA János
1900 *Hajdú-Nánás város és a hajdúk történelme*. Hajdúnánás
- CSALOG Zsolt
1962 A magyar népi fonástechnikák típusai. *Ethnographia*. LXXIII. 302–323.
- CSISZÁR Imre
2023 A modern Hajdúnánás születése (1850–1914). In Bartha Elek – Csiszár Imre – Forisek Péter (szerk.): *Hajdúnánás története. A kezdetektől napjainkig*. Hajdúnánás: Hajdúnánás Város Önkormányzata. 157–192.
- CSISZÁR-SZABÓ Eszter
2024 A hajdúnánási aratókoszorú hagyománya és gyökerei a népi tradícióban. *Néprajzi Látóbatár*, XXXIII. 1–2.
- CSONTOS Gábor
1975 *Nánási szalmaipar*. Hajdúnánás
- DARÓCZINÉ Bordás Andrea
2007 *A szalmafonás és kései képviselője Hajdúnánáson*. (szakdolgozat) Debrecen: Debreceni Egyetem, BTK, Néprajz Tanszék
- DARÓCZINÉ Bordás Andrea – BUCZKÓ József
2015 *A hajdúnánási szalmafeldolgozás, mint tradicionális háziipari tevékenység. Javaslat a Hajdú-Bihar Megyei Értéktárba történő felvételhez*. Hajdúnánás
- DRAVICZKY Imre
2009 *Hajdúnánás iparossága fényben (XVII. század vége – 1949)*. Hajdúnánás
2010 *Hajdúnánás iparossága árnyékban (1949–1998)*. Hajdúnánás
- FRECSKAY János
1881 *Ismertetek a kézmű- és műipar mezéjéről* I. kötet. Budapest: Franklin-Társulat

FÜLÖP Lajos

- 1969 *Hajdúnánás Szalmafeldolgozó Háziipari Szövetkezet története.* Hajdúnánás
 1973 *A Hajdúsági Szalma és Vegyes Háziipari Szövetkezet beszámolója a szövetkezet 1969-től 1973. július 30-ig terjedő időszakában végzett törvényességi, szövetkezetpolitikai és gazdasági tevékenységéről.* Hajdúnánás

GYÁNI Gábor – KÖVÉR György

- 2004 *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest: Osiris Kiadó

GERGELYFFY Sándor

- 1942 Milliós hasznot hajt a szalmafonás Hajdúnánásnak. *Új Magyarország.* IX. 202. 17.

IGMÁNDY József

1940. A hajdúnánási szalmakalapipar. *Néprajzi Értesítő.* XXXII. 1–2. 64–78.
 1942 A hajdúnánási szalmaipar fejlődése. *Nép- és Családvédelem.* II. 2. 64–65.

MÁRKUS Dezső

- 1896 *Magyar Törvénytár 1872–1874. évi törvényczikkek.* Millenniumi emlékkiadás 10. 1872. évi törvényczikkek. Budapest: Franklin-Társulat
 1897 *Magyar Törvénytár 1884–1886. évi törvényczikkek.* Millenniumi emlékkiadás 16. 1884. évi törvényczikkek. Budapest: Franklin-Társulat

MÓRICZ Pál

- 1922 A nánási szalmakalap utja. *Magyarság.* III. 153. 6.

N. SZABÓ Magdolna

- 2008 Ahol gyárak épültek a hagyományos tudásra. Adatok a hajdúnánási szalmakalap-ipar történetéhez. In Magyar Márta (szerk.): *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2007.* Debrecen

OLÁH József

- 1973 Ipar, kereskedelem. In Rácz István (szerk.): *Hajdúnánás története.* Hajdúnánás.

SZABÓ Magdolna

- 2015 *Szalmakötő háziipar Erdélyben.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

SZAKÁCSI János (szerk.)

- 1943 *Tiszántúli Gazda Kalendárium az 1943. évről.* Debrecen: Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara

TÜSKÉS Tünde

- 2005 *Búzaszívek, kalászvirágok. Szalmafonás kezdőknek és haladóknak.* Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány
 2010 *A szalma. A gabonaszár felhasználásának hagyománya a Kárpát-medencében.* Zengővárkony – Budapest: Pest-Budai Kézműves és Népművészeti Közhasznú Egyesület

TÜSKÉS Tünde – SÜLYE Károlyné Boros Klára

- 2000 *Szalmaország. A szalmafonás hagyománya a XX. században Magyarországon.* Törökszentmiklós: Szerzői Kiadás

ZEKE Lászlóné

- 1995 *Két évtized egy óvoda életében.* Debrecen: Gyermekláncfű Kulturális és Művészeti Alapítvány

FOLYÓIRATOK

- Budapesti Hírlap* 16. évf. 343. sz. 1896. december 18. (vasárnap)
Hajdú-Bihari Napló A Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar megyei bizottságának lapja. 1964. október 22. (csütörtök)
Hajdú-Bihari Napló A Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar megyei bizottságának lapja. 1971. október 26. (kedd)
Nemzeti Újság 16. évf. 214. sz. 1934. szeptember 22. (szombat)
Nemzeti Újság 23. évf. 227. sz. 1941. október 5. (vasárnap)
Ország-Világ 17. évf. 50. sz. 1896. december 13.
Vasárnapi Újság 7. évf. 39. sz. 1860. szeptember 23. (vasárnap)
Városok Lapja 29. évf. 13-14. sz. 1934. július 1.

Eszter Csizsár-Szabó

THE PAST AND PRESENT OF STRAW:
 THE TRADITION AND THE PEDAGOGICAL AND INFORMATIVE
 FUNCTION OF STRAW WEAVING IN HAJDÚNÁNÁS

The name of Hajdúnánás has been synonymous with straw over the centuries, as this municipality also used to be called the city of golden straw, and the residents of Hajdúnánás were often referred to as "strawmen" by the inhabitants of the surrounding settlements. The heyday of the straw industry in Hajdúnánás dates back to the second half of the 19th century and lasted until the First World War. The "Great War" and the Paris Peace Treaty, however, brought about the contraction of former markets and export opportunities. Although the Hajdúnánás straw industry survived, it never regained its former glory.

After the Second World War, there were some attempts to maintain the long-established straw industry in the form of cooperatives but, by the end of the 20th century, only a few traditional craftsmen were left keeping the tradition alive. The revival of straw weaving has been underway since 2012, thanks to an enthusiastic group of artisans and the support of the municipal government. The straw industry has once again brought national fame to the city: on August 20th of every year, celebrated as the Day of the Foundation of the Hungarian State, a harvest wreath laid in St. Stephen's Basilica is made by women from Hajdúnánás. Straw weaving, however, is not only a tradition, an identity and an important cultural heritage. It also plays an important part in the education of children, in the development of their tastes, emotions and way of thinking. Children are particularly receptive to learning the folk craft tradition during their preschool years, when their manual dexterity also develops very quickly. Besides presenting the history and cultural significance of the straw industry in Hajdúnánás, this study also emphasizes the role of straw weaving in the education of children, through the work of two kindergartens and the dedication of numerous kindergarten teachers.

Hogyan válik egy fénykép, mint vizuális jegyzet kulturális örökséggé és a múzeum alappillérvé

A szentendrei Skanzen esetpéldája

KIKILAI ZSANETT SÁRA

Bevezetés

Ezen tanulmány témáját¹ a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotógyűjteményének története alapozta meg. A választásomat az alapvető érdeklődésem adta, mind a Fotógyűjtemény, mind pedig a Skanzen és annak intézménytörténete iránt. Mivel az intézményben dolgozom, szerettem volna mélyebbre ásni magam a témában, még inkább belelátni a Múzeum történetébe, egyes gyűjteményi egységek kialakulásába, működésébe, valamint a jelenkori struktúrájába és funkcionálásába. Az elvégzett kutatás lehetőséget adott arra, hogy eltérő aspektusból ismerjem meg a múzeumi munkatársak feladatköreit az intézményben. Motiválta az írásomat az is, hogy egy olyan témát vizsgálhattam, amit még senki nem kutatott ezelőtt. Készségesen segítségemre voltak a munkámban a Múzeum jelenlegi, illetve egykori dolgozói is, akik olyan jelentőségű kulcsadatközlők, akik nélkül nem, vagy csak nagyon nehezen járhattam volna sikerrel a vizsgálatom során. Szerettem volna megismerni egy országos jelentőségű intézmény részletes és nem feltétlen közismert történetét, a múzeum alapjául szolgáló egységet, a gyűjtemények (ezen belül is a Fotótár), és maga a fénykép, mint vizuális jegyzet világát.

Írásom kitér a skanzenek történetére, kialakulására, elhelyezve ebben a folyamatban a vizsgált intézményt, kezdve múzeumtörténettel, a nyilvántartáson át,

¹ Jelen tanulmány a 2024-ben készült „A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotógyűjteményének története” c. szakdolgozat szerkesztett változata.

végül elérkezve az egészen szűk szakterülethez, a Fotógyűjteményhez. A kutatásom során a gyűjtemény kialakulásának folyamatát és a múzeumi gyűjteményezést, annak változásait és mindennapi kihívásait tártam fel. Választ kerestem arra, hogy a modernkori fejlett világ miként változtatta meg az egykori fotózást, gyűjtést, képfeldolgozást. Továbbá jelentős párhuzamot kellett, hogy vonjak a XXI. századi fejlett világgal és technológiákkal – hogy ezek megjelenése hogyan hatott a múzeumokra, gyűjteményekre, fotógyűjteményekre.

A skanzenek és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum kialakulása

A SKANZENEKRŐL ÁLTALÁNOSAN

A skanzenek relevanciájának megértéséhez és történetük bemutatásához fontos pár szóban tisztázni, mivel is foglalkozik egy ilyen típusú intézmény. Témájukat tekintve olyan muzeális intézmények, amelyek az egykori kétkezi munkából megélő paraszti, kézműves réteg emlékének, az eredetileg épített és tárgyi örökségek megőrzésére szakosodott gyűjtemények. Az ICOM 1957-es deklarációja szerint szabadtéri múzeumnak tekinthető az építészeti emlékek nyilvánosan látogatható gyűjteménye, amely népies, az iparosodás előtti építményeket mutat be (lakóházakat, műhelyeket, mellék- és gazdasági épületeket, ipari emlékeket, üzleteket); mindez kiegészülhet a magas építészeti kultúra és az ipari forradalom műemlékeivel is. Az építményekhez berendezések is tartoznak, a kiállítást pedagógiai és közönségfogadási helyszínek egészítik ki. Egy 1972-es bővített definíció szerint szabadtéri múzeum alatt azokat a tudományosan vezetett gyűjteményeket értjük, amelyek a település, építkezés, lakás- és gazdálkodási formákat mutatják be, csorbíthatatlanul, szabad ég alatt.²

Kialakulásuk története egészen a XIX. századig nyúlik vissza, amikor is megfogalmazódtak azok a szükségletek, amik végül életre hívták a skanzeneket. Az egyik ilyen a szakmúzeumok fejlődése, amivel együtt megjelenik az igény az ún. „háromdimenziós” múzeumtípusokra is, amit a skanzenek tökéletesen teljesítenek. Egy másik fontos tényezőként jelennek meg a XIX. század során megrendezésre kerülő világkiállítások (illetve az 1885-ös országos kiállítás), megjelenik az igazi, rurális objektumok bemutatása a „díszletfalvakon” túl. Több világkiállítást

² Winkler 2006: 8.

is rendeztek a XIX. század második felében Európában, azonban kettő volt nagy hatással a skanzenügyre, 1867-ben Párizsban és 1873-ban Bécsben.³

A XIX. század végén a svéd származású tanár és múzeumigazgató, Arthur Hazelius felismerte a szabadtéri múzeumalakítás lehetőségét. Kidolgozta a bemutatni kívánt épületek áttelepítési programját, aminek következtében 1891-ben megnyílt a világ első szabadtéri múzeuma a svédországi Stockholm Skansen nevű városrészén. Ez a területnév adja a mai szabadtéri múzeumok nevét: skanzen.⁴ A skanzenalapítás három szakaszra tagolható, az első a stockholmi skanzen. Ezt norvég intézmények követték, majd a dán és finn szabadtéri múzeumok. A második hullám a két világháború idején következett be. Ekkor Észak- és Északnyugat-Európa, a Balti Államok, Anglia, Amerika területén jönnek létre skanzenek. A második világháború után, az 1950-es évek végén kezdődött el a harmadik hullám, amikor már Közép- és Kelet-Európában, valamint Ausztrália és a Távolsó Kelet területén is ismertté vált ez a múzeumtípus.⁵ Erre az időszakra sorolható a magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum kialakulása is. Ezeket a múzeumokat a nagy társadalmi érdeklődés, valamint az ún. „24. órában⁶ vagyunk” jelensége és ténye hívta életre – az utolsó lehetőség a népi értékek felgyűjtésére, megőrzésére és megmentésére. A szabadtéri néprajzi múzeumok közös célja:

„[...] nemcsak a népi kultúra legszebb épületeinek és tárgyainak, hanem a nép életének egy adott korszakban való lehető legteljesebb, leghitelesebb bemutatása, beleértve a település, a lakás, a gazdálkodás, a közösségi élet színtereit és kereteit is.”⁷

MAGYARORSZÁG ELSŐ SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUMA, A SZENTENDREI SKANZEN

A magyarországi szabadtéri múzeumok kialakulásában Arthur Hazelius alapkonceptióján túlmenően hatalmas szerepe van Jankó Jánosnak és az ő nevével fémjelzett Néprajzi Falunak.⁸ A Néprajzi Falu koncepciója 24 (12 magyar, 12

³ „A szabadtéri néprajzi múzeumok létrehozásának ötletét a néprajzkutatók egyöntetű véleménye szerint az 1851 után rendezett londoni, a párizsi (1867), majd a bécsi (1873) világiállításon a különböző vidékekről áttelepített épületek bemutatása adta.” Cseri–Füzes 2004: 7.

⁴ Balassa 1972: 553–572.

⁵ Kurucz–Balassa–Kecskés 1987: 8.

⁶ „A népi kultúra szóbeli hagyományai, tárgyai, szokásai tehát értékesek, eltűnésük veszteség, ezért kell még az utolsó pillanatban/utolsó percben/utolsó órában/12. órában/24. órában megmenteni.” Landgraf 2016: 504.

⁷ Kurucz–Balassa–Kecskés 1987: 7.

⁸ „A kutatók abban is egységes álláspontot képviseltek, hogy Jankó Jánosnak a »Néprajzi Falu« bemutatásával 1896-ben megvalósult a Szabadtéri Néprajzi Múzeum létrehozásának az ötlete.” Cseri–Füzes 2004: 7.

nemzetiségi) épületegyüttest foglalt magába. Ezek használatban berendezett lakóházak és falusi középületek voltak, a Kárpát-medence tájegységeire jellemző házak. Az épületeken túl bemutatásra kerültek a viseletek, a vidéki élet és életmód sajátosságai, a látványosan megjelenített népi életképek.

Habár Herman Ottó és Jankó János a XIX. század végén már felvetik a szabadtéri museum eszméjét különböző módon,⁹ a Néprajzi Falu megszervezése után csaknem 70 évig még több kísérlet történt egy magyar skanzen megalapítására. Az első ilyen próbálkozás a két világháború között történt. Különböző tervek készültek,¹⁰ aminek készítői többek között Bátky Zsigmond, Viski Károly,¹¹ Vargha László, Györffy István, valamint Domanovszky György voltak.¹² Ezekből a tervekől kevés valósult meg, viszont később tanulsággal szolgáltak a megépülő szabadtéri néprajzi múzeumokhoz. Az 1949-es Műemlékvédelmi törvény teljesen új alapokra helyezte a skanzenügyet. A döntés értelmében már a népi építészeti alkotások is műemlékvédelmi oltalom alá tarthatnak.¹³ Így megindultak a felmérések.

Az 1950–60-as években újabb múzeumalapítási hullám vette kezdetét, ám ezúttal sikerrel. Az első jelentős mérföldkő 1956-ban volt, amikor Vargha László elkészítette a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (továbbiakban SZNM) tervezési vázlatát. Mintának a Jankó-féle Néprajzi Falut és a stockholmi skanzent tekintette. Vargha volt az egyik legszántabb előmozdítója és fő támogatója a szabadtéri

⁹ Cseri–Füzes 2004: 78.

¹⁰ Cseri–Füzes 2004: 9.

¹¹ „A magyar irodalomban először használja a »Magyar Skanzen« kifejezést, ezen a címen 1931-ben megjelent munkájában” Cseri–Füzes 2004: 9.

¹² Kurucz–Balassa–Kecskés 1987: 8.

¹³ „Az a hatalmas társadalmi, történelmi változás, ami szemünk láttára, életünk keretében az elmúlt évek során Magyarországon lejátszódott, és lejátszódik ma is, messzemenően érezte hatását az építésügy és kultúrpolitika határterületén, a műemlékek védelmében is. Elhanyagolt területe volt ez a magyar kulturális életnek. A feudális magántulajdon előregedett szemlélete nem engedte meg, hogy korszerű törvény biztosítsa művészeti, történelmi értékeink megóvását. Számtalmonzó hitel sem állt rendelkezésre, hogy átfogó műemléki politikát megkísérelni lehessen. Hiányzott a műemlékek ismerete, számbavétele is. Mindössze 48 műemléket tartottak számon az 1919 előtti Magyarországon. Nem is lehetett másként, hiszen épp hogy megindult a tudományos feltáró munka; a történelmi kutatás a nacionalista ábrándképeket hajszolta, művészettörténet, építészettörténet pedig a korszerű tudományos módszerek híján sem nem igényelte, sem nem adhatta meg a műemlékvédelem eszmei alapját, igazi célját, s így nem is alakíthatta ki az egész népre támaszkodó bázisát. A fordulat éve, a kulturális forradalom megindulása ezen a téren is igen jelentős eredményeket produkált. Népköztársaságunk Elnöki Tanácsa 13/1949. sz. törvényerejű rendeletével alapjait rakta le a szocialista műemlékvédelemnek. Felvázolta a magyar műemlékvédelem célját és perspektíváját, amikor kimondotta, hogy: »a magyar történet, tudomány és művészet emlékeit és eredményeit mint közművelődésünk örökbecsű értékeit [...] fokozott védelemben kell részesíteni, és azokat az egész nép számára hozzáférhetővé kell tenni.» Magyar Műemlékvédelem 1949–1959 (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 1. Budapest, 1960) 5.

múzeumalapításnak. Az itt megtervezett szabadtéri múzeum az országos Néprajzi Múzeum szerves részeként, Falumúzeum Osztályként fog működni, a már meglévő Néprajzi Múzeum szabadtéri, kiegészítő gyűjteményeként üzemel majd – ami bizonyos mértékig önálló múzeumi szerepet is betölt. A következő meghatározó esemény a múzeumalapítással kapcsolatos Ankét, amely 1959. április 29-én valósult meg, és aminek szövegét utána felterjesztettek a Magyar Tudományos Akadémiához. Ezen az Ankéton különböző múzeumi területen dolgozó szakemberek szólaltak fel és mondták el véleményüket, gondolataikat, meglátásaikat a szabadtéri múzeum alapításával kapcsolatban. Olyan nagynevű személyek vettek részt rajta – a teljesség igénye nélkül –, mint például Gunda Béla, Ortutay Gyula, Vargha László. Elhangzott az a szigorú kijelentés, miszerint

„[...] az egész magyar társadalom vegye ki a részét az első magyar szabadtéri néprajzi múzeum megvalósításának munkálataiból.”¹⁴

A felgyorsult események hatására Liptai Ervin, a Művelődésügyi Minisztérium akkori főosztályvezetője 1961-ben megbízta a Néprajzi Múzeumot, hogy lás-son hozzá a Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezéséhez szükséges munkák kidolgozásához és kivitelezéséhez.¹⁵ A felmérések során több helyszín került szóba, hol kapjon helyet a leendő múzeum: az aquincumi polgárváros, Arany-hegy, Petneházi rét, Cinkota, Népliget és Szentendre is. A legesélyesebb és a leginkább szorgalmazott helyszín a Népliget volt. Ám a bejárások következtében a Néprajzi Múzeum képvisellete végül a szentendrei Sztaravoda-patak völgyét és határ részét vélte a legalkalmasabbnak a múzeum megalapítására. A kirendelt bizottság tagjainak többsége egyetértett abban, hogy ez a vidék a legváltozatosabb és legkiemelkedőbbben megfelelő a skanzen megalapítására. A jelenlévők közül valaki meg is jegyezte: „Olyan, mint Magyarország kicsiben!”¹⁶ S így került Szentendrére Magyarország – mára már legnagyobb – szabadtéri néprajzi múzeuma.

A szentendrei Skanzen

„A magyar néprajztudomány legfiatalabb országos intézménye, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre története a szemünk előtt zajlott le.”¹⁷

¹⁴ Szabadtéri Néprajzi Múzeum Ankét, 326. – KL 7626.

¹⁵ Cseri–Füzes 2004: 20.

¹⁶ Cseri–Füzes 2004: 23.

¹⁷ Balassa 1989: 29.

1967, Szentendrei Skanzen hivatalos történetének kezdete – habár az építkezések már 1966 júniusában megkezdődtek. Az építkezések megkezdése és a múzeum megvalósításának ideje azon dátumok egyike, ami örökre megváltoztatta a magyar néprajztudományt. 1967. február 11-én megalakul a budapesti Néprajzi Múzeum Falumúzeum Osztálya, Erdélyi Zoltán vezetésével. Az osztály néprajzos-muzeológusa ekkor Balassa M. Iván volt. Kialakításának egyszerű és ésszerű oka volt: a szabadtéri múzeummal kapcsolatos feladatok és teendők ellátása. Ez az osztály számára új munkaköröket is biztosított, valamint megkezdte a gyarapodási feladatok elvégzését is. Az első bontások a Szatmár tájegységhez tartozó épületek voltak: Kispaládról, Milotáról, Nemesborzováról, valamint Muraszemenyéről és az alföldi Dusnok településről. Közben folyamatosan zajlott az építkezés a Sztaravoda-völgyben. 1971-ben egy előterjesztés keretein belül javaslat érkezett a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 1973-tól való önálló működésére.

„A múzeum létrehozásának célja, hogy egy helyen épüljön fel egy Magyarország különböző népi építészeti tájegységeit reprezentáló műemléki lakó-, gazdasági-, és ipari épületegyüttes, mely szabadtéri múzeumként látogatható.”¹⁸

1972-ben megkezdődött a szervezeti különválás a Néprajzi Múzeumtól. 1973-ban bemutatták a Felső-Tiszavidék tájegység, ekkor még csak a szakemberek számára. A látogatók előtt 1974-ben nyílt meg. Ebben az időben készült el az ideiglenes igazgatási épület is a szentendrei telephelyen és a(z) SZNM megkezdte a teljeskörű önálló múzeumi működését.¹⁹

A következő fordulópont, amikor a Néprajzi Múzeumot és a SZNM-et teljesen szétválasztották egymástól (1976), a SZNM élére Kurucz Albertet nevezték ki főigazgatónak. Az önálló működés hátulütője hamar megmutatkozott; a Néprajzi Múzeum gyűjteménye immár elkülönült a szentendrei szervezetétől. Sok, kifejezetten a szentendrei skanzen számára gyűjtött anyag is Budapesten maradt, kis arányban kerültek csak át az eredetileg szánt helyükre.²⁰ Ilyen gyűjtések találhatók sajnálatos módon az adat-, valamint a fotótárban is.

1986-tól Füzes Endre igazgatta a múzeumot, jelentős fellendülés és kapcsolati hálórendszer kiépítése köthető a nevéhez. Füzes Endrét Cseri Miklós váltotta a főigazgatói pozícióban 1996-ban;

„Ő emelte nemcsak a hazai muzeológia, de a nemzetközi szabadtéri múzeumok egyik legprosperalóbb intézményévé a múzeumot.”²¹

¹⁸ Cseri–Sári 2018: 13.

¹⁹ Szabadtéri Néprajzi Múzeum Működési engedélye – MNÉA-A 3105.

²⁰ Balassa 1989: 42.

²¹ Cseri–Sári 2018: 14.

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményeiről és nyilvántartásukról

A gyűjtemények és struktúra bemutatásához a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Törzs- és Segédgyűjteményeinek Gyűjteményezési és Nyilvántartási szabályzata,²² valamint a Gyűjteményezési stratégiája²³ szolgál alapul.

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményei szoros kapcsolatban állnak a Néprajzi Múzeum gyűjteményével (pl. azonos gyűjtőkör, érdeklődés vagy tematika miatt, illetve a tárgyak jellegét illetően is rengeteg közös metszet van a két intézmény között – habár a használati tárgyak és családtörténeti fontosság terén részben más a fókusz). Azonban sajátos módszertana, a skanzenológia²⁴ miatt teljesen új és egyedi gyűjteménystruktúrát és -menedzsmentet alakított ki az intézmény Szentendrén.²⁵ Ennek a struktúrájának az alapja a múzeummal együtt fejlődött. A gyűjtemény a kulturális javak öt típusát foglalja magába: tárgyak, dokumentumok, épületgyűjteményi anyagok, médiatári anyagok, valamint a fotók – ami ezen tanulmány fő témáját is képezi.

„Az ilyen gyűjtemény létesítése tudományos és népművelési szempontból is nagyon jelentős.”²⁶

Gyűjteményezési szempontból a(z) SZNM már túlmutat a gyűjtési, megőrzési és bemutatási kiinduló alaptevékenység hármas (szellemi, tárgyi és épített örökség) irányultságán. Napjainkban már inkább eltávolodik az egyszerű valóságképek bemutatásától, a kutatásban megjelennek új szempontok és témák is. Akár a később említésre kerülő, kiszélesedő időspektrum miatt, akár a mindennapi és sokkal „kézzelfoghatóbb” események hatására – például egy-egy érzékenyebb téma, vagy tabu feldolgozása, és ehhez elengedhetetlen a gyűjtemények ezirányú aktualizálása. Ezek hatására sokkal inkább a dinamikusabb, sokoldalúbb bemutatáson van a hangsúly. Statikus pozíció helyett folyamatokat és összefüggéseket, valamint különböző problémákat (gazdasági, társadalmi), kapcsolatokat tekint fő témájának – ezeknek a területeknek az értelmezése áll a középpontban. A gyűjteményezési folyamat lényege, hogy a múzeumba beérkezett tárgy útját a bekerüléstől (illetve a gyűjtést megelőző időktől már), egészen a kiállításban való megjelenésig végig lehessen követni, és ismertté tenni. Nagyfokú precizitás jellemzi a

²² 104-9/2023.

²³ 104-12/2018.

²⁴ „A szabadtéri néprajzi múzeumok sajátos, komplex bemutatási módra törekednek.” Kurucz 2018: 114.

²⁵ Aranyos 2017: 133.

²⁶ Erdélyi 2018: 93.

tevékenységet, a gyarapítások tervszerűek és tudományosan végigkísért folyamatok. Ezekben a gyarapítási feladatokban egyre nagyobb szerepet kapnak a közösségek, akik lehetővé teszik, hogy felhívások alapján akár egy új kiállítási anyag összeálljon. A gyűjteményi tevékenységhez tartozik a nyilvántartás is. Az egész gyűjteménymenedzsment alapja: hiteles és pontos – emiatt válik jól adatolttá és kereshetővé az egész műtárgyállomány.

A gyűjtemények három nagy csoportra oszthatók fel: Törzsgyűjtemények, Segédgyűjtemények és Különgyűjtemények. Mindhárom csoport több alegységből áll.²⁷

A NYILVÁNTARTÁSRÓL

A SZNM kétféle módon tartja nyilván a kulturális javakat. Az egyik a hagyományos, papír alapú leltárkönyvek és gyarapodási napló vezetése. A másik, a már digitális nyilvántartás, ami jelen intézményben az ún. TEO-adatbázisban (készítette: Csippan Tamás) történik. Az adatbázis mezői megegyeznek a hagyományos leltárkönyv rubrikáival, azonban sokkal egyszerűbb és gyorsabb keresést, adatszolgáltatást tesz lehetővé a számítógépes nyilvántartás vezetése és a digitális leírókartonok használata.

A(z) SZNM valamennyi gyűjteményére ugyanazok az általános nyilvántartási szabályok vonatkoznak, a törvényi szabályozás alapján.²⁸ A múzeumba szánt anyag, miután beérkezett az intézménybe, egy gyarapodási számot kap. Ezzel egyidőben bevezetésre is kerül az ún. gyarapodási naplóba. A gyarapodási szám kiosztása után következik a leltározás. A folyamat során egyéni azonosítót, azaz leltári számot kap az adott tárgy, majd a megfelelő számú szakleltárkönyvben is rögzítik az adataival együtt. Az egyedi azonosító után a tárgy megnevezése, ami elengedhetetlenül fontos a nyilvántartás szempontjából; alapját a Magyar Néprajzi Lexikon és a Bátky Zsigmond féle „Útmutató néprajzi múzeumok szervezéséhez” című mű adja. Törekedni kell a lehető legpontosabb megnevezésre. A leírás az egyik legfontosabb rész, mert ez alapján – fotó hiányában is – lehet a lehető legjobban és legkönnyebben azonosítani a tárgyat. A nyilvántartásba továbbá rögzíteni kell a tárgy darabszámát, anyagát, méretét, keletkezésének idejét és he-

²⁷ A Törzsgyűjtemény részét képezik: Épületgyűjtemény, Műtárgygyűjtemény, Épületdokumentáció, Általános néprajzi dokumentumtár, Történeti néprajzi dokumentumtár, Fotótár, Médiatár. A Segédgyűjteményeket az alábbiak alkotják: Demonstrációs eszközök gyűjteménye, Adattári gyűjtemény, különböző hagyatékok és a Könyvtár. A Különgyűjteményben az installációs és közalapítványi tárgyak vannak. 104-9/2023.

²⁸ 20/2002. (X. 4.) NKÖM rendelet a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0200020.nkm> (Letöltés dátuma: 2024. 07. 27.)

lyét, használati adatokat – amennyiben ismertek. Ha a tárgy leltározása megtörtént, a tárgy átkerül fotózásra. A folyamat során elkészül a tárgyfotó, ami utána az adatbázisban megjelenik, még több információt adva ezáltal a leírókarton teljességéhez.

Fontosnak tartom, hogy külön essen pár szó a fényképek nyilvántartásáról is.

A(z) SZNM a Néprajzi Múzeum szisztematikáját vette át a fényképek nyilvántartásával kapcsolatban. Ez a gyűjteményi egység is kétféleképpen van nyilvántartva: hagyományos és számítógépes formában – a folyamat is majdnem teljességgel megegyezik a fentebb leírtakkal. A „felvétel tárgya és témája” az, ami a két legfontosabb adatmező a fotó primer azonosítása szempontjából.²⁹ Ez a rész feleltethető meg a műtárgyaknál ismert „leírás” mezővel, és a további folyamatok is hasonlóak. Leltározás után típusától függően további feldolgozásra kerül a fénykép; digitális fotó esetén elhelyezésre a megfelelő szerveren mappastruktúrában, analóg esetében pedig digitalizálásra kerül először. Ezt követően az analóg mesterpéldány savmentes csomagolóba és tárolóba raktározásra kerül a fotótárban, digitális másolata pedig a fentebb említett számítógépes rendszerbe. Mindkét esetben a digitális mesterpéldány konvertáláson esik át, ami ahhoz szükséges, hogy az internetes adatbázisban, a fotó leírókartonjához nézőképet is hozzá lehessen rendelni – ezáltal még specifikusabb és informatívabb módon tud adatot és ismeretet átadni.

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotógyűjteményének története

Az adatközlőim kiválasztása több szempont alapján történt. Az intézményben eltöltött hosszú évtizedek miatt esett rájuk a választás, mert az elmúlt időkről ők tudnak a legtöbb és leghitelesebb információval szolgálni. Beszélgetéseink során elhangoztak olyan személyek, akiket az aktuális interjúk után az ún. hólabda módszerrel kerestem fel. Nyolc félig strukturált interjút készítettem. A kérdések főbb témakörei a múzeumi munkafolyamatokra, ezen belül is a Fotógyűjtemény gyarapítására, az intézmény történetére, valamint a fényképeljárás technikákra vonatkoztak.

Cseri Miklós, etnográfus, muzeológus, 1987-től az intézmény állandó munkatársa, 1994-től főigazgatója. *Bereczki Ibolya*, 1997 óta dolgozik a múzeumban.

²⁹ Itt kell meghatározni a fotó tartalmát, mondanivalóját, hogy mit is ábrázol a kép. Milyen esemény, személyek, épületek, élethelyzetek, tárgy vagy téma, kiemelkedő információk láthatók a fotón. Ezekre az információkra elsősorban azért van szükség, hogy kereshető legyen a tárgy – jelen esetben a fotó.

Néprajzkutató, ágazati feladatokért felelős főigazgató-helyettes,³⁰ a Magyarországi Tájházak Központi Igazgatóságának vezetője. *Deim Péter*, a múzeum harmadik fényképésze, aki 1984 február óta, egészen 2024 februárjáig, nyugdíjba vonulásáig dolgozott az intézményben. *Gáspár Mihály*, 1977 májusától kezdve aktív munkatársa a Skanzennek. *Szendrődiné Gombás Ágnes* restaurátor főosztályvezető, 1976 szeptembere óta dolgozik a múzeumban. *Buzás Miklós* főépítész-műteremvezető, 1990. szeptember 1-je óta tagja a csapatnak. *Káldy Mária*, 1974 augusztusától dolgozik a múzeumban, szintén már aktív nyugdíjasként jelenleg a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ főtanácsadója. *Biró Friderika* néprajzkutató, muzeológus, aki 1968-tól megszakítás nélkül a Skanzen munkatársa.³¹

A GYŰJTEMÉNY TÉR- ÉS IDŐBELI ELHELYEZÉSE

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Nyilvántartási Csoportja – 1985-től Nyilvántartási, később pedig Gyűjteményi Osztálya – közel egyidős az intézmény kialakulásával. A cél, ami életre hívta, az volt, hogy az új múzeum egyre több specifikus anyagot (dokumentációs anyagok, felmérések, tervek, rajzok stb.), valamint egyre nagyobb számban gyűjtött műtárgyakat a leendő kiállításokhoz – ezeknek az anyagoknak a rendszerszintű nyilvántartása (volt) a legfontosabb célkitűzés. Ezek indokolták a gyűjtemények speciális, skanzenre szabott át- és kialakítását. A két intézmény (Néprajzi Múzeum és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum) különválása óta már léteztek a Skanzen jelenleg is meghatározó gyűjteményei,³² így a Fotógyűjtemény kezdete is erre az időre datálható.

A Nyilvántartási Csoport megalakulásával a Néprajzi Múzeumból kerültek át kifejezetten a Falumúzeumnak gyűjtött anyagok.³³ Elsőként a műtárggyűjtemény, majd a Fotótár (a Néprajzi Múzeum anyagának kb. egynegyed része)³⁴ az Adattárral karöltve. (Később kiegészülve a Történeti- és Térképgyűjteménnyel).³⁵

Ilyen áthelyezés következtében jött Szentendrére a Skanzen első fényképésze, Szabó Jenő (1930–1980) is, akinek rettentő kifinomult látása, „szeme” volt valamennyi téma megörökítéséhez. Szabó Jenő nemcsak a múzeum területén végzett fényképezési munkákat, hanem az egyes gyűjtési kiszállásokra is ő kísérte

³⁰ megjegy.: a kutatásom időpontjában

³¹ Főleg népi építészettel és lakáskultúrával foglalkozik, és nem melleleg a múzeum Nyugat-Dunántúl tájegységfelelős muzeológusa volt egészen nyugdíjazásáig.

³² Dokumentáció-, Fénykép- és Tárggyűjtemény.

³³ „A szakvezetés a gyűjteményeket a Nyilvántartási Csoport kezelésében hagyta, hozzácsatolva ég, az akkor meginduló Könyvtár és Fotólaboratórium irányítását is.” Katona 1987: 169.

³⁴ Fogarasi 2000: 761.

³⁵ Katona 1987: 169.

a csapatot.³⁶ Egészen haláláig (1980) a múzeumban dolgozott.³⁷ Szabó Jenő halálát követően 1975-től Bodnár Imre lett a múzeumi fényképész. Miután Bodnár Imre elment a múzeumból 1979-ben, a Gáspár Mihály – Deim Péter páros került ebbe a pozícióba.³⁸ Először Gáspár Mihály közel 3 évig dolgozott egyedül, mint fényképész. Utána hozzá csatlakozott be 1984-ben Deim Péter, aki egészen 2024 februárjáig a Skanzen fotósa volt. Deim nyugdíjazása után Bánáti Balázs kezdte meg múzeumi fényképész munkáját az intézményben.

A szentendrei Skanzen Fotógyűjteménye több szempontból is különleges. Együtt fejlődött és „nőtt fel” az otthont adó intézménnyel. Rengeteg változáson ment keresztül az évek, évtizedek során. Ebben megtalálhatók voltak személyi, helyszíni, térbeli változások. Szintén jól megfigyelhető a minőségbeli és tartalmi fejlődés is.

A Fotótár és Dokumentumtár egészen 2015 decemberéig egységesen az Adattár részét képezték. A gyűjtemények felosztására a nyilvántartási és raktározási problémák megoldása miatt volt szükség.³⁹ A gyűjtemények egészében való újrastrukturálását a skanzenológia módszertana indokolta.⁴⁰

Az egykori Nyilvántartási Osztály a Csilléry Klára Oktatóközpont oktatási termében volt elhelyezve 1974-től. Kezdetben a fotólabor és fotótár egy barakk épületben, a mostani Amfiteátrum és Alföld (VI. te.) tájegység között elterülő helyen állt. Ebből a barakkból három darab is volt ezen a területen: egy az ácsműhely, egy a restaurátorműhely, egy pedig a fotólabornak és a textilraktárnak közösen adott helyet 1982 és 1985 között. Ebben az épületben készültek a különböző fotóelőhívások, nagyítások és az ehhez kapcsolódó további munkafolyamatok is itt zajlottak, amiket Deim Péter és Gáspár Mihály végzett. Ahogy bővültek a gyűjtemények, úgy kerültek felépítésre további épületek a területen, raktározás céljára. Ilyen fejlesztés során épült fel valamikor 1984 körül, kifejezetten a Nyilvántartás számára, egy új épület az Oktatóközponttal szemben. 2004-ig működött itt a Nyilvántartás. Ezután költözött át a jelenlegi helyére, az új irodaépületbe. Ebben az épületben már egy sokkal korszerűbb technológiákkal felszerelt, több helyiség áll rendelkezésre a gyűjtemény tárolásához, valamint a fotók kidolgozásához. Mivel a költözés előtt pánccs szekrényekben tárolták a negatívokat és

³⁶ Érdekes megjegyezni, annak ellenére, hogy Szabó Jenő volt az első fényképész az újonnan kialakult múzeumban, a múzeumi gyűjtemény 1-es leltári számmal jelölt fotója mégsem az ő nevéhez köthető; Csalog Zsolt készítette 1969-ben. A szociográfus, szociológus és néprajzos nevéhez további 145 fénykép rendelhető a gyűjteményben.

³⁷ Saját gyűjtés (Biró Friderika, 2024.03.04., Szentendre)

³⁸ Saját gyűjtések alapján.

³⁹ A régi gyűjteményi rendszerben az intézmény törzsgyűjteményét csakis a műtárgyak képezték: a különböző néprajzi dokumentumok, fényképek, médiatári anyagok a segédgyűjteményeket alkották.

⁴⁰ Aranyos 2017: 139.

diákat, később már szekrényekben és borítékokban, valamint a leírókartonnal rendelkező pozitív nagyításokat kartotékszékényben tárolták – mindenképpen hatalmas fejlődést és modernizálást hoztak a 2000-es évek elején. Ez az irodaépület ad otthon napjainkban is a Fotógyűjteménynek, Adattárnak.

A Fotógyűjteményt mind tartalmilag, mind pedig fizikális és térbeli valójában számos tényező alakította kialakulása óta. Ezek a hatások megjelentek magában az intézményben is, és majd csak innen gyűrűztek le az egyes gyűjteményekbe, például a fényképekhez. Az ilyen alakító és formáló események voltak a különböző személyi változások – az intézményvezető, a Néprajzi- és Gyűjteményi osztályvezető, a gyűjteményt kezelő személyek, és a legfontosabb: a fotós kollégák, akik a legnagyobb szerepben alakították a gyűjteményt és annak alkotóelemeit, a fotókat. Szintén befolyásolták a Fotógyűjteményt az intézményi alapelvek határozásai, vagy például egy-egy projekt, vagy pályázati felhívásnak való elégtel, ami keretében meghatározott témában kellett a gyűjtéseket végezni – és akár egy egybevágó tematikájú kiállításban prezentálni az eredményeket. Illetve ez a mai napig fennálló alakító erő és behatás, ami szükséges mind az intézmény, mind a gyűjtemény teljességéhez, naprakészségéhez.

A fénykép a múzeumban – avagy hogyan válik egy fénykép, mint vizuális jegyzet kulturális örökséggé és a múzeum alappillérvé?

A fényképek múzeumi és információhordozó szerepe az intézmény életmód-múzeummá válási folyamatával változott meg; míg kezdetben csak az épületekre és lakásbelsőkre összpontosult a gyűjtési figyelem, úgy a kiszélesedő időspektrum⁴¹ hatására megjelentek más szempontok is. Ilyen a személyek és életmód ábrázolásnak fontossága, hiszen a népi építészet nem képzelhető el a lakók mindennapi életének összetartása nélkül.⁴² A változások új kérdéseket is felvetnek a gyűjtéssel kapcsolatban, például: még mindig népit vagy a mindennapjainkat és a megjelenítendő szokásokat, hagyományokat is gyűjtünk? – hiszen már beletartozik a gyűjtőkör tematikájába ez is. Folytatni kell a gyűjtéseket, mert a mi természetesnek és általánosnak vett környezetünk, annak sajátosságai az idő előre

⁴¹ A jelenkor anyagát és lenyomatát, már a XX. század második felétől kezdődő jelenségeket is ugyanúgy el kell kezdeni felgyűjteni. Ilyenek például a Kádár-kockák, amik a 70–80-as, de még a 90-es években is modernnek számítottak, ám mára már kezdenek eltűnni és velük együtt a bennük jellemző életmód is. Szóval fel kell gyűjteni, amíg még vannak kulcsadatközlők, és olyanok, akik életvitelszerűen kapcsolódnak az építményekhez és lakókörnyezethez.

⁴² Saját gyűjtés (Cseri Miklós, 2024.03.13., Szentendre)

haladásával eltűnőfélben lesznek, s nem marad róluk lenyomat, ha időben nem dokumentáljuk őket. „Ez örökké futás az idővel.”⁴³

*Szabó Jenő egy impresszív, Mezőkövesden készült felvétele, 1972.
(Forrás: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, MNÉA-F 14016)*

A FELDOLGOZÁS ÉS FELHASZNÁLÁS

Ahhoz, hogy megfelelő anyaghoz juthassunk, ismerni kell a fotótárban megtalálható fényképek témáit és mindenekelőtt a fotót leltárba kell venni, utána lehet bármiféle felhasználásról beszélni. Kezdetben kézzel történt mindennemű feldolgozás és kutatási igény kiszolgálása – ami időben is lassabb volt –, azonban mára már a technikai fejlődésnek köszönhetően a digitalizált anyagok lehetővé

⁴³ Saját gyűjtés (Cseri Miklós, 2024.03.13., Szentendre)

teszik, hogy pillanatok alatt szerte a világon elérhetővé váljon bármi. Habár a fényképek különböző típusainak feldolgozását hosszasan lehetne taglalni, azonban lényeges különbség „csak” az előállításukban lelhető fel. Ám a legnagyobb hangsúlyt a fényképek biztosította felhasználásra kell helyezni.

A címben megjelölt „kulturális örökség” megnevezést jól alátámasztja a fényképek sokrétű alkalmazhatósága múzeumi kereteken belül. Leggyakoribb az intézmény falain belül történő felhasználása: belső kutatásokhoz. Ezt követik a prezentációs vagy valamely publikációs célokhoz igénybe vett anyagok alkalmazása. Ide lehet sorolni az oktatási anyagokat, például a tankönyvek illusztrációját is, vagy a mérnökök munkájának támogatását – élő példa a skanzenek társadalmi hasznára, például a beregi árvíz, vagy a vörösiszap-katasztrófa utáni helyreállítókban fotóarchívumok anyagai segítségével dolgoztak a szakemberek.⁴⁴

Végül a harmadik, talán leginkább az örökséget reprezentáló felhasználási terület; a kiállításokban való alkalmazás. Írásomban is a fényképek interpretációs szerepét emelem ki. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiállításában a berendezési tárgyak mellett megtalálhatók fényképek is egy-egy enteriőrben. Az ott elhelyezett fotók különböző módokon kerültek a múzeumba, de ugyanazon cél szolgálják: ismeret- és tudásátadást. Az intézmény jellegéből adódóan hitelességre törekszik, ezért kerülnek ki képek is az épületekbe – hiszen, amikor már elérhetővé vált a fényképészeti szolgáltatás igénybevétele, a paraszti világban élő családok is készítettek családi felvételeket, amiket aztán a lakóterükben kihelyeztek; általában a falra, vagy

„szokásban volt, hogy azokba a szobákba, ahol tükör volt [...] oda tűzték ki a fotókat.”⁴⁵

A múzeumban is főként e módon találkozhat a látogató fényképekkel – ehhez nagyban hozzájárult a már korábban ismerttetett tény, hogy a gyűjtőspektrum kiszélesedett, némiképp meg is változott és így a szociofotók⁴⁶ is érdekessé váltak a múzeum számára. Mivel korábban nem volt lehetőség hiteles másolatot készíteni a felvételekről, a legtöbb esetben az eredeti fotó került ki az épületbe. Ez a módszer számos, állományvédelmi és állagmegóvási szempontból nem kedvezett a tárgyaknak, így 2016-tól már az intézmény kerüli az eredeti fényképek kihelyezését. Az okok érthetőek. Napjainkra már rendelkezésre állnak olyan technikák, amivel nemcsak, hogy másolható, de akár sokszorosán újra és újra legyárthatók a felvételek. Tehát az egyik mód, amiért és amivel fotókkal dolgozik a Skanzen a kiállításában, az a családtörténet, életmód, hiteles lakáskultúra bemutatása.

⁴⁴ Saját gyűjtés (Cseri Miklós, 2024.03.13., Szentendre)

⁴⁵ Saját gyűjtés (Káldy Mária, 2024.02.27., Szentendre)

⁴⁶ Ám a szociofotók nem kerülnek ki az enteriőrökbe.

A másik eset, amikor előfordul fénykép: az szintén múzeumi interpretáció, ám tablón, molinón megjelenítve. Ez esetben is információközlés a cél. De miért így módon? A kutatásom interjúi során arról beszélgettünk, hogy milyen célt, célokat szolgálhat egy fénykép – azon túlmenően, hogy már tárgyként is hatalmas értéke lehet, mint fotó –; a fényképnek a kettős funkciójából adódóan rendkívüli módon nagy szerepe van. Ugyanis a fotó önmagában is és komplexitásában is tud információt közölni, átadni.⁴⁷ Röviden megfogalmazva: szemléltet.

„Egy tablószöveg is szemléltet, akkor a kép mivel másabb? – vetődhet fel jogosan a kérdés. Az emberiség növekvő vizualizálásának velejárója, hogy az írás mellett – bizonyos területeken helyette – rohamosan növekszik a kép szerepe.”⁴⁸

A képi vagy vizuális ábrázolás sokkal több lehetőséget ad a tudásátadásra. Rengeteg plusz és többlet információt tartalmaz(hat). Sokszor egyértelműbben és egyszerűbben lehet egy fotó által valamit meghatározni, szemléltetni, ábrázolni – nem utolsósorban, hamarabb is felkelti a látogató érdeklődését, illetve indirekt módon adja át a tudást. Egy fénykép számtalan más, egyéb dolgot is rejt, nem csak azt a célt és pillanatot merevíti ki, ami miatt elkészült. Ilyen mögöttes információkat nyújthat például: kezdve a családtörténetről és családszerkezetről – megismerhetők a rokoni kapcsolatrendszerek, a család nagysága, a ruházat és öltözködés – ábrázolja a különböző viseleteket, anyagi különbségeket a társadalom különböző rétegei között, az életmódot – hogyan éltek, milyen körülmények között, milyen munkákat végeztek, ki végezte stb., egészen a települések kinézetéig – milyen házak voltak, milyenek az utak, hogy néz ki a település, milyen az utcakép.⁴⁹ Buzás Miklós idézte saját magát, miszerint egyik egyetemi oktatása során egy fényképes beadandó feladatnál azzal a jó tanáccsal látta el hallgatóit:

„Egy kép többet mond ezer szónál.”⁵⁰

A fénykép mint vizuális jegyzet erősödő és felértékelődő relevanciájának hatására megjelennek a fotókat középpontba helyező kiállítások is. Az alábbiakban három példát említek a(z) SZNM ilyen típusú tárlatairól.

Nagyné dr. Batári Zsuzsanna kiállítása volt az első 2010-ben, ami a fényképeket helyezte hangsúlyba az interpretáció során. Ez a koncepció a múzeum észak-magyarországi falu tájegységében található imolai istálló falai között kapott

⁴⁷ Saját gyűjtés (Cseri Miklós, 2024.03.13., Szentendre)

⁴⁸ Bán András <https://meonline.hu/vizualis-kultura/vizualis-antropologia-vs-vizualis-kultura/> (letöltés dátuma: 2024. 03. 11.)

⁴⁹ Szilágyi Miklós a Néprajz Egyetemi Hallgatóknak című kiadványsorozat 24. számában átfogóan összefoglalja a legátfogóbb gyűjtést eredményező kérdéseket és alaptételeket.

⁵⁰ Saját gyűjtés (Buzás Miklós, 2024.02.20., Szentendre)

otthont. Legfőbb sajátossága a kiállításnak, hogy csakis másolatfotók szerepelnek benne. A gyűjtés során különböző (digitalizációs) eszközökkel vonult ki a gyűjtőmuzeológus; felajánlások, magángyűjtemények, családi fotóalbumok, kutatók és önkormányzatok anyagainak másolatát tudta elhozni magával. A múzeum és közönség, vagy múzeum és közösség – ennek napjainkra sokkal inkább kezd átváltozni és felértékelődni a szerepe a kapcsolatteremtésben, -megőrzésben. Annak köszönhetően, hogy könnyebbé vált a fényképek gyűjtése, megindult egy fellendülés az adatközlőkkel. Aktív szereplői lehetnek egy-egy kiállításnak és felerősödik a közösségek szerepe is. Egyik legfontosabb tényező, ami életre hívta a tárlatot az az volt, hogy

„a fotók segítségével megidézhető az emberek és a mindennapok életvilága, hétköznapi és ünnepek, és az enteriőrökben bemutatott népszokásoknak is új árnyalatot kölcsönöz egy-egy fotósorozat, illetve olyan helyi hagyományok is megjeleníthetők, amelyeket másképp nem tudunk bemutatni.”⁵¹

Az ilyen jellegű fotók és kiállítások segítenek közelebb hozni ezen társadalmi réteget a látogatókhoz, illetve eszközként szolgál az ismeretátadáshoz, amit egy-egy épület, enteriőr próbál közvetíteni. A fényképes interpretáció legfőbb célja, hogy a

„látogatók személyes kötődést alakítsanak ki a kiállítással, a fotókkal és a házakal.”⁵²

Megjelenik továbbá a fotók többes szerepe: hiszen azon túl, hogy önmagában is közvetít valamit, másodlagos információ- vagy tényközlő szereppel is bír. Rengeteg esetben – ahogy ebben a kiállításban is –, reflektálnak akár egy adott szituációra, tárgyhasználatra – ha például egy múzeumi enteriőrt veszünk példának: bemutathat egy eszközhasználatot, vagy szokást tényleges közegében.

A fénykép, mint vizuális jegyzet és információközlő szerepének bemutatására szintén érdemes példának megemlíteni dr. Vass Erika időszakos kiállítását (2011. november 11. – 2012. április 10.), ami „Erdély virágai – Egy kutatás pillanatképei 2006–2011” címmel jött létre a Szentendrei Skanzenben. Ennek az interpretációnak a célja az volt, hogy a 2006 óta folyó kutatás legjobb pillanataiból egyfajta válogatást és ízelítőt, hangulatfotókat közöljön Erdély falusi világából, annak változatosságáról. A fotók a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattárában megtalálhatók

⁵¹ Nagyné Batári 2014: 280.

⁵² Nagyné Batári 2014: 280.

– segítséget és lehetőséget biztosítva az Erdély épületegyüttes épületeinek felépítéséhez, az életvilágok bemutatásához.⁵³

Még egy példa a fotókat a középpontba helyező tárlatokra. 2024 áprilisában nyílt meg Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeumban Sári Zsolt és Szegedy-Kloska Tamás kurátori munkája által elkészülő Weinstock időszaki, vándorkiállítás a „Képekbe zárt haza – Weinstock Ernő észak-erdélyi fotográfiai 1940–1944 között” címmel. A kiállítás anyagában Weinstock Ernő Észak-Erdély visszacsatolásakor készült fényképei találhatók, amelyekből egyébként képeslapokat is készített és árult. Mivel a Szabadtéri Néprajzi Múzeum őrzi a Weinstock-hagyatékot, így több mint 10 000 üvegnegatív is a gyűjteményben van. A készülő kiállítást kettő fő cél hívta életre; Weinstock Ernő életének és munkásságának bemutatása a fényképei által, valamint, hogy az észak-erdélyi tájakat, városokat, jellegzetes és ismert fürdőhelyeket a fotók és képeslapok által a látogatóknak ismertesse.

„A tárlat a kurátori szövegtablók, a Weinstock-hagyatékból származó eredeti tárgyak, fényképek és képeslapok mellett digitális és digitálisan felnagyított képeket mutat be.”⁵⁴

Ebben a kiállításban is inkább a fényképeken van a hangsúly. A fotók segítségével válik értelmezhetővé és megfoghatóvá a téma. Sokkal jobban reprezentálva azt, amire a tablók is képesek – ám szárazabb anyagként kevésbé érvényesülnének.

Tehát a fényképek szerepe a kiállításokban egyre inkább hangsúlyos és – a fentiek is bizonyítják azt, hogy – helyálló. Teljesértékű kiállításokként tud funkcionálni egy alapjában fotókra épülő koncepció. Ugyanis a képeknek erős asszociációs erejük van, aktivizálják az emlékezetet, így ezáltal képesek bevonni a látogatókat. Elérhetővé, értelmezhetővé és élővé teszik azt, amit közölnek. Mindezt önmaguk által.

„A GÉPPUSKA ÉS A KARD”⁵⁵ – KITEKINTÉS AZ ANALÓG- ÉS DIGITÁLIS TECHNIKÁK MEGJELENÉSÉRE A FÉNYKÉPES DOKUMENTÁCIÓBAN

1969-ben, amikor a vizsgált gyűjtemény első fényképe készült, még javában csak az analóg fényképezőgépek léteztek. Az intézményi fényképészek, később a múzeum többi dolgozója is ilyen, analóg technikájú gépeket használt munkája so-

⁵³ Vass 2011: 3.

⁵⁴ Sári–Szegedy-Kloska 2024. Kézirat.

⁵⁵ Saját gyűjtés (Káldy Mária, 2024.02.26., Szentendre)

rán. Ezek filmtekercesekre rögzítették a fényképet. Ilyen tekercsből először csak fekete-fehér létezett, később kezdtek elterjedni a színes filmek is. Mindamellett, hogy hatalmas lehetőség és segítség volt a fényképes dokumentálás – hiszen a kézzel való rajzokat sok esetben fel tudta váltani – ugyanakkor rengeteg utómunka volt abban, hogy az kézzelfoghatóvá válják. A fényképek számát nehéz volt egy gyűjtés során meghatározni, így leggyakrabban tekercsszám alapján számolták az elkészült fotók mennyiségét. Az analóg fényképezés hatalmas szaktudást és hozzáértést követelt, mivel meg volt határozva, hogy mennyi kép készülhet egy filmtekercese. Sőt, még a 70-es évek végén, a 80-as évek első felében az is meg volt szabva, hogy mit lehet lefényképezni, illetve mennyit. Nemcsak, hogy technikai korlátai voltak annak, hogy nem készülhetett több ezer fotó egy alkalommal, tudatosan is megpróbálták odafigyelni rá, hogy a számokat redukálják, mivel sokkal több munkát és kiadást jelentett a nagyobb mennyiség előállítás, feldolgozása és leltárba vétele. Sajnos a nehézségekből adódó hiányok a fotókon is kiütözköznek; érződik a sorozatok hiányossága, vagy épp felesleges képek vannak bent helyette, mert arra a témára nem lehetett fókuszálni, vagy nem keltette fel a készítő érdeklődését. Ebből az következik, hogy a Fotótárat (teljes egészében, technikától függetlenül) megfelelő forráskritikai fenntartásokkal kell kezelni, mert, önhibájából kívül tartalmaz hiányosságokat.⁵⁶

Amikor a mennyiségi korlátok már feloldódtak, még akkor is törekedtek a gyűjtők, képkészítők megragadni a témát néhány fotón keresztül. Ám, azok a fényképek olyan minőségűek voltak mind fizikai állapotukat, mind pedig tartalmi ábrázolásukat illetően, hogy minden szükséges és lényeges információt hordoztak – illetve hordoznak a mai napig, a gyűjtemények részeként.

Fontos megemlíteni pár gondolat erejéig a fényképek javításának folyamatát, azaz a retusálást is. Analóg képek esetében rengeteg időbe telt, amire aprólékosan, kisméretű ecsettel és retusfestékekkel megdolgozta a képet a fényképész. A munkafolyamat hossza a fénykép nagyságától függött elsősorban, másodlagosan a retusálni kívánt tényezőtől. Továbbá óriási hozzáértést követelt, hiszen egyetlen és megismételhetetlen példány volt csak az adott képből – ha például egy negatív retusálási folyamatát veszünk vizsgálat alá.

„Korunkat minden korábbi időszaknál jobban jellemzi a vizuális információ-robbanás.”⁵⁷ –

fogalmazta meg teljesen jogosan Bán András. Mivel, a digitális forradalom betörésével teljesen új fordulatot vett az egész múzeumi dokumentáció, beleértve a

⁵⁶ Saját gyűjtés (Cseri Miklós, 2024.03.13., Szentendre)

⁵⁷ Bán András <https://meonline.hu/vizualis-kultura/vizualis-antropologia-vs-vizualis-kultura/> (letöltés dátuma: 2024.03.11.)

fényképes rögzítést is.⁵⁸ Már maga a munkaeszköz is hatalmas változáson, fejlődésen ment keresztül. Az új típusú fényképezőgépek elterjedésével sokkal több, és másabb lehetőségek nyíltak meg a fényképek előállításában és felhasználásában. A legszignifikánsabb újdonság az a korlátlan fényképkészítési lehetőség volt. Nem kell megválogatni a felvételek számát, témáját. Ám könnyű abba a hibába esni, hogy a digitális fényképezőgépek nyújtotta mennyiségi kényelem hatására könnyen elsiklunk a lényeg megragadása felett és ezáltal rengeteg felesleget is gyártunk. Sokkal nehezebb aztán többszáz, egyforma vagy hasonló képből szelektálni, azonosítani őket vagy keresni bennük. Ez sajnos azt is vonzza maga után, hogy elvesz a precizitás, ami az analóg gépek használatakor elengedhetetlen volt. A képek retusálása is sokkal egyszerűbb, már számítógépen történik, ahol azonnal látszik, hogy a szakembernek mit-hol kell megdolgoznia. De számos lehetőséget nyújt a kísérletező jelleggel rendelkezőknek is, akik csak próbálgatni szeretnék a különféle szerkesztőtechnikákat. Szintén az újítások számlájára írható, hogy rengeteg beállítást önmaga elvégez a fotómasina. Ebből következik megint csak az, hogy bár kell hozzá tudás, jóval több, ún. „mezei” felhasználó is elboldogul vele, míg a régi típusú gépek kezeléséhez jórészt fényképészek segítsége kellett – a fotók fizikai előállításához pedig elengedhetetlen volt az ő munkájuk. És itt egy újabb különbséghez, fejlődési ponthoz érkezett az összehasonlító vizsgálat: nincs szükség már különböző filmekre, előállítási technikákra. Könnyen, szinte bárhol nyomtathatóvá, kézzel foghatóvá válik a fotó. Sőt, már nem is minden esetben releváns a fizikai megléte, hiszen digitális formában, különböző tárolókon és adathordozókon tárolható, kereshető és felhasználható számítógép segítségével.

Itt fontos kitérni a modernizáció jelenlegi legnagyobb és legáttörőbb eszközeire: a mobiltelefonokra is – ezen belül is az okostelefonokra, a sok esetben már már egy fényképezőgép megapixel méreteit felülmúló szerkezetekre. Az ilyen típusú készülékek elterjedésével még inkább szabadabbá, mindenki számára elérhetővé és közel kerül a fényképezés, mint technika és mint tartalomgyártás. Praktikumuk abban is rejlik, hogy apró méretűek, elférnek a zsebünkben, bárhova magunkkal vihetjük és állandóan készenlétbe helyezve állnak, hogy rögzítsük felvételeinket. Mára már sok esetben elegendő, ha mobiltelefonnal készítünk fotót, illetve a készülék memóriája és fejlettsége biztosítja azon egyéb adatok tárolását és meghatározását, amit korábban, analóg fényképezés idején noteszekbe, füzetekbe kellett feljegyezni. Fontos azonban, hogy bár a fentebb említett módon

⁵⁸ Például az 1986-os TÉKA 1985. évi beszámolójából megtudható, hogy abban az évben gazdagodott a múzeum egy videokamerával, aminek segítségével már ilyen módszerrel is lehetett rögzíteni bontásokat, újjáépítéseket. H. Csukás 1986/1: 2.

könnyebbség lépett fel az adatolásban, az írásos rögzítést ugyanúgy végeznie kell a kutatónak.

Így, a két technológia fentebbi összehasonlításával vált teljesen értelmezhetővé Káldy Mária idézete, amit az alfejezet címének választottam. A gondolatot kibontva, – amire a szerző is utalt – a „fegyvernemet” illetően egyezők, mind a kettő a fényképes dokumentációt, megőrzést és rögzítést szolgálja. Ám, hatékonyságuk és korszerűségük már differenciálható, több aspektusból vizsgálhatóvá vált. Ennek tekintetében végeztem a párhuzamok és eltérések keresését is a kutatásom során.

Összegzés

Habár egységesen kijelenthető, hogy a Fotógyűjtemények szükségessége és szerepe állandó jellegű érdekeltséget képez napjainkban is, a szentendrei Skanzen fényképgyűjteménye azonban még ennél is speciálisabb titulust tölt be.

A kutatási eredmények alapján kijelenthető, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotógyűjteménye tehát egyidős az intézmény fennállásával, 1969-től önálló gyarapítást végez a Skanzen. A Fotógyűjtemény a kezdeti időktől egyike a Vargha László-féle módszer alapjának, miszerint: a műszaki rajz, a néprajzi leírás és a fotó egyenértékű. Mind olyan eszközök, amik forrást biztosíthatnak akár egy áttelepítéshez, egy rekonstrukcióhoz, vagy bármiféle összefüggések megoldásához. Az egyik legfontosabb gyűjtemény.⁵⁹ Relevanciája azóta sem kérdőjelezhető meg. A gyűjtések és a gyűjteménybe foglalt anyagok idősíkja kiszélesedett, reflektálva a jelenkorra és annak mostani kézzelfoghatóságára – előre gondolva a jövőre.

A technológiai eszközök fejlődésével a fényképezésben is modernizáció következett be. Bár a készítési technikák megváltoztak vagy megváltozhattak – mert akár a mai napig lehet alkalmazni az analóg megoldást, ugyanakkor mégis a digitális fényképek gyártása játszik már nagyobb szerepet –, az elkészült fotódokumentáció értéke és jelentősége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanolyan horderővel bír ma már egy digitális fénykép is, hiszen az általa hordozott és közölt, megőrzött, valamint továbbadni kívánt információ az, ami érdekessé és megismételhetetlené teszi – ami kiemeli az hétköznapiából és egy muzeális gyűjtemény részévé, kulturális örökségi pozícióba helyezi. A digitalizáció – nemcsak az eszközökben –, hanem mint folyamat is hatalmas hatással volt a gyűjteményre. Sokkal elérhetőbbé vált, szélesebb körben hozzáférhetőbb lett, és nem utolsó sorban könnyebben és gyorsabban kereshető. A képanyag felhasználásának területei nem változtak, sőt, kiszélesedtek – csakúgy, mint a gyűjtőspektrum is. Új kiállítási módszerek je-

⁵⁹ Saját gyűjtés (Cseri Miklós, 2024.03.13., Szentendre)

lentek meg, amik a fényképeket, a vizuális ábrázolásokat helyezik előtérbe. Sokkal színesebbé teszik a múzeumi interpretációs feldolgozásokat.

A fotók, fotógyűjtemények – egészen pontosan a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Fotógyűjteményének kulturális örökségbeli értékességét talán Cseri Miklós szavaival lehet a legjobban megfogalmazni:

„[...] egyszerű és visszahozhatatlan, vagy egyszerű és megismételhetetlen. Egyszeri és megismételhetetlen a maga formájában.”⁶⁰

Irodalom

ARANYOS Sándor

2017 Gyűjteménypolitika és gyűjteménymenedzsment a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In Bereczki Ibolya – Sári Zsolt (szerk.): *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 28–29.* 133–146. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

BALASSA M. Iván

1972 A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon. *Etnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata* 83. évf. 553–572., 555. Budapest: Akadémia Kiadó

1986 *A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Épületjegyzéke.* (SZNM DAd 2016.906.)

1989 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum története. In Selmeczi Kovács Attila – Szabó László (szerk.): *Néprajz a magyar múzeumokban.* Budapest – Szolnok: Separatum. 29–48.

BÁN András

é. n. *Vizuális antropológia vs. vizuális kultúra?* <https://meonline.hu/vizualis-kultura/vizualis-antropologia-vs-vizualis-kultura/> (letöltés dátuma: 2024.03.11.)

CSERI Miklós – FÜZES Endre (szerk.)

2004 *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve. 17.* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

CSERI Miklós – SÁRI Zsolt

2018 *Elképzelt álmok, megvalósult történetek. A Skanzen első 50 éve (1967–2017).* (Skanzen könyvek sorozat). Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

DERCSÉNYI Dezső – ENTZ Géza – GERŐ László – GÓLYA József – PÁRKÁNYI Mihály (szerk.)

1960 *Magyar műemlékvédelem 1949–1959.* Országos Műemléki Felügyelőség kiadványai 1. Budapest: Akadémiai Kiadó

FOGARASI Klára

2000 Fényképgyűjtemény. In Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Budapest: Néprajzi Múzeum. 729–776.

⁶⁰ Saját gyűjtés (Cseri Miklós, 2024.03.13; Szentendre)

- H. CSUKÁS Györgyi
1986 *TEKA 1986/1*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- KATONA Gyuláné
1987 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményei. In Kecskés Péter (szerk.): *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei 4*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 169–172.
- KURUCZ Albert – BALASSA M. Iván – KECSKÉS Péter (szerk.)
1987 *Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Magyarországon*. Budapest: Corvina Kiadó. 7–9.
- LANDGRAF Ildikó
2016 A 24. óra szorításában. A folklórgyűjtés alapelvei Katona Lajos munkásságában és a korabeli magyar folklorisztikában *Etnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata* 127. 4. 504.
- NAGYNÉ dr. Batári Zsuzsanna
2014 *Tájegység születik. Szabadtéri kiállítások rendezésének kérdései az Észak-magyarországi falu tájegység esettanulmányai alapján*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 217.
2014 *Tájegység születik. Szabadtéri kiállítások rendezésének kérdései az Észak-magyarországi falu tájegység esettanulmányai alapján*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum. 280.
- SÁRI Zsolt – SZEGEDY-KLOSKA Tamás
2024 *Weinstock kiállítási koncepció kézírata*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- SZILÁGYI Miklós
2001 Néprajzi forráskritika In *Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 24*. Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiadó
- VASS Erika
2011 Erdély virágai. Egy kutatás pillanatképei 2006–2011. *Kiállítási katalógusok 3*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- WINKLER Ferenc
2006 Az európai szabadtéri múzeumok megvalósításának módszere. *Somogyi Múzeumok Közleményei 17/C*. 8.

EGYÉB FORRÁSOK

- Szabadtéri Néprajzi Múzeum
1959 *Ankét 326*. - KL 7626.
1975 *Működési engedély – MNÉA-A 3105*.
2018 *Gyűjteményezési stratégia és revíziós terv 104-12/2018*. 7.
2023 *Az SZNM és a Tagintézmény törzsgyűjteményei. 104-9/2023*. 5.

INTERNETES FORRÁSOK

- 20/2002. (X. 4.) NKÖM rendelet a múzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról.
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0200020.nkm> (Letöltés dátuma: 2024. 07. 27.)
- Az ICOM Etikai kódexe: az 1997. évi CXL. törvény. <http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy.doc.cgi?docid=99700140.TV> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 13.)

Zsanett Sára Kikilai

HOW A PHOTO BECOMES AS A VISUAL RECORDING INTO CULTURAL
HERITAGE AND A PILLAR OF THE MUSEUM
A CASE STUDY OF THE SKANZEN OF SZENTENDRE

'Not just a photo' - that's a short description of what my writing is about. The focus of this paper is on photographs and their added meaning - how do they serve the knowledge transfer in museums? The main aim of the research was to present photography as a medium of information in as many different ways as possible, from the very first moment of its production in the planning stage, through its life and role in the museum institution via the history of the Hungarian Open Air Museum. The study would not have been possible without interviews with former and current staff members of the Skanzen. These personal interviews (occupational and life history ones), together with the case study developed using and supported by institutional examples, will, in achieving its aim, provide the reader with a comprehensive picture of the museum's early photographic management and utilisation up to the present day.

Könyvészet

Bihari Nagy Éva – Sápy Szilvia (szerk.): Vallási néprajz 17. *A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának és Molnár Ambrus szekcióalapító emlékének jubileumi kötete.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 2022. 261. p.

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Néprajzi Szekcióját 1980-ban alapították, a *Vallási Néprajz* sorozat pedig 1985-ben indult: a kezdetek óta eltelt évtizedekben megjelent kötetek széles spektrumon mutatták be a Kárpát-medence vallási, felekezeti sokszínűségét. A több évtizedes múltra méltó visszatekintés a Vallási Néprajz sorozat 17. kötete, amely tudományos írások mellett meglemlékező és tudománytörténeti munkákat is tartalmaz.

A kötet első tartalmi egysége a *Soli Deo Gloria* címet viseli. Az első tanulmány a neves egyháztörténész és teológus, Szigeti Jenő tollából származik. *Az Egyházi Néprajzi Szekció alapítás története és Molnár Ambrus teológiája* című tanulmánya (9–23.) személyes hangú tudománytörténeti írás, és emlékezés kollégájára és barátjára, Molnár Ambrusra. Sajnos a szerző nem élhette meg tanulmányának megjelenését, a munka poszthumusz jelent meg.

A soron következő tanulmányt Küllös Imola jegyzi: „...örök emlékezetben lesz az igaz” (Zsolt. 112,6) című írásának (24–41.) címválasztása is biblikus. A dolgozat egy visszaemlékező írás Molnár Ambrusra, illetve a vele együtt végzett erdélyi és kárpátaljai kutatásokra, adatgazdag élménybeszámoló, amiből sokat tanulhat a jövő kutatógenerációja is. A fiatal néprajzosok számára talán már elképzelhetetlen szituáció egy elfüggönyözött parókiapadláson kivonatolni, jegyzetelni 17. századi egyházi iratokat – nem is olyan régen azonban mindennapi valóság volt a Küllös Imola soraiban megelevenedő szituáció.

Margaret A. Mackay kanadai származású skót etnológus *Folk Religion in a Calvinist Context: Hungarian Models and Scottish Examples* című, angol nyelvű tanulmánya (42–63.) nemzetközi kitekintést is ad a kötetnek. Mackay lelkészcsaládból származott, Molnár Ambrussal kapcsolatba kerülve bekapcsolódott a kutatásokba, kétszer járt Erdélyben, egyszer pedig Kárpátalján. Ezekből a tapasztalatokból, illetve skót esetpéldákból merítő tanulmánya érdekes és különleges színfoltja a tanulmánykötetnek.

Ötvös László: *A Néprajzi Szekció emlékei (előzmény-megalapítás-működés)* című írása (64–70.) a Szekció első 20 évét mutatja be. Ötvös lelkészként a kezdetektől jelen volt a Néprajzi Szekció munkájában, költői esteket szervezett, később az Irodalmi Nyelvészeti Szekciót vezette, így jó rálátása volt az itt zajló munkára. Személyes hangú visszaemlékezése, történetei érzékletesen mutatják be az Egyházi Néprajzi Szekció első 20 évét, és különösen Molnár Ambrus személyiségét, aki nélkül nem jöhetett volna létre a Doktorok Collegiumán belül a Néprajzi Szekció.

A kötet legnagyobb tartalmi egysége *A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának története* címet viseli. A kronologikus sorrendben felépített fejezetben Szalay Emőke az 1981–2006 közti időszakot (73–

86.) és a 2006–2013 közti korszakot (102–109.), Barna Gábor az 1982–1997 közti időszakot (87–101.), Lévai Attila (110–114.) pedig a 2013 és 2020 közti hét évet foglalta össze. A tudománytörténeti szempontból is jelentős összefoglalók részletesen mutatják be a Szekció tagjait, kutatási projektjeit, eredményeit és kapcsolatait. A sorokat olvasva egy széles látókörű, hatalmas jelentőségű tudományos munkát végző kutatói közösség rajzolódik ki, amelyben lelkészek, néprajzkutatók, történészek, irodalomtörténészek munkálkodtak a kutatási projektek sikerén.

A kötet utolsó tartalmi egysége a tudományos írásokat közreadó *Scientia*. Első tanulmánya Sápy Szilvia: *Az utolsó vacsora asztalterítője volt-e Jézus halotti leple?* című írása (147–197). A szerző Dr. John. P. Jackson amerikai fizikus és felesége, Rebecca magyarországi előadássorozata kapcsán kezdett kutatásokba a témában. A két amerikai fizikus azt állította, hogy a torinói lepel valójában az utolsó vacsora asztalterítője volt, mellyel letakarták Jézus holttestét. Sápy tanulmánya gazdag kultúr- és történeti, tárgytörténeti és teológiai ismeretanyagra építve mutatja be Jézus korának étkezési szokásait és az oltárterítő eredetét, igazolva azt, hogy a torinói lepel nem lehetett az utolsó vacsora asztalának terítője, hiszen az az asztalforma, amelyre illene a lepel, csak a IX. században terjedt el.

P. Szalay Emőke a református egyházi kegytárgyak egyik leghíresebb kutatója. Szinte minden tárgytípus kapcsán végzett olyan kutatásokat, melyek fontos adatokkal gazdagították a reformátusság egyházi tárgykultúrájának kincsestárát. A tanulmánykötetben megjelent *Sajátos 17. századi kis serlegek a református gyülekezetekben* című írásában (198–209.) egy kevésbé ismert tárgyfajtára hívja fel a figyelmünket. A korszak egyik érdekes tárgytípusa az a kis, körülbelül 15 cm magas, poncolt díszítésű kehely, mely több gyülekezet klenódiumai között is megtalálható. A tanulmányban P. Szalay Emőke Abaujszántó, Ungtarnóc, Komáromcsehi, Sárospatak, Jánd kis kelyheit mutatja be, részletes műtárgyleírással, illetve a tárgy történetére, készítésére vonatkozó információkkal.

Barna Gábor *Adatok Végyvár ünnepeiről* címmel közölt írást (210–221.) egy Temes megyei falu, Végyvár ünnepeiről. A szerző bemutatja a falu református közösségének egyházi ünnepeit, de kitér a világi ünnepekre is, a különböző impériumváltások tükrében. Felekezeti szempontból a falu magyarságának többsége református, így az egyházi ünnepek megtartása is a református szokásokat követi. Bár hivatalosan az állami ünnepek között 1918 óta a román államhoz kötődő ünnepnapok szerepelnek első helyen, ezekkel a magyarság a legtöbb esetben nem tudott, nem tud azonosulni. Ez azonban nem a románságtól való elzárkózás bizonyítéka, hiszen például a majoratul szokása (érettségi utáni, nagykorúsítási ünnep) vagy a márciuska adása (piros szalaggal ellátott kítűző nőnapon) román környezetből került át a magyarság ünnepkörébe.

A kötet utolsó tanulmánya a ceglédi muzeológus, Nagy Varga Vera tollából származik, melynek címe *Református anyakönyvek házassági bejegyzéseinek tanulságai* (222–261.). A dolgozat forrása Cegléd első, 1723-tól 1810-ig vezetett református házassági anyakönyve, melynek adataiból jól kirajzolódik egy alföldi mezőváros

társadalma. Az 1723-as kezdődátum nagyon korai, hiszen a legtöbb településen csak a 18. század közepétől-végétől maradtak fent az anyakönyvek, így Cegléd esetében kiemelkedően fontos ennek a forrástípusnak a tanulmányozása. A szerző 4060 házasságot vizsgált meg részletesen, kitérve az endogám-exogám viszonyrendszerre, a házassultak korára és az esküvő idejére, illetve, ha a forrás lehetővé tette, a házassultak társadalmi helyzetét is elemezte. Külön kitért Cegléd egy jelentős társadalmi csoportjának, az iparosságnak a vizsgálatára: az anyakönyvek alapján is jól körülírható közösségről volt szó, akik lehetőség szerint réteg-endogámiát követtek: még ha más településről vagy más keresztény felekezetből való is volt a házastárs, fontosnak érezték, hogy iparos családból származzon.

Vadász Márton

Kiss Krisztina: *Timár a Mesti*. Budapest: Püski Kiadó Kft., 2020. 236 p.

Timár Sándornak, a szolnoki regös-cserkésznek, a SZOT Művészegyüttes alapító táncosának, a Bartók Béla Táncegyüttes létrehozójának, az Állami Balett Intézet Néptáncotagzata első mesterének, a táncművészet egyik vezéralakjának, a Magyar Állami Népi Együttes, majd a Csillagszemű Gyermektáncegyüttes egykori művészeti vezetőjének, számos kitüntetés mellett a Kossuth-díj és a Nemzet Művésze elismerésekkel rendelkező táncművész, koreográfus és néptáncpedagógus pályájának állomásait és érdemeit – más-más aspektusból értelmezve – számos írás és előadás prezentálta és ismerte már el.

A Kiss Krisztina által jegyzett *Timár a Mesti* című mű a 2020-as megjelenése szempontjából a magyar színpadi néptáncművészet egy meghatározó alkotó és oktató egyéniségének életpályáját összegző, egyfajta ünnepi kötetként is aposztrófálható, hiszen épp Timár Sándor kilencvenedik életévében jelenhetett meg – bár erre az aktualitásra írásában nem utal sem a szerző, sem a hátoldalon található rövid, összefoglalószerű ajánlás. A könyv – amellet, hogy jellegéből adódóan nem célja a társadalom- és kultúratudományi kontextus megteremtése – köszöntő kötetként hatásos és méltó tisztelgés a „timári életmű” előtt. Kiss Krisztina munkája elsődlegesen egy pályakép komplex megfestésére törekszik az egyes szakaszainak társadalmi és kultúrpolitikai környezetéről is árulkodó források mentén. A szerző a visszaemlékezések által Timár Sándor élettörténetének ábrázolásába ágyazva a 20. század második harmadától a 21. század első évtizedéig terjedő intervallum színpadi néptáncművészetének ki- és átalakulásának folyamatát, valamint a paraszti tánc-kultúra mesterséges környezetben való reprezentációinak eltérő szemléleteket alkalmazó alkotói attitűdjeit is érzékelteti. A kötet gerincét jelentik Timár (nép)táncművészi, koreográfusi és pedagógiai környezete közvetlen szereplőinek, pályá- és

munkatársainak, tanítványainak narratívái, illetve ezek szerzői reflexiói, melyek által megjelenő portré a revival mozgalmak szubkultúrájának jellemző megnyilvánulásait is az olvasó elé tárja. Kiss Krisztina a kortársak szemén keresztül próbálja látni és láttatni Timárt, valamint az általa képviselt szemléletmódot a paraszti tánc-hagyomány és az urbánus kultúra viszonyáról.

Az alapvetően ismeretterjesztő célú kötetben közölt emlékezetek, valamint azok szakirodalmi forrásokra támaszkodó magyarázatai biztosítják a keretet a kronológiai szempontból alapvetően lineáris vonalvezetés számára, így az adott idő-közre vonatkozó elbeszélések és a társadalmi vagy épp intézménytörténeti kontextust megteremtő források a timári életmű árnyalásán és részletes megformálásán túl a korszakban tapasztalható társadalmi légkörről, a revival mozgalom szereplőinek szellemiségéről, motivációiról is tanúskodnak.

A színpadi néptánc történetének fontos forrásaiként nagy jelentőséggel bírhatnak az 1970-es és 1980-as évekkel kapcsolatos narratívák, hiszen a műben legmarkánsabban megjelenő évtizedek olyan horderejű változásokat hoztak a néptáncművészet terén, melyek a későbbiek folyamán – s talán napjainkban is – alapvetően határozták meg a dokumentált paraszti tánc-hagyomány színpadra kerülésének lehetséges útvonalait. A szerző mélyreható és teljes körű ábrázolást célzó attitűdjének érvényesülése teszi időszerűvé a sokrétű kutatómunkájának produktumaként megszülető művet, mely a hagyományos közegéből kilépő paraszti tánc-kincs revival jelenséggé válásának folyamatát könnyed stílusából és olvasóbarát szerkesztési módjából adódóan széles olvasóközösség számára teszi láthatóvá.

A címben szereplő „Mesti”-titulust a könyv fülszövege magyarázza meg, mely szerint a nagyfokú szakmai tiszteletet kifejező ragadványnév az Állami Balett Intézet 1971 szeptemberében induló Néptánc-tagozata első évfolyamának növendékei által lett Timár Sándor, néptáncmester állandó jelzője, s az elnevezés később a néptáncmozgalmon belül általánosan ismertté vált. E rövid, a kötet lehangsúlyosabb szegmenseit és szerkesztési elveit sugalló néhány sor egyben a kötet atmoszféráját is érzékelteti az olvasó számára. A didaktikailag átlátható struktúrába rendezett mű kilenc jól elkülönített, de természetesen időrendi sorrendben és egymással szoros kontextusban álló részre tagolódik, melyek Timár sokszor egymást metsző életszakaszainak kiemelkedő pontjait jelzik.

A könyv előszavaként (5.) Mészáros Géza, festőművész – nem melleleg Timár Sándor sógora – költői hangvétellű gondolatai szolgálnak, melyek kissé talán patetikus módon már-már emberfeletti szférákba helyezik az alkotót, de kétségtelenül hatásosan igyekezik szemléltetni annak temperamentumát és munkásságának allegorikus jelentőségét.

Az első életszakasz személyes hangvételt kölcsönző ábrázolásának a *Fiatalkor Szolnokon* című fejezetben (8–21.) lehetünk tanúi. Timár saját visszaemlékezéseinek köszönhetően alkothatunk élénk képet a Szolnok melletti tanyavilág 1930-as évek

béli miliójéről, a családi környezetről, a lokális oktatási helyzetről, valamint ezek leírásába ágyazva a 20. század első felében még elevenen élő paraszti táncművelés hagyományozódásának módjáról és a táncélet megnyilvánulási formáiról. Kiss Krisztina kitekintő megállapítása szerint: „[...] az a tanítási módszer, ami évekkel később Timár-módszerként kerül be a köztudatba, egyben a Mester saját gyermekkorában ösztönösen megélt hagyomány tudatos alkalmazása a mindennapi táncoktatásban, a tánc anyanyelv-ként való megismertetésére, és beültetésére a gyakorlatba.” (19.)

A néphagyomány tudatos megismerését célzó tevékenysége számára elengedhetetlen inspirációt jelentett a szolnoki Verseghy Ferenc Gimnázium regös-cserkész csapatába való bekapcsolódás. A cserkészeten belül megjelent, főként Karácsony Sándor nevéhez kapcsolható népi irányzat kultur- és művelődéstörténeti jelentőségébe, indíttatásába, valamint a mindezzel szoros összefüggésben kialakuló Gyöngyösbokréta-mozgalom ideológiai háttérébe, működésébe és eredményeinek értékelésébe is betekintést nyújt a szerző. Továbbá a kibontakozó színpadi néptáncművészet és néptáncmozgalom történetében fontos folyamatok leírásával az olvasó számára elképzelhető kulturális és társadalmi környezetbe helyezi a Timár életpályája szempontjából meghatározó eseményeket. Szakmai pályafutása alakulásának szemszögéből regös-cserkész-ként kétségtelenül döntő jelentőségű volt számára a Molnár Istvánnal, expresszionista alkotó- és előadóművésszel, néptánc-koreográfussal és táncpedagógussal való személyes találkozás, akit a kötet szakirodalmi hivatkozások mentén a néptáncművészet színpadra állításának egyik első kimagasló alakjaként mutat be. Timár kialakuló habitusáról és egyre erőteljesebbé váló (tánc)szakmai elköteleződéséről is valló, az életmű első nagy szakaszát összefoglaló fejezet utolsó jeleneteként a Molnár István vezetésével frissen megalakult SZOT Művészegyüttesbe való szerződés politikai feszültségektől terhelt közvetlen előzményeit ismerteti az író, továbbra is megtartva a környezet ábrázolásából fakadó kontextust.

A SZOT Művészegyüttes történetét az 1951-es alapítástól az 1955-ös feloszlásig, valamint a Budapest Táncgyüttes létrejöttének körülményeit bemutató fejezet (24–43.) a hivatásos magyar színpadi néptáncművészet kezdeti, első út- és identitáskeresésének korszakába vezeti be az olvasót. Az amatőr néptáncmozgalomból erőteljes szovjet hatást tükrözve – természetesen a kultúrpolitika aktív irányítása és felügyelete mellett – kinövő első professzionális néptáncgyüttesek létrehozásának időszakát a regnáló művészetpolitikai irányítás szellemiségének és törekvéseinek összefüggésében tárgyalja a szerző. A SZOT Művészegyüttes indulását, munkakörülményeit, a próbatermi munka metodikáját, az első évadok egyértelmű sikereit, továbbá a társulat feloszlásához vezető folyamatot két alapító táncos, Galambos Tibor és Simon László narratívái, valamint korabeli sajtó-visszhangok és hivatalos dokumentumok ismertetik. Timár művészi életpályája ké-

sőbbi szakaszainak jelentékeny tényezője a Martin György, népzene- és néptánc-kutatóval – kinek munkássága alapjaiban határozta meg a magyar néptánc kutatás irányvonalát és módszertani elveit – az együttes tánckari tagjaiként kötött barátság, melynek szakmai és emberi jelentőségéről, a kettejük között létrejött „feladatmegosztásról” és közös gyűjtőútjaik eredményeiről Borbély Jolán, Martin György özvegyének emlékei árulkodnak. A szerző narratívákat összegző és azokra reflektáló gondolatainak tükrében kétségtelen, hogy Timár az immár hivatássá váló Budapest Táncegyüttesből való távozását, a Bartók Béla Táncegyüttes létrehozását, illetve a később kibontakozó táncházmozgalomban tanúsított tevékeny szerepvállalását jelentősen befolyásolta ez a szakmai és személyes kapcsolat is.

A Bartók Béla Táncegyüttesben realizálódó pedagógiai modell és alkotói irányzat kialakulásának folyamatát láttatják a korszak revival mozgalomának jeles egyéniségeitől származó és önmaguk szerepére is reflektáló narratívák a kötet Bartók Táncegyüttes (46–69.) című fejezetében. Bevezető részében Kiss Krisztina a 20. század első évtizedeiben kibontakozó magyar néptánc kutatás tudománytörténeti síkját az azt övező társadalmi környezet kontextusával együtt felvázolva jut az együttes létrehozásának kultúrpolitikai színteréig főként Bartók Béla, Kodály Zoltán és Martin György általa idézett gondolatai mentén. A Bartók Táncegyüttesben tapasztalt szellemiség, Timár alkotói periódusai és ezek jellemző koreográfiái, a próbatermi folyamatok munkamódszere, valamint az amatőr közeg visszajelzései Lelkes Lajos és Varga Zoltán, az együttes meghatározó táncosai emlékeinek hatására elevenednek meg, melyeket a szerző értelmezései fűznek össze. A kötet Táncház címet viselő fejezete (72–126.) számos ponton visszautal az előző tartalmi részben megfogalmazott gondolatokra. Mindez jelzi Timár életútjában az átfedésbe kerülő szakaszok egymástól való elválaszthatatlanságát, érzékeltetve az olvasó számára a néptáncmozgalomban lezajló és a „Mesti” pályáját meghatározó folyamatok összefüggéseit. A tárgyalt rész első, ugyancsak Lelkes Lajostól idézett gondolatai reflektálnak az első táncház, így a mozgalom „szellemi tulajdonosának” személyével, műhelyével kapcsolatos, napjainkban is élénknek tűnő vitára – melyet jól érzékeltet Novák Ferenc a *Folkmagazin* XXX. évfolyamának első számában, 2023-ban Megjegyzések a különkiadáshoz címmel megjelent „olvasói” levele – de kétségtelen, hogy a kultúrtörténeti mozzanat erős szálakkal fűződik Timár személyéhez és a Bartók Táncegyütteshez. A táncházmozgalom prosperáló jelenséggé válásának folyamatáról többek között Lelkes Lajos és Varga Zoltán, a Timár-módszer országos terjedéséről Mihályi Gábor, a Magyar Állami Népi Együttes jelenlegi együttesvezetőjének emlékei árulkodnak. Az amatőr néptáncmozgalom és a táncházak közegét körülölelő társadalmi és kultúrpolitikai atmoszférát, az urbánus rétegben kialakuló szubkultúrához tartozók szellemiségét, valamint Timár és a korszak prominens revival zenészeinek viszonyát a korszak meghatározó aktorainak és organizátorainak narratívái tárják fel a fejezet során.

Timár pedagógiai munkásságának elismeréseként az Állami Balett Intézet 1971-ben induló Néptáncotagozatának első mestere lett Györgyfalvai Katalin, néptánc-koreográfus mellett. A környezet elvárásaira és az aktuális tendenciák által diktált kihívásokra folyamatosan reflektáló hazai néptáncművészképzés intézményesülési folyamatát Bolvári-Takács Gábor nyomán felvázoló Állami Balett Intézet című fejezetben (130–153.) a tagozat első és második évfolyamának egykori növendékei szólalnak meg. Németh Ildikó, Sztanó Hédi, Végső Miklós és Zsuráfszky Zoltán narratívái a képzés struktúrájának, metodikájának és pedagógiai környezetének megvilágításával a néptáncmesterek eltérő karakterű szakmai munkáját, a tőlük közvetlen vagy közvetett módon kapott szellemiséget mutatják be. Személyes visszaemlékezéseik révén a szerző érzékletesen láttatja a tagozat két jól elkülöníthető területre tagolódó néptáncművész képzésének jellegét, melyet az úgynevezett második koreográfusnemzedék eklatáns és látszólag talán két legélesebben eltérő ars poeticájával rendelkező alkotó és pedagógus egyénisége határozott meg. Hortobágyi Gyöngyvér, a második évfolyamon végzett növendékként tovább árnyalja a Timár temperamentumáról, pedagógusi attitűdjéről kialakult képet, megjelenítve a mester és növendék közötti szakmai viszony személyiségformáló hatását. A fejezet szintén értékes forrásközlő részét képezi a szerző Novák Ferencsel készült beszélgetésnek részlete, mely saját szemszögéből az 1960-as és 1970-es évek sokszor egymásnak ellentmondó szellemi táborainak tevékenységére és relációira reflektál.

A Néptáncotagozat által kibocsátott, magas szintű szakmai kvalitásokkal rendelkező fiatal táncművészek beváltották a hozzájuk és képzésükhöz fűzött reményeket, és sokan közülük előadó- és alkotóművészként is valódi frissítést jelentettek a magyar színpadi néptáncművészet, így a Magyar Állami Népi Együttes tánc-kara számára is. Az 1950-ben alakult hivatásos néptánc együttes timári éra alatti működésének ábrázolása jelenti az Állami Népi Együttes című fejezet (156–175.) fő irányvonalát. A történeti kontextus érzékeltetéséért az együttes alapításának körülményeit, az első korszak direktívája által meghatározott művészeti irányzat jellemzőit és a színpadi néptánc átalakulásának folyamatait is felvázolja a fejezet bevezető része. A változási folyamatok mozgatórugójaként az Állami Balettintézet Néptáncotagozata által kibocsátott pályakezdő táncművészek professzionális társulatokhoz való szerződését határozza meg a szerző, melyet az Állami Népi Együttesbe került egykori Timár-növendékek beszámolóí is megerősítenek. A „Mesti” ambíciói és a társulat Rábai Miklós és Létei Dezső vezetése alatti művészeti trend éles különbségeit Végső Miklós és Németh Ildikó, a reformszerű újítások bevezetésének folyamatát pedig Hortobágyi Gyöngyvér és Zsuráfszky Zoltán narratívái szemléltetik. A timári koncepció természetesen nem azonnal nyert teret és egyedüli jogosultságot magának a társulat művészeti vonalában, s a változások tempója feszültséget keltett a „türelmetlen ifjúságban” (165.), melynek következményeire

közvetlen résztvevőként Németh Ildikó és Végső Miklós, közvetett szereplőként pedig Mihályi Gábor reflektál. A fejezetben közölt egyik legértékesebb interjúként kell értékelnünk a Pozsgay Imrével – aki a korszak kulturális, majd művelődési minisztere – Timár kinevezésének körülményeiről rögzített beszélgetés részleteit, hiszen mindaz – a szerző megjegyzése szerint – a politikus halála előtt néhány héttel készült. Emlékeiből a „történelminek” (159.) nevezett döntés háttere és a táncházmozgalom, valamint a népi írók által is befolyásolt kultúrpolitikai környezete is felsejlik.

A kötet következő, hetedik és nyolcadik fejezete – Japán (178–185.) és Csillagszeműek (188–193.) – a szerző által következetesen Timár-módszerként jelzett néptáncpedagógiai metodika egyedi megnyilvánulásainak színtereibe kalauzolja az olvasót. A könyv korábbi szakaszaiban közölt, egykori tanítványoktól származó interpretációk szerint Timár oktatói munkája során a Kodály-módszer analógiájára a mozdulatokból mint hangokból állnak össze a szavaknak, szókapcsolatoknak megfelelő motívumok, melyekből mindenki egyéni mondatokat, szövegrészleteket, majd önálló kifejezési móddal élve szövegeket, improvizatív táncot alkothat. A pedagógiai elv említett magyarázatához kapcsolódóan recenzióm lábjegyzetszerű kitekintéseként kell megemlítenem, hogy a táncot nyelvként, szemiotikai rendszerként való értelmezésének problémaköreit Könczei Csilla már egy 1993-ban, *Ötletek a tánc textológiai elemzéséhez (Korunk. Új sorozat. IV. 8, 47–55.)* címmel megjelent tanulmányában részletesen tárgyalja.

A japán egyetemeken történt tanító-körutak tapasztalatait, eredményeit, valamint a Csillagszemű Gyermektáncegyüttes alapítását és működését bensőséges hangvétellő emlékképek segítségével ábrázoló részeket követően a kötetet *A család* (196–221.) című fejezet zárja. Oldalain a közvetlen családtagok és legközelebbi kapcsolatok emlékei által megelevenedő archívum a „mesélők” szemszögéből, a családi élet oldaláról szemléli újra Timár életpályájának kiemelkedő állomásait, a könyv befejezéseként mintegy összefoglalva azt.

Véleményem szerint a mű tartalma a fent részletesen taglalt okokból kifolyólag a címben jelzethetnél szélesebb horizontra tekint, hiszen nem csupán egy „élethű” portré megalkotására törekszik, hanem a közölt narratívák által láthatóvá vált társadalmi és kulturális környezetben megnyilvánuló korszellemet is megjeleníti – így Kiss Krisztina szerzői szándéka e szempont mentén túlmutat(hat) egy „egyszerű” életrajzi, deskriptív jellegű munka közreadásán. A timári életműhöz kapcsolódó sallangmentes, bár kétségtelenül szubjektív elbeszélések, emlékezetek és magyarázatok segítségével objektív kép kialakítására törekvő mű széles közönséget szólíthat meg. Ismeretterjesztő jellegét gazdag fotóanyaga, valamint a törzsszövegben megjelenő személyek, egyesületek, intézmények rövid bemutatását nyújtó, így az olvasó tájékozódását segítő oldaljegyzetek sokasága támasztja alá. A magyar szín-

padi néptánc történetének további vizsgálatához közölt forrásanyaga, több esetben páratlan narratívái jelentős mértékben járulhatnak hozzá, melyek más emlékezetekkel való összehasonlító elemzések tárgyát képezhetik. A kötetben felsorakoztatott elbeszélések által Timár munkásságának kontextusában gyakran alkalmazott „tisztá forrás”- kifejezés szövegkörnyezete a korszak művészi szemléletében érvényes „autentikusság”, „hitelesség” terminusainak jelentéstartalmára, a tudományos és művészi értelmezések különbségeire világíthat rá a következő kutatások során.

Mikulics Ádám

Marion Trutter: Orosz, ukrán, grúz, örmény, azerbajdzsáni kulinária. [Fordította: Kenesei István] Budapest: Vince Kiadó. 2008. 370 p.

Marion Trutter könyve egy lenyűgöző utazás öt ország – Oroszország, Ukrajna, Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán – kulináris hagyományain keresztül, amely nemcsak az ételek receptjeit mutatja be az olvasónak, hanem azt a történelmi és kulturális kontextust is, amelyben azok keletkeztek és fejlődtek.

A könyv Marion Trutter újságíró munkája, aki egy ideig Mexikóban élt, Münchenben pedig spanyol irodalmat, amerikai tanulmányokat és kommunikációt is tanult. Sok éven át volt a spanyol és latin-amerikai témákért felelős szerkesztője egy neves utazási magazinnak. Jelenleg utazásokra és spanyol nyelvű országokra szakosodott magazinok, újságok, könyvek és rádióműsorok szerkesztője. Marion Trutter e könyvön kívül Chiléről, Mexikóról szóló könyvek, valamint a *Spanyol kulinária* (Fordító: Bíró Ágnes; Budapest, 2010, Vincze Kiadó, 488 p.) című könyv szerzője is, amelyekben mesterien közvetíti a szóban forgó országok és kultúrák megértését. A *Spanyol kulinária*, valamint az *Orosz, ukrán, grúz, örmény, azerbajdzsáni kulinária* című könyvek a Culinaria kiadványsorozat részei, amely különböző szerzők könyveit tartalmazza Görögország, Olaszország, Franciaország, Marokkó, Tunézia, Törökország, Spanyolország, a Karib-térség, Franciaország, Németország, Magyarország és USA kulturális és regionális ínyencégeiről.

Az *Orosz, ukrán, grúz, örmény, azerbajdzsáni kulinária* című könyv egy általános bevezetővel kezdődik, ahol a szerző megosztja benyomásait ezen országok kulináris örökségéről, és elmagyarázza, miért választotta a kiemelt nemzeteket tanulmányozásra. Ezután az egyes országokat külön szekcióban tárgyalja a szerző, ahol bemutatja a hagyományos ételeket, a főzési módokat, az összetevőket és a tálalás jellemzőit. Az olvasó megismeri az egyes országokra jellemző ételek és receptek széles választékát, valamint kulturális és történelmi sajátosságaik konyhai preferenciáira gyakorolt hatását. A könyv nemcsak klasszikus ételeket mutat be mind az öt részében, hanem kevésbé ismert recepteket is, amelyek tükrözik az egyes országok

autentikus ízét és hangulatát. Marion Trutter merészen közelíti meg e régiók gasztronómiai gazdagságát, és lenyűgöző betekintést kínál az olvasónak az aromák, ízek, fűszerek és hagyományok világába.

A gazdagon illusztrált könyv számos fényképet tartalmaz az egyes országok ételeiről, így nemcsak gyakorlati útmutató a főzéshez ez a kiadvány, hanem lenyűgöző kalauz a Kaukázus és Kelet-Európa kulturális örökségének világába is. A könyv az edényekről és konyhai eszközökről készült fényképeken kívül festői tájakat is ábrázol, így az olvasó vizuálisan is bepillant a helyi konyhai élmények és szokások tájképekkel illusztrált hangulatába.

Az orosz konyháról szóló rész egy csodálatos utazás e hatalmas ország változatos gasztronómiai örökségein és ízeinek gazdagságán keresztül. A szerző izgalmas elemzést kínál az olvasóknak Oroszország konyhaművészeti tradíciójáról, a különleges hal- és tengeri ételekkel teli északi régióktól a déli régiókig, ahol a kaukázusi és közép-ázsiai konyhák hatása uralkodik. Különös figyelmet fordít a főzési örökségek, a helyi termékek és a regionális sajátosságok történetének tanulmányozására is. Az olvasó megismerheti a *blini*, *pilmeni*, *pirogi* és más hagyományos ételek jelentőségét az oroszok kultúrájában és mindennapi életükben. A könyv minden oldalon színes ételeket és konyhaművészeti tradíciókat ábrázoló képek találhatóak, ami még szórakoztatóbbá és izgalmasabbá teszi az olvasást. A szerző adós marad a regionális különbségekkel, a régiók kulináris jellemzőivel; az ételek történetével és kulturális jelentőségével. Továbbá hiányos képet mutat Oroszország legnépszerűbb és szimbolikusabb ételeinek történelmi vonatkozásairól, a modern trendekről, összehasonlítva az orosz gasztronómia jelenlegi trendjeit és változásait; a termékek szezonális szerepével, azaz a termékeket és azok felhasználását az év különböző évszakaiban az adott konyhában. Véleményem szerint az olyan elterjedt ételek ismertetésével, mint az orosz *draniki* (reszelt burgonyából tojás és liszt hozzáadásával készült burgonyapalacsinta) és a *bolodec* (zselészerű hűtött húsleves húsdarabokkal) e rész még informatívabbá és teljessé válhatott volna. Oroszország konyháját ábrázoló rész kiváló forrás a kulturális rajongók számára, lenyűgöző utazást kínálva ennek az országnak a változatos ízein és aromáin keresztül.

Az ukrán konyhának szentelt blokk gazdag és lenyűgöző elmélyülés az ország kulturális örökségébe és gasztronómiai hagyományaiba. Az olvasó megismerheti az ukrán ételek gazdagságát és változatosságát, amelyek tükrözik a régiók gazdag történelmét és földrajzi adottságait. A hagyományos *borsztól* és *galuskától* a különféle *pirogig* és húsételekig minden ételhez tartozik történelmi leírás. Ebben a részben a szerző kiemelt figyelmet fordít az ukrán konyha regionális sajátosságaira és azok szomszédos kultúrákra gyakorolt hatására. Az olvasó bepillant az ukrán ünnepek, hagyományok és szokások világába, amely tükröződik az emberek kulináris preferenciáiban. Az ukrán gasztronómiai tradíciókról szóló fejezet véleményem szerint igényelte volna az etnokulturális sokszínűség megjelenítését (például érdemes

megismertetni az olvasót Ukrajna különböző népcsoportjainak étkezési és főzési szokásaival, mint az ukránok, ruszinok, krími tatárok és mások, akik saját egyedi ételekkel és főzési hagyományokkal rendelkeznek). Az olvasó további érdeklődését felkeltenének még olyan receptek is, mint a *kijevi káposzta* (hússal és fűszerekkel párolt káposzta, gyakran paradicsompüré hozzáadásával) és a *kapustnyak* (savanyú káposztaleves hússal és gazdag aromát és ízt teremtő fűszerekkel).

A *grúz konyhának* tulajdonított fejezetben az olvasó megismerheti a kifinomultságáról és ételválasztékáról híres grúz konyhaművészet gazdag örökségét. A finom grúz boroktól és nemzeti harapnivalóktól, mint például a *khachapuri*, *khinkali* és *badrijani*, a klasszikus hús- és halételekig, minden ételhez a történelem és a kulturális jelentőségének leírása is kíséri az olvasót. Különös figyelmet fordít a szerző a grúz konyha regionális sajátosságaira és a szomszédos kultúrákra gyakorolt hatására. Az olvasó megismerheti a grúz nép hagyományait és szokásait, amelyek a főzési preferenciákban és az évszázados receptekben tükröződnek. A leírt recepteket részletes útmutatásokkal és főzési tippekkel mutatja be a szerző, amelyek az otthoni kísérletezésre ösztönzik az olvasót. Ez a rész kiválóan tájékoztatja az érdeklődőt Grúzia konyhájáról, de kiegészíthető lenne még a nemzeti italokkal, mint a *chacha*, a *szakartvelo* és mások, megismertetve történetüket, elkészítési módjukat és hagyományos fogyasztási módjukat; főzési szokásokkal és hagyományokkal, figyelembe véve a főzés szerepét a hagyományos grúz szokásokban és ünnepekben, bemutatva a hagyományos ételek elkészítési és tálalási módjait, valamint a családi étkezési szokásokat és a nemzeti kulináris rituálét. Sajnos a jellegzetes grúz ételek sorából kimaradt a *chechil* (grúz sajt) és a *churukbella* (sűrű főtt szőlőszirupba mártott diófélékből készülő desszert). Grúziáról szóló rész kiegészítése ezekkel a szempontokkal segítene az olvasót még jobban megismerni a grúz konyha gazdagságát és sokszínűségét, valamint jobban megérteni az ország kulturális jelentőségét és értékét.

A könyvben *Örményország konyhaművészeti tradíciójáról* szóló rész az örmény konyha évszázados hagyományairól és egyedi kultúrájáról tájékoztatja az olvasót, amely a különböző régiók és korszakok hatását ötvözi. Az ínycsiklésektől, mint a *lavas* és a *tolma*, a különféle hideg előételekig és édességekig láthatunk feljegyzést, különös figyelmet fordítva az egyedi alapanyagokra és fűszerekre, amelyek különleges ízt és aromát kölcsönöznek az örmény ételeknek. Ezek az oldalak képet ad az olvasónak az örmények étkezési és főzési hagyományairól. Ugyanakkor szívesen olvasnánk például az örmény borászatról, amely az ország kultúrájának fontos része, közelebbről az olyan nemzeti örmény italokról, mint például az *araks* és a *ginger*. Ebben a fejezetben is maradtak ki jellegzetes ételek, mint például a *dolma* (hússal és rizzsel töltött szőlőlevél), a különféle zöldségelemek (például padlizsán és paradicsom kaviár), a *khachapuri* (a grúz khachapurihoz hasonló sajtos piték), valamint

olyan édességek, mint a *babcsa* (tökből készült desszert dió és méz hozzáadásával), amelyek összeforrtak az örmény étkezési kultúrával.

Azerbajdzsán kulináris örökségéről szóló egység kimagaslóan tükrözi az azerbajdzsáni konyha gazdagságát és sokszínűségét. Az olvasó megismerkedik az azerbajdzsáni ételekkel, amelyek tükrözik az ország gazdag kulturális örökségét. Az ízletes *plavoktól* és *baklaváktól* a különféle *kebabokig* és hagyományos kenyerekig átívelő történeti leírást kapunk, valamint az elkészítési metódusok részletezését. A szerző figyelmet fordít az azerbajdzsáni konyha regionális sajátosságaira és a szomszédos kultúrákra gyakorolt hatására is. Az olvasó megismerheti az azerbajdzsáni nép hagyományait és szokásait, amelyek tükröződnek a gasztronómiában, az ételek elkészítésében. A könyv e fejezete is teljesebb lett volna a régiók jellegzetességeinek bemutatásával. A sajátos konyhai rituálékkal és ünnepekkel; modern irányzatokkal az azeri konyha sokszínűsége bontakozhatott volna ki. Olyan jellegzetes ételek hiányoznak, mint például a *lula-kebab* (húsfasírt nyárson) és a *baklava* (hagyományos, leveles tésztából, diófélékből, szirupból és fűszerekből készült desszert), amelyek régóta hozzátartoznak az adott régió konyhaművészetéhez.

Mindent összevetve a könyv értékes forrás mindazok számára, akik érdeklődnek ezen országok gasztronómiai tradíciói iránt, és akik kulináris megközelítéssel szeretnék megtapasztalni az adott országok gazdag kultúráját. Kiterjedten informatív könyv, amely nemcsak gasztronómiai, hanem kulturális és néprajzi értékeket őriz és ad át az olvasónak. Segít teljesebb képet alkotni az ország gasztronómiai térképéről. A szerző különös figyelmet fordít a receptekre, amelyeket részletes magyarázattal és főzési tippekkel mutat be. Ez lehetővé teszi az olvasók számára, hogy ne csak a konyhai hagyományokat ismerjék meg, hanem azt is, hogy otthon is kipróbálják az ízletes ételek elkészítését.

Ez a kulináris atlasz mesteri felfedezőmunka, gazdagon illusztrálva a konyhai remekművekről, konyhai eszközökről és színes tájakról készült fényképekkel, amelyek a felfedezés és az izgalom lenyűgöző gasztronómiai kalandjára hívják az olvasót. Az inspiráció és öröm nélkülözhetetlen forrásává válik mindazoknak, akik érdeklődnek Kelet-Európa főzése, történelme és kultúrája iránt. Ezt a könyvet az ínycsiklós és a kulturális-konyhaművészeti örökség minden felfedezőjének ajánlom.

Kiszil Okszana

Ralph Lee Smith: Appalachian Dulcimer Traditions, Second Edition (American folk music and musicians, No. 13) Lanham, Maryland: Scarecrow Press, 2010. 259.p.

2010-ben az amerikai érintősoros (fogólapos) citerákról, azok történetéről, szerkezetéről, típusairól és készítőiről egy átfogó, széles kitekintésű könyv látott napvilágot. A mű angol nyelven jelent meg, magyar fordítása (*Appalache vidéki citerahagyományok*) és kiadása folyamatban van.

Ralph Lee Smith (1927–2020) a nemzetközi népzenei szakirodalomban az Appalache-i citera történetének, típusainak, játéktechnikájának vezető szaktekintélye, a hagyományos amerikai népzene gyűjtője, előadója és tanára. *A Folk Songs of Old Virginia* (2009) és a *Greenwich Village: The Happy Folk Singing Days*, 1950-es és az 1960-as években (2008), valamint az *Appalachian Dulcimer Traditions* első kiadásának (Scarecrow, 1997) is a szerzője. Az Appalache-i Állami Egyetemen és a Nyugat-Karolinai Egyetemen tanított hagyományos népzenei. Társigazgatója az éves cimbalom- és citera-hétnek a Shenandoah-i Egyetemen. BA diplomát szerzett a Swarthmore College-ban és Master of Education fokozatot a Virginiai Egyetemen.

R. L. Smith akkor kapcsolódott be az Appalache-vidéki népzene kutatásába, e vidék népdalainak gyűjtésébe, és különösen a régió jellegzetes hangszerének, *Appalache-i* vagy *mountain dulcimer*nek a tanulmányozásába, amikor az egész világon a folklór újraébredése volt megfigyelhető. A dulcimer az angol nyelvben cimbalmot jelent, amely hangszer az egész világon ismert, és amelynek a húrjait ütővel szólaltatják meg. Az *Appalachian*, vagy *mountain dulcimer* azonban nem ütős cimbalom, hanem az a hangszer, amely szerkezetében, játékmódjában a Nyugat- és Észak-Európában használt népi hangszerrel (így a magyar citerával is) egyező érintősoros, pengetővel megszólaltatható citera. Az 1950-es évek, azaz a folklór újraébredése előtt e hangszer az Amerikai Egyesült Államokban kizárólag az Appalache-hegység déli völgyeiben fordult elő. Kimondottan az ott élő lakosság zenei igényeit elégítette ki.

A könyv első fejezete e vidékeken végzett korábbi gyűjtésekről és a citera érintősorainak a zenei hangsorokkal való kapcsolatáról szól. A második fejezetben a szerző másokkal együtt felteszi a kérdést, hogy honnan származik ez a hegyi citera. A hegyvidék dalai annyira összenőttek ezzel a citerakísérettel, hogy többek szerint a hangszer az ottani dalokkal együtt csakis az Appalache-hegységben született. Mások az e citerán jól hangzó angol dalok, és a skót dudára emlékeztető burdon hangzás miatt a hangszert a Brit-szigetéről származtatták. Azt azonban nem vették figyelembe, hogy a brit szigetországba sohasem volt érintősoros citera. A nagy áttörést ezen a téren Jean Richie (1922–2015), az a Kentucky-i lány hozta meg, aki az 50-es években, New Yorkban a hegyvidéki népdalait citerakísérettel, nagy sikerrel adta elő. Előadásairól hangfelvételek, lemezek készültek, a hangszer-

ről könyveket írt. Ezzel a hegyi hangszer kezdett elterjedni az egész Egyesült Államokban. Jean Richie kezdetben maga is azt hitte, hogy a hangszer nem születhetett máshol, csakis az Appalache-hegységben. Egy múzeumlátogatás során azonban egy német *scheitholt*-ban egyértelműen felismerte imádott hangszere, a *mountain dulcimer* őst.

Ezt a tényt alapul véve a könyv szerzője és más szakemberek is kezdték kutatni, hogy az annak idején az Új világba érkező nagyszámú német bevándorló utódainak a körében található-e még Európából származó hasábcitera (*scheitholt*). A kitartó gyűjtő munka eredményeként Pennsylvániában megtalálták a ma ismert legrégebb *scheitholt*-ot, amelyen 1781 a készítés dátuma. Egy hasonló korú (1788-ban készült) hangszere, melynek készítője Samuel Ache, német nyelvű felirat is jelzi, hogy német származású készítője annak idején hangszert nászajándéknak szánta menyasszonyának.

A könyv „Korai nyomok és útvonalak” című 3. fejezetében a szerző ráébreszti az olvasót arra, hogy az amerikai citera története együtt haladt az Amerikai Egyesült Államok történetével. Nem sokkal Pennsylvania 1682-ben történt megalakulását követően az Új világba érkezett telepesek előbb nyugat majd délnyugat felé vándoroltak. A korai emigránsok, köztük is főleg a németek vándorlása Philadelphiától nyugat felé már 1700 előtt megkezdődött a keleti területek gyors telítődése miatt. 1770 körül nyílt meg a bevándorlók számára a „Wilderness Road” (Vadon Út) délnyugat Virginián, Kentucky-n és északkelet Tennessee-n keresztül. A hegyi utak közelében illetve beljebb a hegyek irányában letelepedett, túlnyomórészt németajkú telepesek (akikhez később skót–ír emigránsok és francia hugenották is csatlakoztak) hozták magukkal Európából a (németül) *scheitholtz* vagy (angolul) *scheitholt* nevű, diatonikus érintősorral rendelkező, fogólapos hasábciterát.

Pennsylvániában számos *scheitholt*-ot sikerült találni az 1700-as évekig visszamenőleg, a legnagyobb arányú Amerikába történő bevándorlás korszakából. A pennsylvániai német telepeken a 19–20. század fordulójára azonban a hangszer használata gyakorlatilag teljesen kikopott. Nagyszámú *scheitholt*-ot találtak viszont az Appalache hegységben, a Shenandoah völgyben (Virginiában) és észak Tennessee-ben a Wilderness Road mentén. A Great Wagon Road nyugat Marylandtól Észak Karolináig terjedő szakasza mentén is találtak ilyen hangszereket, bár jóval kisebb számban. Mindez arra utal, hogy a hangszer együtt mozgott a németekkel a déli régiók irányába történő vándorlásuk során. Az említett útvonalak kialakulása folytán azok az amerikai államok, ahol amerikai citerát lehetett találni: Pennsylvania, Virginia, West-Virginia, North-Carolina, Kentucky és Tennessee.

Példaértékű, ahogy a könyv szerzője és az amerikai néprajzkutatók igyekeztek felderíteni a korai hangszerek előfordulását, készítőik, tulajdonosaik személyét. Kitartó terepmunkát végeztek, kis településeket kutattak fel, azokat olykor úttalan utakon közelítették meg, gyűjtöttek terepen, bolhapiacokon, régiségkereskedők

boltjaiban. A gyűjtők folyamatosan, szorosan tartották a kapcsolatot levélben, telefonon, a Dulcimer Players News folyóirat hasábjain, vagy korabeli helyi újságokon keresztül. Külön sajátos és figyelemre méltó forrásnak bizonyult egyes vidékeken lezajlott korabeli hagyatéki tárgyalások jegyzőkönyveinek a tanulmányozása is. Több ilyen jegyzőkönyvben fél, vagy egy dolláros tételként feltüntettek egy-egy *dulcimert* (amerikai citerát) is.

Smith rámutat, hogy nincs rá adat, hogy az amerikai kontinensen valaha a hangszer *scheitholt*nak nevezték volna. Az eddigi kutatások alapján arra sincs adat, hogy mikor vált az elnevezés *dulcimerré*. Gyűjtött citerapéldányokon azt viszont sikerült tetten érni, hogy szerkezetében hogyan alakult át a keskeny, instabil testű, halk hangú *scheitholt*, egy nagyobb, jobb hangú rezonátortesttel bíró *mountain dulcimerré*.

A 4. fejezetben a szerző a virginiai citerahagyományokról számol be. A hagyomány egyrészt az ezen a vidéken készített citerák alakjára, húrozására, hangozására és játékmódjára vonatkozik. A virginiai citerák jellegzetesen könnyecsepp (tear drop, single-bout, egy-hajlatú) alakúak. Smith utal rá, hogy melyik az a két további citeratípus, amely az Appalache-hegységben ugyancsak jellemző. Az úgynevezett homokóra (hourglass) alakú citerák nem jellemzőek Virginiára, de a virginiai Galax település azzal vált különlegessé, hogy az idők során egy jellegzetes húrozású, ellipszis alakú, dupla fenekű új, úgynevezett Galax típusú citera alakult ki. Érdekes a virginiai citerakészítő és citerajátékos családok munkássága is. Van család, amely a 19. század elejétől öt generáción keresztül készítette a hangszerket, vett részt népzenei versenyeken és nyerte meg azokat.

Smith az 5. fejezetben mutatja be a homokóra alakú citerát, ami Nyugat-Virginiának, majd Észak-Karolinának is jellegzetes hangszerformája. Később ez a forma lett az egész Amerikai Egyesült Államok legjellegzetesebb citeraalakja is. A szerző más kutatók, civil emberek közreműködésével kitartó munkával kutatta fel azt a citerakészítőt, aki a 20. század legelején Nyugat-Virginiában készítette és árusította ezt a jellegzetes alakú citeráit. Érdekes, legendaszerű a történet, hogy ez a homokóra alakú citera Nyugat-Virginiából hogyan jutott át, és terjedt el Észak-Karolinában. Egy „rejtélyes idegen nyugatról” (Nyugat-Virginiából) jött lóháton, éjszakai szállást kért, egy homokóra alakú citerát hozott magával. Ezt a hangszer az idegent befogadó házigazda lerajzolta, majd elkészítette. A család tagjai, fiai, unokái folytatták ennek a citeratípusnak a készítését és terjesztését Észak-Karolinában. A könyv írója a terepi munka során nem csak a citera készítését figyelte meg, de a készítőik élettörténetéről, nehéz sorsáról is beszámolt. Hegyi körülmények között élő szegény embereket, családokat mutat be, akiknek a sorsa, a vállalkozása olykor tragédiáktól sem volt mentes. A könyvnek ezen lapjairól emberpróbáló világot ismerhetünk meg, amely messze áll az „amerikai álmot” sugalló világtól.

A 6. fejezetben a Cumberland vidékén működő citerakészítőkről kapunk képet. Ezen a vidéken is volt egy neves, jellegzetes készítő, (James Edward Thomas, Ed bácsi) aki az 1870-es években kezdett citerákat készíteni. Smith kitért a hegyekben élő, kulturálisan elszigetelt emberek egészségi és oktatási problémájára is. Nagy jelentőségű volt ebből a szempontból 1902-ben a Hindman Settlement School (Hindman telepes iskola) megalapítása, amely az ott élő közösség nagy öröme, szervezett és rendszeres oktatást tett lehetővé a hegyekben, az Isten háta mögött élő szegény gyerekeknek. A telepes iskola törekvése volt, hogy a gyerekek az általános alapismeretek megszerzése mellett a környék kultúráját, hagyományait is ápolják. Foglalkozásaiknak része volt népdalok, mesék gyűjtése, lejegyzése, de a kosarak készítése, szövés, fonás is. Ebben a sorban a citerakészítés is nagy hangsúlyt kapott. Emiatt vált a hegyi citera a telepes iskola elsőszámú jelképévé.

Smith külön fejezetet (7. fejezet) szánt azoknak a citerakészítőknak, akik a folklór újraébredése, azaz az 1940–1950-es évek után készítették a citerákat, kapcsolódva a vidék hangszerkészítési hagyományaihoz. Bemutatásra kerül a könyvben a *tennesseei music box* is, amelynek az alakja egészen elüt az eddig bemutatott citerákétól. De a hangszer egyszerűsége, robosztussága azt példázza, hogy ha azon a vidéken nem is voltak jelen gyakorlott hangszerkészítő szakemberek, ennek a közönségének is fontos volt a zene. A népdalaik kíséretéhez nekik is hangszerre volt szükségük, amelyhez saját citerát készítettek.

A könyv végén hat különböző témájú függelék található. Az *A* függelék a Kongresszusi Könyvtár citerafelvételeit listázza, kapcsolódva a könyv korábbi fejezeteiben tárgyalt citerákhoz. A *B* függelék a könyvben bemutatott képeken szereplő citerák méreteit ismerteti. A *C* függelék Samuel Ache scheitholtját, mint különleges zenetörténeti értéket részletesebben is bemutatja. A következő *D* függelék az 1935 és 1974 között szervezett hagyományos citeraversenyek győzteseiről számol be. A további két *E* és *F* függelék egyike a hangszer dulcimer elnevezése körüli zavarokról, a másik pedig néhány idős citerakészítőről emlékezik meg.

Az Appalache-i cimbalomról, azaz az amerikai érintősoros citeráról szóló könyv az Amerikai Egyesült Államok egyik legjelentősebb hozzájárulása a világ népzenei és népművészeti irodalmához. Ezt a nagyszerű hangszert (az *Appalachian dulcimert*) hagyományosan kézzel készítették, és olyan vidéki emberek játszottak rajta, akik nem voltak képzett zenészek. Ez a citera gyakorlatilag írásos emlékek nélkül került be a II. Világháborút követő népzenei újjászületésbe. Az „Appalachian Dulcimer Traditions” című könyvben a szerző azokat a lenyűgöző történeteket meséli el, hogy hogyan próbálta meg felidézni, visszaszerezni a hangszer elveszett örökségét a déli Appalache-hegységben végzett terepmunkával, például hangszerek felkutatásával és a régi emberek meséinek meghallgatásával. A citera megkülönböztető zenei jellemzőinek áttekintése után Ralph Lee Smith krono-

logikus sorrendben mutatja be a citera történetét a német reneszánsz kori hangszertől, a *scheitholt*tól az amerikai citeráig – leírva a jellegzetes citerastílusok fejlődését Virginiában, Nyugat-Virginiában, Észak-Karolinában és Kentucky államban. A történet a huszadik században is folytatódik. A hagyományokat követő Appalache-i készítőik utolsó csoportján keresztül követhetjük a fejlődést, akiknek munkája a folklór és a népzene újjászületésével az egész Egyesült Államok területén elterjesztette a citerát, mint népi hangszert.

A könyv széleskörű információt nyújt a *scheitholt* és a *citera* polgárháború előtti történetéről, és tárgyalja a még mindig fennálló és dokumentált hagyományokat és hangszertípusokat. Ralph Lee Smith munkássága azért példamutató, követendő a folklór, a népi hangszerek és a citerakutatás szempontjából, mert egyrészt a könyv szerzőjét az elmúlt 60 évben példátlanul kitartó kutatómunka jellemezte. Kutatásaihoz felhasznált minden eszközt, írott médiát, személyes kapcsolatokat, telefonos közléseket, a kutatótársakkal kiépített kapcsolatokat, levéltári adatokat, mindenféle fellelhető tárgyi emléket, szójhagyomány útján terjedő történeteket, legendákat. Másrészt a szerző pótolhatatlan információforrása a fáradhatatlan terepmunka volt, amely során az Appalache-hegység olyan eldugott vidékeit is felkereste, ahol a legrégebbi formájába őrződött meg a hangszer, a játékmód, és a hangszeren játszott népzene.

Smith kutatásai kiterjedtek, jól dokumentáltak, és könyve hasznos forrás mindazok számára, akik érdeklődnek a hegyi cimbalom, az Appalache-i történetek, vagy általában e vidék népzeneje iránt. Teljes és alapos könyv, amely kevésbé ismert tényeket tár fel az amerikai citeráról, annak eredetéről, a korai Appalache határvidéken végbement alakulásokról és az ottani zenei hagyományokról. Ralph Lee Smith könyve alpmunkának számít zenei/etnomuzikológiai gyűjteménnyel rendelkező könyvtárak számára is.

Posta Máté

ETHNOLOGIC HORIZONS

Published by Györfly István Ethnological Association
Volume 33 Number 3–4 (2024)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Editor-in-chief

RÓBERT KEMÉNYFI

Editor

HENRIETT SZABÓ

Head of the Editorial Board

RÓBERT KEMÉNYFI

Members of the Editorial Board

ANNABELLA GECSE (Szolnok), MÁTÉ KAVECSÁNSZKI (Debrecen), TAMÁS CSÍKI (Miskolc) ANNA KESZEG (Kolozsvár), MARGIT KÉSZ (Salánk/Kárpátalja) ANNA SZŐKE (Vajdaság)

Translation and language proofreading

PÁL CSONTOS

Illustration

MONIKA SZABÓ M.

This publication has been realized in the frame of research conducted by OTKA NKFI K 143711 HUN-REN-DE Ethnology Research Group Department of Ethnology, Institute of Ethnology and Museology, University of Debrecen, Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györfly István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat